

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Α΄ [Η΄] ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΩΝ

υπό την αιγίδα

της Ελληνικής Επιτροπής Βυζαντινών Σπουδών

Περίληψεις ανακοινώσεων

16 - 18 Δεκεμβρίου 2015

Κεντρικό κτήριο Πανεπιστημίου Αθηνών

Πίνακας περιεχομένων

Θεοχάρης ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ, Ο στρατός των Αγγέλων μέσα από τις περιγραφές των αντιπάλων του.....	5
Ζαχαρίας ΑΛΕΤΡΑΣ, Το λουτρό του οικοπέδου «Παραβολιασάκη» στο Ηράκλειο Κρήτης εικοσιπέντε χρόνια μετά την ανακάλυψή του.....	6
Πασχάλης ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ & Ισίδωρος ΠΛΑΚΩΤΑΡΗΣ, Νέα στοιχεία για τον βυζαντινό πύργο της Νέας Μονής Χίου.....	7
Γεώργιος ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, Η Σωκρατική Ηθική στον Θεόδωρο Μετοχίτη.....	8
Αγγελική ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η μελέτη των αρχιτεκτονικών φάσεων του μεσοβυζαντινού ναού της Παναγίας στον οικισμό του Βαθυρρέματος Αγιάς.....	9
Αλεξάνδρα-Κυριακή ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ-ΣΕΙΒΤ, Τι γνωρίζουμε όντως για την πρώιμη περίοδο της στρατιάς του Οψικίου. Ερμηνείες και παρερμηνείες των ιστορικών δεδομένων.....	10
Ναυσικά ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Πελοποννήσιοι άρχοντες και οι Παλαιολόγοι: Το επεισόδιο του 1415.....	11
Κωνσταντίνος Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, Η «Σταυροφορική» τέχνη: εύρημα ή γεγονός; Ζητήματα ερευνητικής δεοντολογίας.....	12
Anita BELCHEVA, Τα ποιήματα του Μανουήλ Φιλή στον κώδικα ΜΠΤ 351.....	13
Ελένη ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΜΠΙΝΑ, Τρεις χρυσοκέντητες εικόνες κωνσταντινουπολίτικου εργαστηρίου της Ι. Μ. Οσίου Ξενοφώντος Αγίου Όρους (19ος αι.).....	14
Gordana BLAGOJEVIC, Η έρευνα των σερβικών χειρογράφων βυζαντινής μουσικής: κατάσταση και προοπτικές.....	15
Γιώργος ΓΑΣΤΕΡΑΤΟΣ, Συμβολή στη συμπλήρωση των επισκοπικών καταλόγων της βυζαντινής Κέρκυρας.....	16
Σταυρούλα ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Η χειρόγραφη παράδοση του πρώτου βιβλίου μιας βυζαντινής ιατρικής πραγματείας: η περίπτωση του ιατρού Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουαρίου.....	17
Ανδρέας ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, Περιοδεύοντες δικαστές στο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας (10ος-11ος αι.) κατά το πρότυπο των ρωμαϊκών δικαστικών περιφερειών (διοικήσεις, conventus).....	18
Beatrice DASKAS, Η περιγραφή της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων του Νικολάου Μεσαρίτη: νέες ερμηνείες.....	19
Ουρανία ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Όταν η Παλαιστίνη μαρτυρεί την Αίγυπτο: η πανήγυρις της «Ευφορίας» στην Αλεξάνδρεια.....	20
Ευγενία ΔΙΑΛΟΥΠΗ, Οι εμπορικοί αμφορείς από τον πόλη της κάτω Έδεσσας: η συμβολή τους στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της πόλης.....	21
Δήμητρα ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, Η έννοια της βραχυγραφίας ΜΥΘ στα marginalia του Palatinus Heidel. gr. 398.....	22
Αναστασία Γ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η Σκηνή του Μαρτυρίου ως θεομητορική προτύπωση στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία: ερμηνευτικές προσεγγίσεις.....	23
Γιώργος ΖΑΡΑΚΑΣ, Σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού χώρου: αυστηρότητα, συμφέρον και υπαναχωρήσεις στη νομοθεσία των πρωτοβυζαντινών χρόνων.....	24
Αλεξάνδρα ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ, Ο «άγνωστος» υμνογράφος Μελέτιος του κώδικα Scorialensis gr. [403] X. IV. 8.....	25
Βασιλική ΖΟΡΜΠΑ, Αξιοσημείωτες εικονογραφικές λεπτομέρειες στις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου Αετού Αιτωλοακαρνανίας.....	26
Σεβαστή ΖΩΗ, «Οί ἐκ νοθείας υἱοί». Ιωάννης Αταλάριχος – Βασίλειος Λακαπηνός...	27

Νικόλαος ΚΑΛΒΙΑΪΝΕΝ, Ο Δαίμονας στην πρώιμη βυζαντινή αγιολογία.....	28
Κωνσταντίνος Χ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ, Ένα σπάραγμα βυζαντινού εκκλησιαστικού μουσικού χειρογράφου στη συλλογή της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Η Όθρυς».....	29
Θοδωρής ΚΑΡΑΘΟΔΩΡΟΣ, Βυζαντινός μουσικός πολιτισμός και σύγχρονη μουσική έκφραση. Διασταύρωση παλαιών και νέων ηχητικών πραγματώσεων στο έργο <i>Μοιρολόι</i> του Μιχάλη Αδάμη.....	30
π. Ηλίας Χρ. ΚΑΡΑΛΗΣ, Η επισκοπική χειροτονία κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Εικονογραφικές παρατηρήσεις.....	31
Γιάννης Α. ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ, Η αρχιτεκτονική του Καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου του Νέου παρά τον Υψηλάντη Βοιωτίας.....	32
Γιώργος ΚΑΡΔΑΡΑΣ, Μυθολογικά στοιχεία για τους νομαδικούς λαούς κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο.....	33
Θεώνη ΚΟΛΛΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Διασκευές κανόνων του κύκλου των ακινήτων εορτών.....	34
Γεωργία Ε. ΚΟΛΟΒΟΥ, Τα Ομηρικά σχόλια στα βυζαντινά χειρόγραφα: από το κείμενο στο υπερκείμενο.....	35
Αθηνά ΚΟΝΤΑΛΗ, Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νείλος Κεραμεύς (1380-1388) και τα προνόμια του οικουμενικού θρόνου.....	36
Αρχιμ. Βασίλειος ΚΟΡΩΣΗΣ, Οι θάναυσοι τεχνίτες στη Διοίκηση Ιλλυρικού κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Επιμέρους στοιχεία για τους βιοτέχνες και τη βιοτεχνική παραγωγή.....	37
Φλώρα ΚΡΗΤΙΚΟΥ, Η καταλογογράφηση συλλογών μουσικών χειρογράφων: σκοπός, μεθοδολογία, αποτελέσματα.....	38
Μαρία ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Το εξηγητικό έργο του Ιωάννη Χρυσοστόμου και η διπλή χειρόγραφη παράδοσή του.....	39
Μαρία ΛΙΑΚΑΚΗ, Δεσπότης Ιωάννης, σεβαστοκράτωρ Κωνσταντίνος, οι Παλαιολόγοι. Ο ρόλος τους στην εδραίωση της κυριαρχίας του Μιχαήλ Η΄ (1258-1274).....	40
Δημήτρης ΛΙΑΚΟΣ, Η συλλογή των παναγιαρίων της μονής Βατοπεδίου (14ος - 19ος αι.).....	41
Ιωάννης ΛΙΑΚΟΣ, Γεώργιος Μοσχιανός δομέστικος Θεσσαλονίκης (ΙΕ΄ αιώνας, αρχές): το μελοποιητικό του έργο.....	42
Βασιλική ΛΙΑΚΟΥ-ΚΡΟΠΠ, Άγνωστα χειρόγραφα του δημώδους Νομοκάνονα του Μανουήλ Μαλαξού.....	43
Αλέξανδρος ΛΙΑΡΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή υμνογραφία και μοναχικοί θεσμοί.....	44
Σέβη ΜΑΖΕΡΑ, Θεόδωρος Μανουγράς (ΙΓ΄ τέλη – ΙΔ΄ αρχές): το μελοποιητικό του έργο.....	45
Χρήστος Γ. ΜΑΚΡΥΠΟΥΛΙΑΣ, Η εισαγωγή λιθοβόλων νέου τύπου στον βυζαντινό στρατό της πρώιμης περιόδου: προβλήματα χρονολόγησης.....	46
Χρήστος ΜΑΛΑΤΡΑΣ, Το ψηφιακό ΤΑΚΤΙΚΟΝ: Ένα νέο εργαλείο για τη μελέτη των θεματικών θεσμών. Το παράδειγμα του θέματος Οψικίου.....	47
Δήμητρα ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ, Η μορφή του Ισκαριώτη ως παραβατικό αρχέτυπο στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία.....	48
Μαρία ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Γη και κρατική πολιτική τον 14ο αι.....	49
Κυριάκος ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ, Δύο ιδιαίτερα εικονογραφικά χαρακτηριστικά της παράστασης της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον ναό της Παναγίας του Άρακος στην Κύπρο.....	50

Θεοφάνης ΜΕΛΙΔΗΣ, Στοιχεία κλασικής σκέψης στο έργο του Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη.....	51
Κωνσταντίνος ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Η συμβολή των παλαιότερων οθωμανικών απογραφών στη μελέτη της υστεροβυζαντινής εποχής.....	52
Δημήτριος ΜΠΑΛΑΓΙΩΡΓΟΣ, Νέα στοιχεία και ειδήσεις που προκύπτουν από την καταλογογράφηση των μουσικών χειρογράφων της Συλλογής του Παναγίου Τάφου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης των Ιεροσολύμων.....	53
Χρήστος Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ, Παιδεία και Οικονομία κατά τον Βησσαρίωνα.....	54
Πέτρος ΜΠΟΥΡΑΣ-ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΣ, Ιατρική θεωρία και πρακτική κατά την πρώιμη παλαιολόγια περίοδο: η περίπτωση του ακτουαρίου Ιωάννη Ζαχαρία.....	55
Ελεονώρα ΝΑΞΙΔΟΥ, Η ιδιότυπη διαδρομή του αυτοκεφάλου της αρχιεπισκοπής της Αχρίδας.....	56
Ανδρομάχη ΝΑΣΤΟΥ, Εγκατοίκηση στη Βυζαντινή Χαλκιδική. Η περίπτωση της Χερσονήσου της Κασσάνδρειας.....	57
Ηλίας Χ. ΝΕΣΣΕΡΗΣ, Δύο άγνωστες πραγματείες του Νικολάου Μουζάλωνος.....	58
Ευάγγελος ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Από τον Αλέξιο Α΄ στον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό. Εξελίξεις στη βυζαντινή πολεμική τακτική στο πεδίο της μάχης.....	59
Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Σχέσεις των Αραγωνίων και των Ανδεγαυών μέσα από έγγραφα του Αρχείου του Αραγωνικού Στέμματος.....	60
Σοφία ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, Η πρόσληψη του Πλούταρχου στην παλαιολόγια περίοδο.....	61
Κωνσταντίνος ΠΑΪΔΑΣ, Ζητήματα πολιτικής σκέψης στο ιστορικό έργο του (Ιωσήφ) Γενεσίου <i>Περί βασιλειῶν</i>	62
Μελίνα ΠΑΪΣΙΔΟΥ, Μεσοβυζαντινή Θεσσαλονίκη, μνημειακά κατάλοιπα και αρχαιολογικές μαρτυρίες. Αποτελέσματα και συμπεράσματα ερευνητικού προγράμματος...	63
Στρατής ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Ιωάννης Σικελιώτης: μια επανεξέταση της εργοβιογραφίας του.....	64
π. Νεκτάριος ΠΑΡΗΣ & Συμεών ΚΑΝΑΚΗΣ, Η αποτύπωση σε χαλκογραφία του α΄ τροπαρίου της ε΄ ωδής του «Μετὰ τὸν πυρπολισμὸν» Παρακλητικού Κανόνος προς την Παναγίαν του Κύκκου.....	65
Νάσα ΠΑΤΑΠΙΟΥ, Η βυζαντινή ονομασία της χερσονήσου Καρπασίας.....	66
Δέσποινα ΠΕΤΡΟΥΓΑΚΗ-ΚΑΛΑΪΤΖΑΝΤΩΝΑΚΗ, Parisinus gr. 1197: στα ίχνη μιας περιπλάνησης.....	67
Ελένη ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, Νέα στοιχεία για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του 7ου αιώνα στην Κύπρο από την νεότερη αρχαιολογική έρευνα.....	68
Ευθύμιος ΡΙΖΟΣ, The Cult of Saints: ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την εμφάνιση και πρώιμη εξέλιξη της λατρείας των αγίων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα.....	69
Βασίλειος ΣΑΛΤΕΡΗΣ, Το Στιχηράριο από την εμφάνιση της μέσης πλήρους σημειογραφίας έως την αναθεώρηση του Ιωάννη Κουκουζέλη: παρατηρήσεις στην εξέλιξη του τύπου κατά τον ΙΓ΄ και τον πρώιμο ΙΔ΄ αιώνα.....	70
Σπύρος ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Η υμνογραφία για τον Άγιο Σπυρίδωνα.....	71
Δημήτρης ΣΚΡΕΚΑΣ, Egerton MS 2339: ένας λησμονημένος κώδικας του Ωρολογίου του Θηκαρά στη Βρετανική Βιβλιοθήκη.....	72
Σταυρούλα ΣΟΛΩΜΟΥ, Αξιώματα και τίτλοι σε διαθήκες της παλαιολόγιας περιόδου	73
Δημοσθένης ΣΠΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, Το μέλος Χριστὸς ἀνέστη του Χρυσάφη του Νέου: ιστορική εξέλιξη του μέλους και πολύπλευρη ανάλυση. Ανάδειξη βασικών στοιχείων της Βυζαντινής Μελοποιίας.....	74

Ιωάννα ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Η μαρτυρία του Ειρηναίου Θειρσίου (Friedrich Thiersch) για τα χριστιανικά μνημεία του ελλαδικού χώρου μέσα από τις ανέκδοτες επιστολές προς τη σύζυγό του (1831-32).....	75
Αγγελική ΣΤΡΑΤΗ, Νέα στοιχεία από τη ζωγραφική του Ονουφρίου στο ναό των Αγίων Αποστόλων Ελεούσης στην Καστοριά.....	76
Δημοσθένης ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σχεδογραφικά κείμενα προερχόμενα από τη Θεσσαλονίκη.....	77
Έλλη ΤΖΑΒΕΛΜΑ, Πρινατικός Πύργος, ένα λιμάνι της ανατολικής Κρήτης. Οι μαρτυρίες των αμφορέων της μεταβατικής περιόδου (7ος-9ος αι.): μια πρώτη προσέγγιση	78
Μαρία ΤΖΙΑΤΖΗ, Το ποίημα του Μιχαήλ Χωνιάτη «Εἰς ὄν κατώκει βραχύτατον οἰκίσκον».....	79
Raimondo TOCCI, Παρασελίδια σχόλια σε χειρόγραφα βυζαντινών ιστοριογραφικών κειμένων: η περίπτωση του αθωνικού κώδικα, Διονυσίου 224.....	80
Θεοχάρης ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Στα ίχνη μιας καλλιτεχνικής αναβίωσης: η επιστροφή στα πρότυπα της Μακεδονικής Σχολής στη ζωγραφική του 16ου αιώνα και ο ρόλος της Αρχιεπισκοπής Αχριδών.....	81
Γεώργιος ΤΣΙΑΠΛΗΣ, Ένυλες θύρες-άυλες πύλες: η συμβολική αξία της εισόδου του ναού στα αγιολογικά και ρητορικά κείμενα (4ος-9ος αι.).....	82
Γεώργιος Χρ. ΤΣΙΓΑΡΑΣ, Ταυτότητες και ιδεολογίες στην περίοδο της Εικονομαχίας ή η πολιτική διάσταση της εικόνας.....	83
Μαρία ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Βυζαντινά «βιβλιακά επιγράμματα» αφιερωμένα σε κείμενα και συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας.....	84
Σωτήρης ΦΩΤΑΚΙΔΗΣ, Η αρχιτεκτονική γλυπτική της μεσοβυζαντινής Αθήνας: μια πρώτη προσέγγιση.....	85
Κατερίνα ΧΑΜΗΛΑΚΗ, Όψεις του αγροτικού βίου στην Ταναγραϊκή της Ύστερης Αρχαιότητας.....	86
Γεώργιος ΧΑΡΙΖΑΝΗΣ, Το αλάτι, οι αλυκές και οι αλυκάριοι της Θεσσαλονίκης στα τελευταία βυζαντινά χρόνια.....	87
Ελισάβετ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, Συμβολή στη διοικητική προσωπογραφία της παλαιολόγειας Θεσσαλονίκης. Η περίπτωση του σεβαστού Θεόδωρου Παζουδίνου (1274).....	88
Κωνσταντίνος ΧΡΥΣΟΓΕΛΟΣ, Νεολογισμοί στο έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή: η περίπτωση των Εκφράσεων.....	89
Αλέξης ΧΡΥΣΟΣΤΑΛΗΣ, Ο Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως και η έναρξη της δεύτερης εικονομαχικής περιόδου. Πηγές.....	90

Θεοχάρης Αλεξόπουλος

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο στρατός των Αγγέλων μέσα από τις περιγραφές των αντιπάλων του

Ο βυζαντινός στρατός της εποχής των Αγγέλων (1185-1204) είναι γνωστός αποκλειστικά από τις περιγραφές του Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος τονίζει ιδιαίτερα την αναποτελεσματικότητά του και τις αποτυχίες του. Κάτι τέτοιο δεν είναι παράξενο, αφού η δυναστεία αυτή θεωρείται υπεύθυνη και φέρει το στίγμα της μεγαλύτερης στρατιωτικής συμφοράς που έπληξε την αυτοκρατορία, την άλωση και παράδοσή της στα στρατεύματα της Δ' Σταυροφορίας. Πώς όμως είδαν οι ίδιοι οι αντίπαλοί του τον στρατό της αυτοκρατορίας; Οι περιγραφές από αρκετά δυτικοευρωπαϊκά κείμενα, όπως η *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, η *Historia Peregrinorum*, το χρονικό του Magnus του Reichersberg, το *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, η έμμετρη διήγηση του Ambroise, *L'Estoire de la Guerre Sainte*, καθώς και το σύνολο των κειμένων που αποτελούν τη συνέχεια του χρονικού του Γουλιέλμου της Τύρου έρχονται να ενισχύσουν την εικόνα που παρέχουν οι Γάλλοι χρονικογράφοι της Δ' Σταυροφορίας (Robert de Clari, Geoffroi de Villehardouin, καθώς και ο γερμανός μοναχός Gunther de Pairis), αλλά και ο Νικήτας Χωνιάτης για τη χαμηλή μαχητική αξία και τις περιορισμένες δυνατότητες του βυζαντινού στρατού της περιόδου. Παρά ταύτα, οι δυτικοί χρονικογράφοι δεν αποφεύγουν τις υπερβολές που πηγάζουν εν μέρει από την αντιπάθειά τους και τα αρνητικά στερεότυπα που έχουν για τους Βυζαντινούς και εν μέρει από τη μη κατανόηση και άγνοια των στρατιωτικών τακτικών μάχης των τελευταίων.

Μέσα από τις περιγραφές αυτές παρέχονται πληροφορίες για την εθνολογική σύνθεση του βυζαντινού στρατού, το είδος των στρατευμάτων και τον οπλισμό τους. Επίσης, παρέχονται πληροφορίες για ειδικές επιχειρήσεις, όπως η απόκρουση αμφίβιας επιθετικής ενέργειας, τακτικές ακροβολισμών κ.ά. Παρά τις υπερβολές και τις σκόπιμα ψευδείς πληροφορίες περί απωλειών, αναδύεται μια αξιοπρεπής εικόνα του βυζαντινού στρατού της εποχής των Αγγέλων. Η έλλειψη ικανών ηγετών και η καλά σχεδιασμένη επίθεση από τα χριστιανικά στρατεύματα της Δύσης, σε συνδυασμό με την έλλειψη στρατιωτικής υπεροχής, απόρροια του ολοένα συρρικνούμενου μεγέθους του, οδήγησαν στην κατάρρευση του βυζαντινού στρατού, ο οποίος είχε κυρίως αμυντικό χαρακτήρα, προσανατολισμένο στην αντιμετώπιση εισβολών περιστασιακού χαρακτήρα και όχι εισβολών που αποσκοπούσαν στη μόνιμη εγκατάσταση.

Ζαχαρίας Αλετράς

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Το λουτρό του οικοπέδου «Παραβολιασάκη» στο Ηράκλειο Κρήτης εικοσιπέντε χρόνια μετά την ανακάλυψή του

Η ανασκαφή του λουτρού «Παραβολιασάκη» το 1990 ήταν μια από τις πιο σημαντικές για την πόλη του Ηρακλείου. Πρόκειται για ένα κτηριακό συγκρότημα με τρία εν σειρά δωμάτια, δεξαμενές, υπόκαυστα και σύστημα εντοίχιων αγωγών. Αποτελεί τη μοναδική ορατή ανασκαφή πιθανόν μεσοβυζαντινών χρόνων, στο κέντρο της πόλης. Η θέση του στο δρόμο μεταξύ των δύο κύριων πυλών, του λιμανιού και της ενδοχώρας, εγείρει σειρά από ερωτήματα για τη σημασία ενός λουτρού σε μια επαρχιακή πρωτεύουσα του βυζαντινού κράτους. Παράλληλα, στα πλαίσια της υπό εκπόνηση διδακτορικής διατριβής του γράφοντος, μελετώνται τρία ακόμη λουτρά, πιθανόν μεσοβυζαντινών χρόνων, στο Ηράκλειο.

Πασχάλης Ανδρούδης

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

&

Ισίδωρος Πλακωτάρης

Αρχιτέκτων, Αναστηλωτής

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Νέα στοιχεία για τον βυζαντινό πύργο της Νέας Μονής Χίου

Η ανακοίνωσή μας αφορά στην παρουσίαση νέων στοιχείων γύρω από την αρχιτεκτονική του βυζαντινού πύργου της Νέας Μονής στη Χίο. Ελλείπει ιστορικών στοιχείων επιχειρούμε μια προσπάθεια χρονολογικής κατάταξης του μνημείου και τεκμηρίωσης της μορφής του και των επεμβάσεων που υπέστη διαχρονικά. Γίνεται ακόμη σύγκρισή του με άλλες βυζαντινές οχυρώσεις της Χίου και αντίστοιχους μοναστηριακούς πύργους στο Άγιον Όρος.

Ο πύργος της Νέας Μονής υψώνεται στο δυτικό άκρο του περιβόλου της. Πρόκειται για ένα διώροφο ορθογώνιο κτίριο διαστάσεων 12, 65 x 7, 20 μ., που δεν διατηρεί την ανωδομή του. Κτίστηκε σε βραχώδες έδαφος, στο υψηλότερο σημείο της μονής. Ακολουθεί τις γενικές αρχές των αμυντικών μοναστηριακών πύργων, δίχως ανοίγματα στο ισόγειο, με τοξοθυρίδες και παράθυρα στον όροφο, όπου βρισκόταν και η αρχική είσοδος. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει θεμέλιο με τέσσερις αναβαθμούς.

Το θολοσκεπές ισόγειο είναι προσβάσιμο από μια μεταγενέστερη τοξωτή θύρα, πίσω από την οποία κτίστηκαν δυο επιπλέον τοίχοι. Ο ανατολικός φαίνεται ότι διακόπηκε κατά τη διάνοιξη της εισόδου στο ισόγειο. Η χρήση του πρώτου αυτού χώρου παραμένει άγνωστη. Μια κλιμακωτή διαμόρφωση στη νοτιοδυτική γωνία, μαρτυρεί ότι κάποτε θα μπορούσε να φέρει ξύλινο δάπεδο. Στη βόρεια εσωτερική πλευρά του ισογείου υπάρχει κιστέρνα.

Η ημικυλινδρική καμάρα που στεγάζει το δάπεδο του ορόφου κτίστηκε με πλακοειδείς λίθους, κατασκευή που διαφέρει από αυτή του υπόλοιπου πύργου. Μάλλον πρόκειται για μεταγενέστερη επέμβαση, καθόσον αφήνει, κατά το ήμισυ, εμφανείς τις τοξοθυρίδες στο βόρειο και νότιο τοίχο. Ένα «μπάλωμα» στο νότιο άκρο της, πιθανολογείται ως το άνοιγμα επικοινωνίας των ορόφων, το οποίο σφραγίστηκε όταν ανοίχθηκε η είσοδος του ισογείου και η δευτερεύουσα είσοδος του ορόφου.

Ο όροφος εσωτερικά μεγαλύτερος από το ισόγειο, παρουσιάζεται ενιαίος, με οκτώ τοξοθυρίδες. Στην ίδια στάθμη ανοίγονται και οι δυο είσοδοι για τον όροφο. Η ανατολική ήταν η αρχική του πύργου, ενώ η δεύτερη, απλή ορθογώνια, διανοίχθηκε αργότερα, πιθανόν όταν ο πύργος λειτουργούσε ως βιβλιοθήκη. Η άνω στάθμη των παραθύρων συμπίπτει με το σημερινό σωζόμενο ύψος του πύργου (11, 25 μ.).

Επιχειρούμε επίσης τη σχεδιαστική αναπαράσταση της μορφής του χαμένου τελευταίου ορόφου του πύργου (επί τοξυλίων κατά τον Barskij) και μια νέα προσέγγιση των φάσεων του μνημείου και του τρόπου κάλυψης των ορόφων του.

Γεώργιος Αραμπατζής

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Φιλοσοφίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η Σωκρατική ηθική στον Θεόδωρο Μετοχίτη

Στην πραγματεία του Θεόδωρου Μετοχίτη, «Ηθικός ή περί Παιδείας», με ιδιαίτερη μάλιστα ένταση στο κεφάλαιο 20, υπάρχει σαφέστατη αναφορά στη βυζαντινή γνώση και χρήση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και, ακόμη, μία προσπάθεια ανάδειξης του χαρακτήρα αυτονομίας της βυζαντινής φιλοσοφίας. Μεγάλο μέρος του εν λόγω έργου του Μετοχίτη, ο οποίος λέγεται ότι συχνά εκφράζει σκεπτικές θέσεις, χαρακτηρίζεται από αναφορές και πραγμάτευση θεμάτων της σωκρατικής ηθικής. Το θέμα της παιδείας, ήδη, στον συγκεκριμένο βυζαντινό λόγο περιστρέφεται γύρω από ζητήματα ηθικής ενώ, σε παλαιότερους βυζαντινούς διανοητές, η θεματοποίηση είναι διαφορετικής κατεύθυνσης: στον Μιχαήλ Ψελλό, για παράδειγμα, η παιδεία σχετίζεται με το γενικό ζήτημα της φιλοσοφίας της θρησκείας και των πολιτισμών, ενώ στον Μιχαήλ Εφέσιο η παιδεία ολοφάνερα τοποθετείται σε ένα πλαίσιο σχέσεων με την επιστήμη. Η σωκρατική ηθική στον Μετοχίτη καταδεικνύει την ανέλιξη του ζητήματος της παιδείας προς περιοχές εσωτερικευμένης ηθικής όπου τίθενται ύστατα αξιολογικά προβλήματα. Στην ανακοίνωση θα εξετασθούν ειδικότερα οι διαστάσεις της πολιτισμικής δεξίωσης των σωκρατικών ηθικών ζητημάτων από τον Μετοχίτη.

Αγγελική Ασημακοπούλου

Αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας

Η μελέτη των αρχιτεκτονικών φάσεων του μεσοβυζαντινού ναού της Παναγίας στον οικισμό του Βαθυρρέματος Αγιάς

Το Βαθύρρεμα βρίσκεται στο 3ο χλμ της επαρχιακής οδού Αγιάς – Λάρισας στις ΝΑ υπώρειες της Όσσας σε υψόμετρο 222μ. Κατά την παράδοση ήταν το πιο μεγάλο χωριό πριν από την ανάπτυξη της Αγιάς τον 17ο αιώνα, που διαλύθηκε μόλις το 1688 λόγω θανατηφόρας επιδημίας. Η ακμή του οικισμού οφειλόταν στην ενασχόληση των κατοίκων με τη σηροτροφία, αλλά και στο γεγονός ότι βρισκόταν κοντά σε οδικό δίκτυο, την «ανατολική οδό», που διευκόλυνε τις ανταλλαγές και την επικοινωνία. Είναι βέβαιο ότι ως οικισμός υπήρχε από τους αρχαίους χρόνους, ίσως με διαφορετική ονομασία. Πιστεύουμε ότι η κατοίκηση ήταν συνεχόμενη τουλάχιστον από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, ενώ σημαντικός σταθμός για την ιστορία της πόλης ήταν ο 9ος αιώνας, αφού τότε ιδρύθηκε η επισκοπή Βεσαίνης, στην οποία υπήχθη.

Ο ναός της Παναγίας ήταν άλλοτε ο κεντρικός του ανθηρού οικισμού που άκμασε στα βυζαντινά χρόνια. Ο Νικόλαος Γιαννόπουλος ήταν ο πρώτος που παρατήρησε στις έρευνές του για τη βυζαντινή επισκοπή της Βεσαίνης ότι ο ναός ήταν μία επισκευασμένη βασιλική βυζαντινών χρόνων. Ο Δημήτριος Αγραφιώτης με διάφορες ευκαιρίες, που αφορούσαν στην ιστορία της Αγιάς και την περιοχή της, επανήλθε στα προβλήματα που έθετε η ιδιαίτερα σημαντική αφιερωματική επιγραφή της εκκλησίας που ανέφερε τον πρωτοσπαθάριο Ευστάθιο. Το 1979 ο Νίκος Νικονάνος στα πλαίσια της διδακτορικής του διατριβής επιχειρηματολόγησε υπέρ της ύπαρξης βυζαντινής φάσης στον ναό και έδωσε το περίγραμμα της οικοδομικής ιστορίας του, αλλά δεν επέμεινε στη χρονολόγηση του συνόλου των φάσεών του. Οι ανασκαφικές έρευνες που διενεργήθηκαν υπό την επίβλεψη του κ. Λάζαρου Δεριζιώτη, επίτιμου προϊσταμένου της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας και της κ. Σουζάνας Χούλια, αρχαιολόγου της ίδιας Εφορείας, προσέφεραν πολύτιμες μαρτυρίες για την ιστορία του μνημείου.

Στόχος της ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση των διαδοχικών αρχιτεκτονικών φάσεων της βασιλικής, που απέκτησε τη σημερινή της μορφή μετά από αλλεπάλληλες και διαδοχικές επισκευές, μετασκευές και προσθαφαιρέσεις στην κτιριακή της μορφή. Το υλικό μελετήθηκε στα πλαίσια της αδημοσίευτης μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας.

Αλεξάνδρα-Κυριακή Βασιλείου-Seibt

Privatdozentin (Dr.habil.) Universität Wien

Διευθύντρια Ερευνών

Österreichische Akademie der Wissenschaften

Τι γνωρίζουμε όντως για την πρώιμη περίοδο της στρατιάς του Οψικίου.
Ερμηνείες και παρερμηνείες των ιστορικών δεδομένων

Ως γνωστόν οι πληροφορίες που απορρέουν από τα ιστορικά κείμενα για την πρώιμη περίοδο της στρατιάς του Οψικίου (μεγάλη στρατιωτική κινητή μονάδα) είναι πενιχρές και έχουν ερμηνευτεί στο παρελθόν από αρκετούς ερευνητές κατά ποικίλους τρόπους. Η παρουσίασή μας εστιάζεται στα εξής ερωτήματα: 1) Πότε ακριβώς συγκροτήθηκε η στρατιά του Οψικίου και υπό ποιες προϋποθέσεις, 2) Ποια είναι τα αρχαιότερα τεκμήρια (συμπεριλαμβανομένων και των σφραγίδων) και πώς πρέπει να ερμηνευτούν, 3) Ποια η σχέση του στρατηλάτη του βασιλικού Οψικίου με τον κόμητα του βασιλικού Οψικίου στα Πρακτικά της Στ' Οικουμενικής Συνόδου (680/681) και 4) Πώς εξηγείται ο συνδυασμός του αξιώματος του κόμητος του βασιλικού Οψικίου και του υποστρατήγου Θράκης στο πρόσωπο του Θεοδώρου *ἀπὸ ὑπάτων, πατρικίου* στα Πρακτικά της ίδιας Συνόδου.

Ναυσικά Βασιλοπούλου

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι Πελοποννήσιοι άρχοντες και οι Παλαιολόγοι: το επεισόδιο του 1415

Η Πελοπόννησος των αρχών του 15ου αιώνα υπήρξε μια περιοχή η οποία υφίστατο συνεχείς πολιτικές ανακατατάξεις και στρατιωτικές επιδρομές. Η διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στο βυζαντινό δεσποτάτο του Μορέως και στα διάφορα λατινογενή κρατίδια ήταν δύσκολο να επιτευχθεί. Ακόμη δυσκολότερα οι Παλαιολόγοι μπόρεσαν να υποτάξουν τους άρχοντες της Πελοποννήσου, οι οποίοι συχνά βρέθηκαν αντιμέτωποι τόσο με τους δεσπότες του Μορέως όσο και με τους αυτοκράτορες, που αναγκάζονταν να ταξιδέψουν έως εκεί για να ελέγξουν τους αντιφρονούντες.

Το 1415, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ταξίδεψε στην Πελοπόννησο με στόχο την επισκευή του Εξαμυλίου τείχους. Η τοπική άρχουσα τάξη προσπάθησε να εμποδίσει τα σχέδιά του. Επιδιδόμενος σε πλήθος πολεμικών επιχειρήσεων, με αποκορύφωμα τη νίκη του στη Μαντίνεια της Μεσσηνίας, και με σύμμαχό του τον κόμη της Κεφαλονιάς Κάρολο Α΄ Τοτσο, ο Μανουήλ κατάφερε να εξαλείψει τις αντιδράσεις των γηγενών αρχόντων.

Στόχος της ανακοίνωσης είναι η εξέταση της διαμάχης μεταξύ των Πελοποννησίων αρχόντων και των Παλαιολόγων μέσα στο πλαίσιο των γεγονότων του 1415, καθώς και η αυτοκρατορική πολιτική στον Μορέα κατά τα έτη που ακολούθησαν.

Εκτός των όσων περιγράφονται στις πηγές της εποχής, ως βάση για τη μελέτη θα χρησιμοποιηθούν και οι απόψεις των Giuseppe Schirò και John Barker, οι οποίοι είχαν ασχοληθεί με το θέμα σε παλαιότερα άρθρα τους.

Κωνσταντίνος Μ. Βαφειάδης

Διδάκτωρ Ιστορικός Βυζαντινής Τέχνης

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η «Σταυροφορική» τέχνη: εύρημα ή γεγονός; Ζητήματα ερευνητικής δεοντολογίας

Τις τελευταίες δεκαετίες η καλούμενη «τέχνη των Σταυροφόρων», δηλαδή η τέχνη που εκπονείται στα σταυροφορικά βασίλεια της Ανατολικής Μεσογείου από το 1099 έως το 1291, βρίσκεται συχνά στο επίκεντρο της έρευνας. Ερευνητές υψηλού κύρους, όπως ο Η. Buchthal, ο Κ. Weitzmann, η Ντ. Μουρίκη, ο G. Kühnel, ο J. Folda και ο R. Cormack, έχουν ήδη εξετάσει διεξοδικώς το καλλιτεχνικό τούτο φαινόμενο. Θα διαμορφώσουν δε το πρόσφορο έδαφος τόσο για την καθιέρωση του σχετικού τομέα έρευνας όσο και για την πρόσληψη της τέχνης αυτής ως εικαστικού γεγονότος με αυτοτέλεια και εσωτερική δυναμική, και μάλιστα εν αντιδιαστολή με τη βυζαντινή ζωγραφική.

Είναι όμως τα πράγματα έτσι; Υφίσταται όντως «Σταυροφορική» τέχνη και με ποιο τρόπο; Ποιο είναι το ειδοποιό της γνώρισμα και τα όριά της, γεωγραφικά, χρονικά και εικαστικά; Ας σημειωθεί προς τούτοις ότι από τον καιρό του S. Runciman έως σήμερα δεν είναι λίγοι οι ερευνητές που επιφυλάσσονται ή εγείρουν ενστάσεις όσον αφορά στην ύπαρξη της «Σταυροφορικής τέχνης» ή τουλάχιστον ως προς τη δυνατότητα καθορισμού των ορίων και του χαρακτήρα της τέχνης αυτής. Τούτο διότι πλήθος έργων ζωγραφικής της Βαλκανικής, της Μικράς Ασίας, της Κύπρου και της Παλαιστίνης εξετάζονται εντός των ορίων της «Σταυροφορικής» κουλτούρας, παρά το αδιευκρίνιστο της χρονολόγησης ή της προέλευσής τους, παρά τη στιλιστική τους ετερότητα και παρά την εμφανή, σε πολλά από αυτά, βυζαντινή παιδεία των δημιουργών τους.

Κατά την εκτίμησή μου, το πρόβλημα δεν έχει βρει την οριστική του λύση, κυρίως λόγω της μεθοδολογικής ανεπάρκειας του τρέχοντος συστήματος μορφολογικής τεκμηρίωσης. Για τον λόγο αυτό η παρούσα ανακοίνωση αποσκοπεί όχι μόνον στην περιγραφή των σχετικών με τη «Σταυροφορική ζωγραφική» ζητημάτων αλλά και στην κατάθεση ορισμένων προτάσεων, οι οποίες θεωρώ πως διευκολύνουν την κατανόηση και ερμηνεία της τέχνης αυτής ως παράπλευρο προϊόν της βυζαντινής εικαστικής γλώσσας.

Anita Belcheva

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τα ποιήματα του Μανουήλ Φιλή στον κώδικα ΜΠΤ 351

Η παρούσα ανακοίνωση αποτελείται από τους εξής τέσσερις βασικούς άξονες: 1) Την παρουσίαση της ανθολογίας των ποιημάτων του Μανουήλ Φιλή, η οποία παραδίδεται στον κώδικα Μετοχίου Παναγίου Τάφου 351, τόσο στο σύνολό της όσο και στις επιμέρους μικρότερες ή μεγαλύτερες ενότητες και υποενότητες που την απαρτίζουν. 2) Τη διερεύνηση της λογικής και των κριτηρίων που κάθε φορά έχουν ληφθεί υπόψη για την κατάταξη των κειμένων σε συγκεκριμένες ενότητες. 3) Την εξέταση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της συλλογής, όπως είναι, για παράδειγμα, η επανάληψη ορισμένων ποιημάτων. 4) Τη διακρίβωση της σχέσης της ανθολογίας με άλλες παρόμοιες προγενέστερες, σύγχρονες ή μεταγενέστερες συλλογές ποιημάτων.

Ελένη Βλαχοπούλου-Καραμπίνα

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης

Τρεις χρυσοκέντητες εικόνες κωνσταντινουπολίτικου εργαστηρίου της Ι. Μ. Οσίου Ξενοφώντος Αγίου Όρους (19ος αι.)

Οι κεντημένες εικόνες αποτελούν πολυτελή και σπάνια δείγματα λατρευτικής έκφρασης, που περιορίζονται στα πλούσια ιδιωτικά εικονοστάσια ή στους ναούς, ως παραπετάσματα των τιμώντων σ' αυτούς αγίων. Η διάδοσή τους στον ελληνικό χώρο ανιχνεύεται, κυρίως, από τα τέλη του 17ου ως το β' μισό του 19ου αιώνα και συμβαδίζει με την ανανέωση της χρυσοκεντητικής.

Εξαιρετικά δείγματα αυτού του είδους αποτελεί ένα σύνολο τριών εικόνων, μικρών διαστάσεων (18x15cm), από την Ι. Μ. Ξενοφώντος. Απεικονίζουν τον Ιησού ως Μέγα-Αρχιερέα, τον άγιο Δημήτριο και τον άγιο Γεώργιο, που είναι και ο προστάτης άγιος της μονής και στο όνομα του οποίου τιμώνται τα δύο καθολικά της, παλαιότερο και νεότερο. Τα συγκεκριμένα κειμήλια, που φυλάσσονται σήμερα στο σκευοφυλάκιο του μοναστηριού, πιθανολογείται ότι χρησίμευαν ως μικρές προσκυνηματικές εικόνες κάτω από τις αντίστοιχες μεγάλες εικόνες του τέμπλου.

Είναι κεντημένες πάνω σε λαδόχρωμο μεταξωτό ύφασμα με χρυσά και αργυρά σύρματα, κορδόνια, τριτίρια, έγχρωμα μεταλλικά νήματα, αλλά και αμιγή μεταξωτά για την απόδοση των διακοσμητικών λεπτομερειών, των επιγραφών και των προσώπων, οι φωτοστέφανοι των οποίων περιβάλλονται με μαργαριτάρια. Τα ποικίλα μεταλλικά υλικά καρφώνονται πάνω στο μεταξωτό βάθος, χωρίς ιδιαίτερη ποικιλία βελονιών, που δείχνουν πιο ανάγλυφες, χάρις στο μαλακό χάρτινο γέμισμα που υπάρχει από κάτω, ενώ το σωπάνι τους έχει υποστηριχθεί με χονδρό χαρτόνι, επικαλυμμένο με σιτόχρωμο και καστανό χαρτί.

Η ποικιλία και η πολυτέλεια των μεταλλικών υλικών και η δεξιοτεχνία του κεντήματος μας παραπέμπουν σε κωνσταντινουπολίτικο εργαστήριο χρυσοκεντητικής, ενώ τα δυτικότροπα πρόσωπα και η αδρή εκτέλεση των μορφών με απουσία σχεδόν πτυχολογίας μας προσανατολίζουν στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, οπότε η περίοπτη αυτή τέχνη αρχίζει σταδιακά να παρακμάζει.

Gordana Blagojević

Εθνολόγος – Ανθρωπολόγος

Εθνογραφικό Ινστιτούτο Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών

Υποψήφια διδάκτωρ Μουσικολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η έρευνα των σερβικών χειρογράφων βυζαντινής μουσικής: κατάσταση και προοπτικές

Το κεντρικό θέμα αυτής της έρευνας εστιάζει στα σερβικά χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής. Σκοπός είναι να αναδειχθεί το εύρος της έρευνας που έχει γίνει για τα βυζαντινά αυτά χειρόγραφα καθώς και τα μεθοδολογικά προβλήματα που προέκυψαν από Σέρβους και ξένους μελετητές, οι οποίοι, για παράδειγμα, είτε δεν γνώριζαν σύγχρονη παρασημαντική βυζαντινής μουσικής και προφορικής ψαλτικής παράδοσης, είτε δεν ήταν γνώστες της ελληνικής γλώσσας ή της εκκλησιαστικής σλαβικής γλώσσας. Επίσης, η εργασία αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει την αφορμή για μια διεθνή συνεργασία μελετητών προερχόμενων από διαφορετικά επιστημονικά πεδία.

Γιώργος Γαστεράτος

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Συμβολή στη συμπλήρωση των επισκοπικών καταλόγων της βυζαντινής Κέρκυρας

Μετά τη διάδοση του χριστιανισμού στην Κέρκυρα από τους μαθητές του αγίου αποστόλου Παύλου αγίους Ιάσονα και Σωσίπατρο, επηκολούθησε μία αδιάλειπτη σειρά επισκόπων, που ποίμαναν το νησί και έφεραν τον τίτλο του επισκόπου, του αρχιεπισκόπου ή του μητροπολίτου, μέχρι την κατάργηση του θεσμού την εποχή των σταυροφοριών. Πρώτος που προσπάθησε να δώσει μία συνολική εικόνα των επισκόπων της εκκλησίας της Κέρκυρας ήταν ο Σπυρίδων Παπαγεώργιος στη μελέτη του «Ιστορία της Εκκλησίας της Κερκύρας». Στην παρούσα εργασία ερευνώνται πηγές, κυρίως των μέσων βυζαντινών χρόνων, και επιχειρείται η συμπλήρωση, κατά το δυνατό, των επισκοπικών καταλόγων της βυζαντινής Κέρκυρας.

Σταυρούλα Γεωργίου

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
École Pratique des Hautes Études

Η χειρόγραφη παράδοση του πρώτου βιβλίου μιας βυζαντινής ιατρικής πραγματείας: η περίπτωση του ιατρού Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουαρίου

Η παρούσα ανακοίνωση βασίζεται σε διδακτορική διατριβή που υποστηρίχθηκε το 2013 στην ΕΡΗΕ και είχε ως θέμα την κριτική έκδοση του 1ου βιβλίου της πραγματείας *Περὶ οὔρων* του ιατρού Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουαρίου (1275 ca. - 1328/;). Εκτός από το περιεχόμενο του κειμένου, η μελέτη και μόνο της χειρόγραφης παράδοσης –από παλαιογραφική και φιλολογική σκοπιά– οδηγεί σε καίρια συμπεράσματα για τη σπουδαιότητα που είχε η εν λόγω πραγματεία στη βυζαντινή γραμματεία και στην ιατρική θεωρία και πρακτική.

Το πρώτο βιβλίο διασώζεται σε 43 χειρόγραφα, εκ των οποίων τα περισσότερα έχουν αποκλειστικά ιατρικό περιεχόμενο. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται χειρόγραφα που περιλαμβάνουν σπουδαία ιατρικά κείμενα (ελληνικά, αραβικά κ.ά.) για τη διδασκαλία της ιατρικής επιστήμης ή αποτελούσαν βασικά εγχειρίδια που συμβουλευόνταν οι γιατροί στην άσκηση των καθηκόντων τους. Επιπλέον, λατινική μετάφραση του κειμένου περιλαμβάνεται σε τουλάχιστον 11 εκδόσεις, η παρουσία των οποίων φτάνει έως και τον 17ο αιώνα, γεγονός που καταδεικνύει τη δημοσιότητα της πραγματείας και στον δυτικό κόσμο.

Όσον αφορά τη χειρόγραφη παράδοση του ελληνικού κειμένου, η φιλολογική μελέτη και η παλαιογραφική έρευνα συνέβαλαν στο να μπορεί να διαμορφωθεί ένα *stemma codicum*, όπου διακρίνονται δύο οικογένειες χειρογράφων που ονομάσαμε α και β, ενώ παρατηρήθηκε ότι το κείμενο κάποιων χειρογράφων συνιστά συνδυασμό των κειμένων που παραδίδονται στις δύο οικογένειες.

Ανδρέας Γκουτζιουκώστας

Επίκουρος καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περιοδεύοντες δικαστές στο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας (10ος-11ος αι.) κατά το πρότυπο των ρωμαϊκών δικαστικών περιφερειών (διοικήσεις, conventus);

Είναι γνωστό ότι οι διοικητές των ρωμαϊκών επαρχιών κατά την Αυτοκρατορική Εποχή απένεμαν δικαιοσύνη στο πλαίσιο του συστήματος των δικαστικών περιφερειών (διοικήσεις, conventus). Συγκεκριμένα, οι *ανθύπατοι* επισκέπτονταν στη βάση ενός καθορισμένου προγράμματος τις έδρες των *διοικήσεων* της επαρχίας τους, προκειμένου να κρίνουν υποθέσεις. Έχει προσφάτως υποστηριχθεί ότι μία ανάλογη πρακτική επιβίωσε είτε ως απόηχος είτε ως πραγματική συνέχεια στη μέση βυζαντινή περίοδο. Η άποψη αυτή στηρίζεται στις πληροφορίες των εγγράφων του Αγίου Όρους και ειδικότερα της μονής Ιβήρων (10ος-11ος αι.), στα οποία αναφέρεται η εκδίκαση ορισμένων υποθέσεων από τον θεματικό κριτή μακριά από την έδρα του, τη Θεσσαλονίκη. Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να εξετάσει αν όντως στο βυζαντινό κράτος και ειδικότερα στην περιοχή της Μακεδονίας συνεχίστηκε ή υιοθετήθηκε ο θεσμός των περιοδεύοντων δικαστών κατά το πρότυπο των ρωμαϊκών χρόνων.

Beatrice Daskas

Διδάκτωρ Βυζαντινών Σπουδών

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια (Humboldt Foundation Postdoctoral Fellow)

Ludwig Maximilien Universität München

Η περιγραφή της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων του Νικολάου Μεσαρίτη: νέες ερμηνείες

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης αποτελεί η περιγραφή της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων του Νικολάου Μεσαρίτη. Στην εισήγηση θα γίνει λόγος για τα εξής: α) θα σχολιασθούν ζητήματα που έχουν σχέση με το διηγηματικό είδος του κειμένου και την ρητορική τεχνική του συγγραφέα· β) θα καταδειχθεί η ουσιαστική συμβολή του Μεσαρίτη στην εξέλιξη του θέματος της περιγραφής. Τέλος, αναφορικά με μια νέα πρόταση για τη χρονολόγηση του, η εισήγηση θα προσπαθήσει να διαφωτίσει, όσο το δυνατόν καλύτερα, την αφορμή σύνταξης του κειμένου.

Ουρανία Δεληγιάννη

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Όταν η Παλαιστίνη μαρτυρεί την Αίγυπτο: η πανήγυρις της «Ευφορίας» στην Αλεξάνδρεια

Πρόκειται για μια σπάνια και μοναδική στο είδος της παράσταση πανηγύρεως με ιδιαίτερη οικονομική σημασία σε ψηφιδωτό δάπεδο έπαυλης του 5ου - 6ου αιώνα στη Διοκαιοσάρεια της Παλαιστίνης. Εικονίζεται ο συμβολικός γάμος της Αιγύπτου με το Νείλο –η περίφημη γιορτή του ποταμού Νείλου που εορταζόταν στην Αλεξάνδρεια από την αρχαιότητα και συνεχίστηκε να τελείται και από τους χριστιανούς κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Σύμφωνα με επιγραφή του οικήματος, η έπαυλη ανήκε στην κόρη του στρατιωτικού διοικητή της Παλαιστίνης Προκοπίου (517-518) και τον σύζυγό της Ασβόλιο Πατρίκιο.

Η παράσταση είναι πρωτότυπη και ενδιαφέρουσα, τόσο για την εικονογραφική επιβεβαίωση της τελέσεως της πανηγύρεως του Νείλου- η οποία αναφέρεται και από φιλολογικές πηγές- όσο και για τις σημαντικές ιστορικές πληροφορίες που μας παρέχει, αλλά και την αρχαιολογική της αξία, λόγω της ιδιαιτερότητας και της τεχνοτροπικής της καινοτομίας.

- Τι είναι το «νειλόμετρο» και η «σημασία» που εικονίζονται στην παράσταση;
- Ποια η σημασία του Νείλου στην οικονομία της Αιγύπτου, περιοχής που υπήρξε τροφοδότης και σιτοδότης του Βυζαντίου και ποιες οι επιπτώσεις μιας εύφορης χρονιάς του στην είσπραξη των φόρων του κράτους;
- Ποιος ο αντίκτυπός της στη Διοκαιοσάρεια, μια ελληνιστική πόλη στην καρδιά της Γαλιλαίας, πλούσια σε βυζαντινά κτήρια;
- Πώς απεικονίζεται η Αλεξάνδρεια του 6ου αιώνα στην παράσταση;
- Με ποιο τρόπο διαφαίνεται η αντανάκλαση της σύζευξης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και της χριστιανικής πίστης στην τέχνη των ψηφιδωτών της εποχής;
- Ποιες ιστορικές πηγές αναφέρονται στη συγκεκριμένη πανήγυρη και ποιες πληροφορίες μας παρέχουν για τη δημοτικότητα, την εμβέλεια και την τελετουργία της;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα, τα οποία θα επιχειρηθεί να απαντηθούν προκειμένου να φωτιστούν πτυχές του οικονομικού και πολιτιστικού βίου περιοχών, που αν και χάθηκαν νωρίς από το ιστορικό προσκήνιο, διαδραμάτισαν σημαντικό και συνάμα θεαματικό ρόλο στην πορεία της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Ευγενία Διαλούπη

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι εμπορικοί αμφορείς από την πόλη της κάτω Έδεσσας: η συμβολή τους στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της πόλης

Η ανακοίνωση θα παρουσιάσει τμήμα από το υλικό κεραμικής, πρωτοβυζαντινής περιόδου, από τον αρχαιολογικό χώρο της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας μετά από ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε από την ΙΖ' ΕΠΚΑ. Η αρχαία Έδεσσα κτίστηκε σε δυο επίπεδα, ένα στην ακρόπολη, που στην άκρη του βράχου της εκτείνεται η σημερινή πόλη, και ένα στη βάση του βράχου που βρισκόταν η κάτω πόλη. Οι ανασκαφές στην κάτω πόλη της αρχαίας Έδεσσας αποκάλυψαν την οχύρωση, τη συνοικία εσωτερικά της νότιας πύλης καθώς και τα νεκροταφεία εκτός αυτής. Οι εμπορικοί αμφορείς που θα παρουσιαστούν στην ανακοίνωση προέρχονται από τους χώρους της παραπάνω συνοικίας, που ανασκάφηκαν εκατέρωθεν της κεντρικής οδού και πιθανότατα ανήκουν σε καταστήματα, εργαστήρια, καθώς και από το βόρειο συγκρότημα, το οποίο ίσως ήταν έδρα αξιωματούχου ή επισκόπου. Τέλος, στο βόρειο νεκροταφείο εντοπίστηκαν τάφοι και από την πρωτοβυζαντινή περίοδο καθώς και λιγοστοί εγχυτρισμοί σε εμπορικούς αμφορείς της εποχής.

Ο υλικός πολιτισμός και ιδιαίτερα η κεραμική μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για το βιοτικό επίπεδο, την καθημερινότητα και τον τρόπο ζωής των κατοίκων της πόλης, για τις εμπορικές συναλλαγές που ενδεχομένως είχε αλλά και για την ύπαρξη τοπικής παραγωγής προκειμένου να εξασφαλιστούν οι καθημερινές ανάγκες μιας κοινωνίας.

Με αφορμή το προαναφερθέν υλικό, στόχος της ανακοίνωσης είναι να διαφανεί η ιστορία και ο ρόλος της Έδεσσας στην περιοχή της βόρειας Ελλάδας αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του ελλαδικού και μεσογειακού χώρου. Η γεωγραφική θέση της πόλης, πάνω στο μεγάλο οδικό άξονα της Εγνατίας οδού και αρκετά κοντά στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αυτομάτως την καθιστούν ιδιαίτερα σημαντική, αφού βρίσκεται σ' ένα σταυροδρόμι που ενώνει την Ανατολή με τη Δύση και το Βορρά, και διαμέσου του Αξιού ποταμού με το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Η αποκάλυψη των συγκεκριμένων αυτών εμπορικών αμφορέων στην κάτω πόλη της Έδεσσας μας βοηθά να εξετάσουμε πιο συστηματικά τις οικονομικές συναλλαγές της πόλης και ενδεχομένως τον εντοπισμό πρωτογενούς παραγωγής, την οποία ίσως εξήγαν με την επανάχρηση των εμπορικών αμφορέων.

Δήμητρα Ελευθερίου

Υποψήφια διδάκτωρ Ελληνικών Σπουδών
Université Paris Ouest Nanterre

Η έννοια της βραχυγραφίας ΜΥΘ στα marginalia του *Palatinus Heidel. gr. 398*

Ο κώδικας *Palatinus Heidelbergensis graecus 398*, ένας από τους κώδικες της Φιλοσοφικής Συλλογής, έχει γίνει, τα τελευταία χρόνια, αντικείμενο μελέτης, χάρη στη μοναδικότητα των έργων που διασώζει.

Στα παρασελίδια σχόλια παρατηρούμε –σύμφωνα με την παλαιογραφική προσέγγιση– συμπίληση γραφών και σχολιαστών, οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικές εποχές (από τον 9ο αι. μ.Χ. που χρονολογείται ο κώδικας έως την εποχή του Ουμανισμού, ίσως και έπειτα). Τα σχόλια των αντιγραφέων στα marginalia αποτελούν την σημαντικότερη πηγή μας σχετικά με την πρόσληψη των αρχαίων κειμένων στο Βυζάντιο.

Έτσι, στο κείμενο του παραδοξογράφου (ψευδο-)Αντίγονου του Καρύστιου (ff. 243v – 261v), η βραχυγραφία «ΜΥΘ» απαντά συχνά. Κατά συνέπεια, ο σκοπός της παρουσίασης είναι διττός:

- Αφ' ενός, καθίσταται απαραίτητη η έρευνα του πλαισίου και των κριτηρίων, βάσει των οποίων ο σχολιαστής χαρακτηρίζει το εκάστοτε κειμενικό απόσπασμα ως μυθικό-μυθογραφικό (ΜΥΘ).
- Αφ' ετέρου, η μελέτη αυτή μας οδηγεί σε συμπεράσματα αναφορικά με την πρόσληψη της «μυθολογίας» στη Βυζαντινή διανόηση και την εξέλιξή της ως τις μέρες μας, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από τα κείμενα.

Αναστασία Γ. Ευθυμίου

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η Σκηνή του Μαρτυρίου ως θεομητορική προτύπωση στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία: ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Το θέμα της Σκηνής του Μαρτυρίου απαντά σε μια σειρά βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης, ενώ το θεολογικό του περιεχόμενο αναλύεται διεξοδικά από τον απόστολο Παύλο στην Προς Εβραίους Επιστολή του.

Η Σκηνή του Μαρτυρίου, η οποία δημιουργήθηκε για να «στεγάσει» την Κιβωτό της Διαθήκης και τα άλλα ιερά αντικείμενα του Ισραήλ, είναι αγαπητό θέμα στην ζωή της Εκκλησίας και εμφανίζεται συχνά στα πατερικά συγγράμματα, αλλά και στην υμνογραφία. Στις αναφορές αυτές προβάλλεται το συμβολικό-θεολογικό του περιεχόμενο, καθώς η Σκηνή του Μαρτυρίου θεωρείται κυρίως τύπος του χριστιανικού ναού και των εν αυτώ τελουμένων –και δη της Θείας Ευχαριστίας– έχει όμως συχνά ερμηνευθεί και ως τύπος της Θεοτόκου.

Η δεύτερη αυτή ερμηνεία θα μας απασχολήσει στην προτεινόμενη ανακοίνωση. Η Σκηνή του Μαρτυρίου αποτέλεσε μία από τις σημαντικές παλαιοδιαθητικές θεομητορικές προτυπώσεις. Η Θεοτόκος υπήρξε η έμψυχος Σκηνή, η οποία «στέγασε» τον Χριστό, όπως η υλική Σκηνή της Παλαιάς Διαθήκης στέγαζε τα «όσια και ιερά» του Ισραήλ. Ο συσχετισμός αυτός χρησιμοποιήθηκε ευρέως σε όλες τις πτυχές της εκκλησιαστικής λατρείας, μεταξύ των οποίων και η εικονογραφία. Η απεικόνιση της Σκηνής του Μαρτυρίου ως θεομητορικής προτυπώσεως διαδίδεται κατεξοχήν κατά την Παλαιολόγειο περίοδο –εποχή που ανθούν και τα υπόλοιπα παρόμοιου περιεχομένου και συμβολισμού θέματα–, ενώ σημαντικές απεικονίσεις του απαντούν και κατά την επόμενη μεταβυζαντινή περίοδο.

Εν προκειμένω εξετάζεται ο τρόπος απεικόνισης του θέματος και τα εικονογραφικά στοιχεία που αποδίδουν ενδεχομένως εναργέστερα τον ενυπάρχοντα συμβολικό χαρακτήρα. Παρατίθενται, επίσης, περιπτώσεις έμμεσης απεικόνισης του συμβολικού χαρακτήρα και εξετάζεται ο συσχετισμός των απεικονίσεων με το εικονογραφικό περιβάλλον και τον χώρο στον οποίο βρίσκονται. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με τις σχετικές πατερικές και υμνογραφικές αναφορές είναι τα ερμηνευτικά κλειδιά, οι άξονες στην επιχειρούμενη προσέγγιση του θέματός μας.

Γιώργος Ζαρακάς

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού χώρου: αυστηρότητα, συμφέρον και υπαναχωρήσεις στη νομοθεσία των πρωτοβυζαντινών χρόνων

Η μελέτη της σχέσης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού χώρου αποτελεί ένα πεδίο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την πληρέστερη κατανόηση του τρόπου οργάνωσης του δομημένου χώρου. Η ανάλυση των νομοθετικών και αρχαιολογικών πηγών μας αποκαλύπτει μια εικόνα, σύμφωνα με την οποία ο δημόσιος χώρος αποτελούσε ένα θέατρο διαμφισβητούμενης κυριαρχίας μεταξύ δημοσίου και ιδιωτών, έναν χώρο, όπου τα συμφέροντα συμπλέκονταν και αντιτίθεντο, σε μια σχέση όπου η αυστηρότητα εναλλασσόταν με την ανοχή και την εφεκτικότητα και το δέον με το ωφέλιμο.

Οι πηγές μαρτυρούν μία εκτεταμένη διείσδυση του ιδιωτικού επί του δημοσίου, φαινόμενο η δυναμική του οποίου δεν φαίνεται να ανακόπτεται από τις κατά περίπτωση και κατά τόπο αυστηρές νομοθετικές πρωτοβουλίες περιστολής και οριοθέτησής του. Παράλληλα όμως, δίπλα στους αυστηρούς νόμους συναντάμε νομοθετήματα, τα οποία, χωρίς να αφίστανται ουσιωδώς από την παραδεδομένη νομοθετική γραμμή άμυνας απέναντι στα έκνομα φαινόμενα αμφισβήτησης του δημοσίου χώρου, επιχειρούν να βρουν μια ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη ανάσχεσης των ιδιωτικών οικοδομικών ατασθαλιών και στην ταυτόχρονη ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων των νομίμων ιδιοκτητών.

Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση ενός σύνθετου και ετερόκλητου οικιστικού τοπίου, η μορφή του οποίου αποτελούσε τη συνάρτηση ευκαιριακών πολιτικών σκοπιμοτήτων και ρεαλιστικών αναγκών, σε μια εποχή, η δυναμική των μεταμορφώσεων της οποίας απαιτούσε συχνά δραστικές τομές στον οργανικό ιστό των πολεοδομικών κυττάρων της αρχαιότητας. Σε αυτές ακριβώς τις αλλαγές επιχειρούσαν να απαντήσουν τα νομοθετήματα, αρθρώνοντας μια εναλλακτική πρόταση διαχείρισης του δομημένου χώρου. Η άμβλυση της αρχής της σαφούς οριοθέτησης των δημοσίων και ιδιωτικών οικοδομικών πεδίων ήταν εν τέλει ένας άλλος τρόπος οργάνωσης του δομημένου χώρου, μία μέθοδος ισόρροπων συσχετίσεων αντικρουόμενων ομάδων συμφερόντων, η εξυπηρέτηση των οποίων ικανοποιούνταν καλύτερα στη σύζευξη παρά στην αντίστιξη.

Αυτή την εικόνα θα επιχειρήσουμε να αναπλάσουμε, προσφεύγοντας τόσο στη μαρτυρία του νόμου, όσο και σε αυτήν των αρχαιολογικών δεδομένων, σε μια προσπάθεια να ανασυνθέσουμε τη μορφή μέσα από το πνεύμα, την ύλη μέσα από τα θεσπίσματα του νου. Τα παραδείγματα των πρωτοβυζαντινών κατοικιών της Θάσου, των Δελφών και της Κορίνθου αποτελούν μία μικρή μόνο ένδειξη αυτής της εργασίας, η οποία προσπαθεί να φωτίσει το παρελθόν των πόλεων μέσω των νόμων και των οικιστικών καταλοίπων.

Αλεξάνδρα Ζερβουδάκη

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο «άγνωστος» υμνογράφος Μελέτιος του κώδικα *Scorialensis gr.* [403] X. IV. 8

Ο κώδικας *Scorialensis gr.* [403] X. IV. 8, ο οποίος κάποτε ανήκε στον Έλληνα έμπορο Θεόφιλο Βεντούρα, αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον υμνογραφικό χειρόγραφο, ανθολόγιο λειτουργικής ποίησης, αποτελούμενο από δύο τμήματα χρονολογούμενα σε διαφορετικές περιόδους. Το πρώτο του τμήμα, το οποίο είναι και το μεταγενέστερο χρονικά (χρονολογείται στα 1276), περιλαμβάνει μια συλλογή από λειτουργικούς κανόνες προερχόμενους από τη συγγραφική γραφίδα διαφόρων υμνογράφων περισσότερο ή λιγότερο γνωστών, μεγάλο ποσοστό των οποίων παραμένουν ακόμα ανέκδοτοι. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και δεκαέξι κανόνες (και έξι με αμφίβολη απόδοση πατρότητας), στην πλειοψηφία τους παρακλητικοί, οι οποίοι αποδίδονται σαφώς σε κάποιον μοναχό Μελέτιο, είτε στην ακροστιχίδα είτε στα περιθώρια είτε, τέλος, σε βιβλιακά επιγράμματα τα οποία συνοδεύουν ορισμένους από τους κανόνες. Ο Μελέτιος αυτός, με βάση τις χρονολογικές ενδείξεις, δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον ομώνυμο υμνογράφο ο οποίος συνέγραψε την ακολουθία στη μνήμη του αγίου Μελετίου του Γαλησιώτη και Ομολογητή. Είναι όμως πιθανή η ταύτιση του προσώπου με τον προαναφερθέντα άγιο, ανθενωτικό ομολογητή, ο οποίος πολέμησε την Ένωση των Εκκλησιών, την οποία προωθούσε ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Ο ίδιος αυτός Μελέτιος υπήρξε και γνωστός ποιητής δεκαπεντασυλλάβων στίχων, μεγάλο μέρος των οποίων έχει σωθεί και παραδίδεται εκδεδομένο. Στην εισήγηση θα γίνει μια προσπάθεια τεκμηρίωσης της παραπάνω άποψης (όπως έχει εκτεθεί και σε σχετικά άρθρα από τη γράφουσα), ενώ θα παρουσιαστεί για πρώτη φορά το υλικό των κανόνων, όσων φέρουν σαφή ένδειξη πατρότητας και όσων εικάζουμε την απόδοσή τους στον Μελέτιο, κριτική έκδοση των οποίων ετοιμάζεται. Έμφαση θα δοθεί σε ζητήματα μορφής και δευτερευόντως περιεχομένου των κανόνων. Θα γίνει επίσης σύντομη αναφορά στα βιβλιακά επιγράμματα που συνοδεύουν αρκετούς από τους κανόνες αυτούς και τα οποία μαρτυρούν την πατρότητα του υμνογραφικού έργου που συνοδεύουν.

Βασιλική Ζορμπά

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αξιοσημείωτες εικονογραφικές λεπτομέρειες στις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου Αετού Αιτωλοακαρνανίας

Ο ναός του Αγίου Νικολάου Αετού είναι από τα λίγα μνημεία της περιοχής της Αιτωλοακαρνανίας του 17ου αιώνα που διασώζουν ολόκληρο το εικονογραφικό τους πρόγραμμα. Ο ανώνυμος ζωγράφος και το συνεργείο του ακολουθούν τα χαρακτηριστικά της τέχνης της εποχής, την τάση απλοποίησης των συνθέσεων και την αφηγηματική διάθεση. Ενίοτε, όμως, διακρίνονται για την ευρηματικότητα στον εικονογραφικό διάκοσμο του ναού.

Μια από τις σπάνιες απεικονίσεις είναι αυτή του Ανδρέα Κρήτης ανάμεσα στους συλλειτουργούντες Ιεράρχες στο κατώτερο τμήμα του ημικυλίνδρου της αψίδας του Ιερού. Η ιστόρησή του κατά την παλαιολόγεια περίοδο εμφανίζεται κυρίως σε μνημεία του χώρου της επισκοπής στην οποία ανήκε. Τη μεταβυζαντινή εποχή απαντά ως συλλειτουργών Ιεράρχης σποραδικά, όπως στις τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στον ναό της Παναγίας Σκριπούς στον Ορχομενό Βοιωτίας.

Μια άλλη σπάνια απεικόνιση είναι το θέμα του Ασπασμού των Αποστόλων Ανδρέα και Λουκά στη σκηνή της Κοινωνίας των Αποστόλων στον ημικύλινδρο της αψίδας του Ιερού. Εκτός από την εικονογράφηση του θέματος σε λίγα μνημεία του 12ου και 13ου αιώνα, η απεικόνισή του σπανίζει τόσο κατά τη βυζαντινή όσο και κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Στην κορυφή της καμάρας του ναού εικονογραφούνται τρεις απεικονίσεις του Χριστού σε προτομή. Πρόκειται για τους εικονογραφικούς τύπους του Παλαιού των Ημερών, του Μεγάλης Βουλής Αγγέλου και του Εμμανουήλ. Η συναπεικόνιση στο ίδιο μνημείο τριών εκδοχών της μορφής του Χριστού, δεν είναι άγνωστη στη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή τέχνη, ωστόσο ενδιαφέρουσα στο εν λόγω μνημείο είναι η απόδοση του Μεγάλης Βουλής Αγγέλου, παράστασης με θεολογικά νοήματα. Αποτελεί θέμα ιδιαίτερα αγαπητό τη μεταβυζαντινή εποχή στο πλαίσιο της «Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας».

Τέλος, στην παράσταση της Υποδοχής των Τριών Αγγέλων από τον Αβραάμ στη βόρεια πλευρά της τρίτης ζώνης του ναού, ιδιόμορφη είναι η απόδοση ενός τρικέφαλου αγγέλου, ο οποίος ευλογεί τον σεβάσμιο γέροντα. Πρόκειται για μια εξαιρετικά σπάνια εικονογραφική διατύπωση, η οποία έχει εξίσου σπάνιο βυζαντινό προηγούμενο.

Συμπερασματικά, ο ζωγράφος και το συνεργείο του δεν αρκούνται στην επανάληψη των παραδοσιακών εικονογραφικών τύπων. Διακρίνονται από διάθεση επιλογής ιδιαίτερων λεπτομερειών, που είχαν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς στην προγενέστερη παράδοση, τις υιοθετούν και τις εντάσσουν στην τοιχογράφηση του μνημείου που ανέλαβαν να διακοσμήσουν.

Σεβαστή Ζώνη

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

«Οί ἐκ νοθείας υιοί». Ιωάννης Αταλάριχος - Βασίλειος Λακαπηνός

Σε μια χριστιανική κοινωνία, όπως ήταν η βυζαντινή, οι παράνομες σχέσεις δεν γίνονταν αποδεκτές με βάση τη χριστιανική ηθική και, κατ' επέκταση, στηλιτεύονταν από την κοινή γνώμη, ενώ ανάλογη υπήρξε και η στάση του νομοθέτη σε τέτοιου είδους σχέσεις. Εντούτοις, παρά τις απαγορεύσεις της Εκκλησίας και του Κράτους, διαθέτουμε πλήθος αναφορών για σύναψη σχέσεων εκτός γάμου, ενώ ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η νομική μέριμνα για τη διασφάλιση των εξώγαμων παιδιών.

Οι προαναφερθείσες πληροφορίες αφορούν, όμως, γενικά στα παιδιά που είχαν γεννηθεί εκτός γάμου. Στην περίπτωση, ωστόσο, που ο πατέρας ενός εξώγαμου παιδιού ήταν ο αυτοκράτωρ, ο *απεσταλμένος του Θεού στη Γη*, η κατάσταση περιπλέκετο. Μολονότι, οι εξωσυζυγικές σχέσεις αυτοκρατόρων επισημαίνονται συχνά στις πηγές, τα στοιχεία που διαθέτουμε για παιδιά που γεννήθηκαν από τέτοιου είδους σχέσεις είναι πενιχρά και σχετίζονται κυρίως με τη δράση τους στην πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας, είτε ηθελημένα είτε εξαιτίας ιδιαίτερων συνθηκών.

Στην προτεινόμενη ανακοίνωση, θα εξεταστούν δύο περιπτώσεις εξώγαμων γιων αυτοκρατόρων, οι οποίοι έζησαν με χρονική απόσταση τριών περίπου αιώνων μεταξύ τους. Πρόκειται για τον Ιωάννη-Αταλάριχο και τον Βασίλειο Λακαπηνό, γιους του Ηρακλείου (7ος αι.) και του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (10ος αι.), αντίστοιχα. Η επιλογή των συγκεκριμένων προσώπων βασίσθηκε στο εύρος και την ιδιαίτερη σημασία των μαρτυριών που διασώζονται για αυτούς στις πηγές της μέσης βυζαντινής περιόδου. Αξίζει να τονιστεί ότι οι δύο εξώγαμοι απόγονοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο και ανέπτυξαν συγκεκριμένη δραστηριότητα στα πολιτικά δρώμενα. Ιδιαίτερα για την περίπτωση του Βασιλείου Λακαπηνού, θα πρέπει να επισημανθεί ότι αποτέλεσε ουσιαστικό ρυθμιστή της πολιτικής ζωής της αυτοκρατορίας για μία μεγάλη περίοδο του 10ου αι.

Στο πλαίσιο της ανακοίνωσης, θα διερευνηθούν οι ομοιότητες του βίου τους, οι διαφοροποιήσεις, αλλά και τα περιθώρια δράσης τους, σε συνάρτηση με το ιδιαίτερο πλαίσιο του αιώνα στον οποίο έζησε κάθε ένα από τα δρώντα πρόσωπα. Θα εξεταστούν, επιπρόσθετα, οι λόγοι και οι καταστάσεις που ευνόησαν ή υπήρξαν αποτρεπτικές ενεργού δράσης τους, καθώς και το πλαίσιο των σχέσεών τους με τα υπόλοιπα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, με στόχο την ερμηνεία της ζωής και των επιλογών τους σε συσχετισμό με τις επικρατούσες συνθήκες στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία των μέσων χρόνων.

Νικόλαος Καλβιάϊνεν

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο Δαίμονας στην πρώιμη βυζαντινή αγιολογία

Στην διδακτορική διατριβή μου θα μελετήσω τις εμφανίσεις του Δαίμονα στην αγιολογική και ασκητική λογοτεχνία της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Παρότι οι αναφορές στα κακοποιά πνεύματα είναι συχνές στους Βίους των αγίων, τις ψυχωφελείς διηγήσεις και ούτω καθεξής, δεν παρουσιάζονται με ομοιόμορφο τρόπο. Αντιθέτως, από κείμενο σε κείμενο ποικίλλει η εμφάνισή τους, η συμπεριφορά τους, ο ρόλος που διαδραματίζουν στην αφήγηση καθώς και ο τρόπος που επιστρατεύονται από τον εκάστοτε συγγραφέα για την εξυπηρέτηση των δικών του σκοπών. Στην έρευνά μου θα επιχειρήσω να απαντήσω σε ερωτήματα όπως τα εξής: α) σε ποια και ποιου είδους κείμενα απαντούν δαίμονες; β) με ποιον τρόπο η περιγραφή του Δαίμονα και ο ρόλος του στην αφήγηση διαφέρουν από το ένα κείμενο στο άλλο; γ) ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την μορφή και τον ρόλο που υιοθετεί ο Δαίμονας;

Στόχος μου είναι καταρχάς μια χαρτογράφηση των εμφανίσεων του Δαίμονα στην πρώιμη βυζαντινή αγιολογική γραμματεία ή σ' ένα τμήμα της. Το πρώτο πρόβλημα που αντιμετωπίζω είναι εκείνο της οριοθέτησης του *corpus* των κειμένων που θα μελετήσω. Μια αποδελτίωση και μια τυπολογική ανάλυση θα παράσχουν την πρώτη ύλη για τις πιο σύνθετες ερμηνείες που θα ακολουθήσουν.

Στην ανακοίνωσή μου θα παρουσιάσω το ερευνητικό σχέδιό μου καθώς και την ως τότε πρόοδο της μελέτης μου, εστιάζοντας στο ζήτημα της επιλογής, αποδελτίωσης και τυπολογικής ανάλυσης του υλικού και προβάλλοντας χαρακτηριστικά παραδείγματα για να διαφωτίσω τα επί μέρους ζητήματα. Θα εκθέσω προβληματισμούς και θα προτείνω λύσεις για τα προβλήματα που έχουν προκύψει.

Κωνσταντίνος Χ. Καραγκούνης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής
Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών
Διευθυντής Τομέα Ψαλτικής Τέχνης και Μουσικολογίας
Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου

Ένα σπάραγμα βυζαντινού εκκλησιαστικού μουσικού χειρογράφου στη συλλογή της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Η Όθρυς»

Τα εκκλησιαστικά μουσικά χειρόγραφα της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Η Όθρυς» απαρτίζουν μια μικρή αλλά πολύτιμη συλλογή, αποτελούμενη από επτά βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς κώδικες, ανάμεσα στους οποίους ένα ογκώδες Στιχηράριον του 14ου - 15ου αιώνας, μια αυτόγραφη Παπαδική του σπουδαίου μελουργού και διδασκάλου της Ψαλτικής Τέχνης Παναγιώτου του νέου Χρυσάφου (17ος αι.) και ένα αυτόγραφο Δοξαστάριον του Πρωτοψάλτου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Πέτρου Βυζαντίου (β' μισό 18ου αιώνας). Η συλλογή αυτή έχει περιγραφεί αναλυτικά και παρουσιαστεί από τον γράφοντα σε παλαιότερα συνέδρια και μία εκτενέστατη εισαγωγή του θέματος είναι ήδη δημοσιευμένη.

Τότε είχε αφεθεί μία μόνο εκκρεμότητα, εξαιτίας τόσο της σπουδαιότητας όσο και της δυσκολίας του ζητήματος. Πρόκειται για ένα σπάραγμα εκκλησιαστικού μουσικού χειρογράφου –ένα φύλλο όλο κι όλο–, σαφώς βυζαντινής χρονικής περιόδου, όπως τεκμαίρεται από διάφορα στοιχεία, άρα παλαιότερο όλων των άλλων χειρογράφων της συλλογής, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στη στάχωση του υπ' αριθμόν 14 μουσικού χειρογράφου της Φ.Ε.Α., προκειμένου να καλύψει εσωτερικά την πινακίδα του εμπρόσθιου εξωφύλλου αυτού.

Από τί είδους μουσικό κώδικα προέρχεται το σπάραγμα; Ποιο το περιεχόμενό του; Ποιος ο γραφέας του και τα υλικά γραφής; Τι προσπάθειες αποκατάστασης έγιναν και με ποια τεχνικά μέσα προσεγγίσθηκε το κείμενό του; Τι μαρτυρεί η ύπαρξη αυτού του σπαράγματος για την ψαλτική παράδοση της περιοχής του Αλμυρού και της Μαγνησίας, γενικότερα; Σε όλα τα προηγούμενα ερωτήματα θα προσπαθήσει να απαντήσει η εδώ προτεινόμενη μελέτη.

Θοδωρής Καραθόδωρος

Διδάκτωρ Μουσικολογίας-Συνθέτης

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Βυζαντινός μουσικός πολιτισμός και σύγχρονη μουσική έκφραση. Διασταύρωση παλαιών και νέων ηχητικών πραγματώσεων στο έργο *Μοιρολόι* του Μιχάλη Αδάμη

Αναμφισβήτητα, η εξελικτική πορεία της έντεχνης μουσικής δημιουργίας, μέσα στη ροή της ιστορίας, χαρακτηρίζεται από μια διάδραση ανάμεσα σε παλιές και νέες μορφές. Το γεγονός ότι η συνθετική σκέψη 'πασχίζει' να αφομοιώσει γόνιμα διάφορα δυναμογόνα παραδοσιακά αποκρυσταλλώματα, προκειμένου τα νέα έργα που γεννιούνται να θεμελιωθούν σε στέρεες βάσεις, συνιστά όχι απαραίτητα μόνο μία ορθολογική επιλογή των δημιουργών, αλλά και μια έμφυτη ανάγκη τους να εκφραστούν μέσα από διαχρονικά ποιοτικά στοιχεία του παρελθόντος.

Η βυζαντινή μουσική, ένας ολόκληρος μουσικός πολιτισμός με ξεκάθαρη φιλοσοφική θέση, δικό του χαρακτηριστικό ήθος και ιδιαίτερο προσανατολισμό ως προς τη δομή και την ανάπτυξη, αποτέλεσε δημιουργικό εφαλτήριο στη μουσική σκέψη πολλών δημιουργών παγκοσμίως. Ο Μιχάλης Αδάμης αναγνωρίζεται διεθνώς ως ο πρωτοπόρος συνθέτης που δημιούργησε σύγχρονο μουσικό ιδίωμα θεμελιωμένο στον μουσικό πολιτισμό της ελληνικής παράδοσης. Με αναγωγές στις αισθητικές αντιλήψεις και τις μορφολογικές πραγματώσεις της βυζαντινής μουσικής, αλλά μέσα στη σύγχρονη μουσική σκέψη, προωθώντας τον προβληματισμό της και προτείνοντας μια απάντηση στο αίτημα για τη δημιουργία μορφής πέραν της τονικότητας, δημιουργεί σχολή σκέψεως στην πρωτοπορία του 20ού αιώνα. Η παρούσα εισήγηση –με σημείο αναφοράς την πρώτη εκδοχή του έργου του *Μοιρολόι* (1970) για δύο ψάλτες, δύο ισοκράτες, κρουστά και στερεοφωνική μαγνητοταινία– φιλοδοξεί να αναδείξει την καινοτόμο οπτική του συνθέτη στην επεξεργασία του υλικού και στην οργάνωση όλων των συνθετικών παραμέτρων, επιχειρώντας ταυτόχρονα να διεισδύσει στις αφετηρίες και τα γενεσιουργά ερεθίσματα που συνέβαλαν στην πολυμελωδική θεώρηση του μουσικού γίνεσθαι.

π. Ηλίας Χρ. Καραλής

Υποψήφιος διδάκτωρ Θεολογίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η επισκοπική χειροτονία κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Εικονογραφικές παρατηρήσεις

Η παρούσα ανακοίνωση ερευνά την εικαστική απόδοση του μυστηρίου της ιεροσύνης σε σχετικές παραστάσεις που φιλοτεχνήθηκαν στα συμβατικά χρονικά όρια μεταξύ της αναστήλωσης των εικόνων το 843 και της πτώσης του Βυζαντίου το 1453.

Στην ιστορία της τέχνης δεν έχει γίνει μέχρι στιγμής μια παρόμοια έρευνα και οι δύο σχετικές δημοσιεύσεις του C. Walter (*Church Appointments in Byzantine Iconography, Eastern Church Review* 10 (1978), 108-125· *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982) δεν υπεισέρχονται σε θέματα που αφορούν την τελετουργική της εν λόγω περιόδου. Προς τούτο, συγκεντρώσαμε τις σχετικές παραστάσεις και τις θέσαμε υπό εξέταση επί τη βάσει της βυζαντινής, εκκλησιαστικής και θύραθεν, γραμματείας. Έτσι, ερευνώνται οι λόγοι που οδήγησαν στην απόδοση της συγκεκριμένης αισθητικής αντίληψης και φυσικά οι λόγοι που συντήρησαν αυτή την αντίληψη μέχρι το τέλος του βυζαντινού πολιτισμού.

Οι δύο βασικές εικονογραφικές παρατηρήσεις σχετικά με την εικαστική απόδοση της επισκοπικής χειροτονίας είναι οι εξής. Κατά πρώτον, οι επιρροές τόσο από την αυτοκρατορική εθιμοτυπία όσο και από τα μοναστηριακά τυπικά. Κατά δεύτερον, η προσπάθεια των καλλιτεχνών για μια όσο το δυνατόν περισσότερο ρεαλιστική απόδοση του μυστηρίου, ώστε να εντάξουν στην διηγηματική ροή των σκηνών του βίου των Αγίων, ανάμεσα στα θαύματά τους, αυτές τις τελετές που τους προσέδιδαν ένα επιπλέον χαρισματικό στοιχείο.

Τέλος, τα εξεταζόμενα επιμέρους στοιχεία αναδεικνύουν τελικά τις θεολογικές και αισθητικές αντιλήψεις που επηρέασαν την εικαστική έκφραση της επισκοπικής χειροτονίας, δίνοντας στοιχεία τόσο στην ιστορία της λατρείας όσο και στην ιστορία της τέχνης.

Γιάννης Α. Καρατζόγλου

Αρχιτέκτων Πολεοδόμος

τ. Αναπληρωτής Καθηγητής

Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών

Η αρχιτεκτονική του Καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου του Νέου παρά τον Υψηλάντη Βοιωτίας

Τη μονή έχει μελετήσει και παρουσιάσει στο 3ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της ΧΑΕ (Περιλήψεις, 1983, σ. 21-22) ο αρχιτέκτων κ. Ιορδάνης Δημακόπουλος, τον οποίον ευχαριστώ για την άδεια χρήσης της αποτύπωσής του. Η παρούσα ανακοίνωση έχει σκοπό την περαιτέρω διερεύνηση, την πιθανή αναχρονολόγηση και την τελική δημοσίευση της αρχιτεκτονικής του καθολικού. Η μονή βρίσκεται στις υπώρειες του Τιλφουσίου όρους. Εκεί, στις 12 Σεπτεμβρίου 1829, υπογράφηκε η συνθήκη παράδοσης στον Δημήτριο Υψηλάντη της ανατολικής Ρούμελης μετά τη μάχη της Πέτρας. Το καθολικό είναι αφιερωμένο στον μικρασιατικής καταγωγής στρατιωτικό οσιομάρτυρα Νικόλαο τον Νέο τον εν Βουναίνη.

Το καθολικό είναι ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, σύνθετος τετρακίονιος, χωρίς νάρθηκα, με γενικές εξωτερικές διαστάσεις χωρίς τις κόγχες 9,43 x 12,10 μ. Τα γωνιακά διαμερίσματα καλύπτονται με ασπίδες συνεχείς με τα λοφία, ενώ τα διαμερίσματα του ιερού καλύπτονται με κατά μήκος καμάρες και καταλήγουν ανατολικά σε κόγχες εξωτερικά τρίπλευρες. Το ιερό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με μεταγενέστερο χτιστό τέμπλο που φέρει τοιχογραφίες του τέλους του 18ου αι. ή του 19ου αι. Ο κυρίως ναός είναι τετράγωνος (εσωτερικές διαστάσεις: 7,90 x 7,97 μ.) και έχει στο μέσον τρούλο διαμέτρου 2,97 μ., εξωτερικά οκτάπλευρο. Η είσοδος βρίσκεται στον άξονα του δυτικού τοίχου και φέρει τοξωτό υπέρθυρο σε μικρή υποχώρηση με χρονολογία 1820 και τυφλή εσοχή από πάνω με την απεικόνιση του Αγίου.

Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή, με διάσπαρτα τούβλα, που στο κάτω μέρος των κογχών σχηματίζουν οριζόντιες σειρές. Πολλά σπόλια (μαρμάρινοι κοσμήτες, τμήματα βυζαντινού τέμπλου) ενσωματώνονται στις ποδιές των παραθύρων του ιερού και των χαμηλών παραθύρων των πλάγιων κεραιών και σχηματίζουν σταυρούς πάνω από τα παράθυρα αυτά.

Οι στέγες του κεντρικού και των πλαγίων κατά μήκος κλιτών διαφοροποιούνται σε ύψος, καθώς επίσης και εκείνες των διαμερισμάτων του ιερού από τις αντίστοιχες των ανατολικών διαμερισμάτων του κυρίως ναού. Το χαρακτηριστικό αυτό, καθώς και το είδος της τοιχοποιίας, τα δίλοβα παράθυρα με αμφικιονίσκους και οι υψηλές αναλογίες των κογχών του ιερού, αλλά και του τρούλου (κλείδα στα 9,15 μ.), χαρακτηρίζουν τα μεταβυζαντινά καθολικά του Ελικώνα και κυρίως εκείνο της Μ. Οσίου Σεραφείμ Δομπού.

Ο τρούλος ενσωματώνει εξωτερικά βυζαντινά μέλη (πώρινο οριζόντιο γείσο, δόμους χωρίς χρήση οπτοπλίνθων), αλλά σε β' χρήση. Πιθανότατα ολόκληρος ο ναός αποτελεί ανακατασκευή επί Τουρκοκρατίας, όπως πιστοποιεί επιγραφή στο βόρειο τοίχο με χρονολογία που αρχίζει με το γράμμα ζ, δηλαδή μετά την Άλωση (1702/3).

Γιώργος Καρδαράς

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Κύριος ερευνητής

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Μυθολογικά στοιχεία για τους νομαδικούς λαούς κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο

Στο πλαίσιο της εμφάνισης πολυάριθμων λαών της ευρασιατικής στέπας στα βόρεια σύνορα του πρώιμου βυζαντινού κράτους, η σύγχρονη έρευνα έχει αναδείξει σε μεγάλο βαθμό τη χρήση αρνητικών κοινών τόπων από τους Βυζαντινούς συγγραφείς, οι οποίοι ανάγονται σε ιστοριογραφικά πρότυπα της ελληνικής και ρωμαϊκής Αρχαιότητας. Οι τόποι αυτοί, υπό το πρίσμα της αντίθεσης του «πολιτισμένου» κόσμου με τους «βάρβαρους», σχετίζονται πρωτίστως με τα ήθη και τον χαρακτήρα των νομαδικών λαών, οι οποίοι ζούσαν έξω από τα γεωγραφικά και πολιτισμικά όρια του χριστιανικού ρωμαϊκού/βυζαντινού κόσμου. Ταυτόχρονα, σε ένα άλλο πεδίο, το οποίο δεν έχει μελετηθεί στον ίδιο βαθμό, η ιστοριογραφία της πρώιμης βυζαντινής περιόδου διασώζει πλήθος μυθολογικών στοιχείων για τους νομαδικούς λαούς. Τα παραδιδόμενα μυθολογικά στοιχεία συνδέονται εξίσου με την παράδοση της ηροδότειας ιστοριογραφίας, ενώ αντιστοιχίες τους παρατηρούνται και σε άλλους πολιτισμούς, όπως προκύπτει από την εξέταση των κινεζικών αφηγηματικών πηγών.

Οι υπό εξέταση περιγραφές, που καλύπτουν χρονικά μία περίοδο από τον 4ο έως τον πρώιμο 7ο αιώνα, αφορούν μεταξύ άλλων την εμφάνιση υπερφυσικών όντων ή φυσικών φαινομένων που προκάλεσαν σειρά μεταναστεύσεων και ανακατατάξεις στον κεντροασιατικό χώρο (η ομίχλη και οι γρύπες του ωκεανού), διάφορους εθνογενετικούς και γενεαλογικούς μύθους (π.χ. πρόσωπα που έδωσαν τα ονόματά τους σε λαούς, όπως οι αδελφοί Ουτιγούρ και Κουτριγούρ), την ταύτιση των νομαδικών λαών με ονόματα συνώνυμα των καταστροφών και της θείας τιμωρίας (Γκογκ και Μάγκοκ), τις παραδόσεις για τη διάβαση της Αζοφικής ή την εξαφάνιση λαών κ.ά. Σημαντικές είναι επίσης ποικίλες θεοσημίες, όπως το θεόσταλτο ξίφος που κατείχαν οι ηγεμόνες των Σκυθών ως σύμβολο εξουσίας και ισχύος.

Πέρα από τα παραδιδόμενα στην αρχαία ιστοριογραφία, η ανακοίνωση επιχειρεί να διακρίνει αφενός πιθανές πηγές για την μετάδοση τέτοιων πληροφοριών στο πρώιμο Βυζάντιο, όπως π.χ. οι αναφορές πρέσβων, και αφετέρου την ανάγκη για προσαρμογή κοινών τόπων της αρχαίας ιστοριογραφίας στις συνθήκες της ύστερης Αρχαιότητας, προκειμένου να δοθεί μία επαρκής εικόνα τόσο για τον χώρο διαβίωσης των νομαδικών λαών όσο και για στοιχεία που συνδέονται με τις δικές τους κοσμολογικές αντιλήψεις και παραδόσεις.

Θεώνη Κολλυροπούλου

Λέκτορας Βυζαντινής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Διασκευές κανόνων του κύκλου των ακινήτων εορτών

Ο πιο εύκολος τρόπος παραγωγής υμνογραφικών κειμένων σήμερα είναι η διασκευή των αντίστοιχων κειμένων της Βυζαντινής περιόδου. Και κατά την Βυζαντινή περίοδο όμως ήταν σύνηθες φαινόμενο οι διασκευές υμνογραφικών κειμένων. Οι πιο γνωστές περιπτώσεις είναι οι διασκευές των τριωδίων-τετραωδίων-κανόνων της Μεγάλης Εβδομάδος του Κοσμά του Μελωδού, οι πολυάριθμες διασκευές του Ακαθίστου Ύμνου και των εγκωμίων της ακολουθίας του όρθρου του Μεγάλου Σαββάτου.

Στην ανακοίνωση θα εξετασθεί το θέμα της διασκευής των υμνογραφικών κειμένων και δη των κανόνων σε σχέση με την λειτουργική τους χρήση (δηλ. με την κεντρική θέση που κατέχει ο κανόνας κυρίως στην ακολουθία του όρθρου) και τις αντιλήψεις περί πρωτοτυπίας των υμνογράφων (οι οποίες επίσης συνδέονται με την λειτουργική χρήση των υμνογραφικών κειμένων).

Επίσης θα διερευνηθεί η διασκευή κανόνων του κύκλου των ακινήτων εορτών ως προς τις εορτές που εορτάζονται με διασκευασμένο κανόνα, την κάλυψη των λατρευτικών αναγκών (έλλειψη ή ύπαρξη και πρωτότυπου κανόνα για την συγκεκριμένη εορτή), ως προς τις παραμέτρους και τον βαθμό διασκευής του πρωτότυπου κανόνα (στοιχεία τα οποία ποικίλλουν κατά περίπτωση), την χρησιμοποίηση των κανόνων που προήλθαν από διασκευή (ένταξη στα λειτουργικά βιβλία, προορισμός για ικανοποίηση των αναγκών της τοπικής λατρείας, μεταφράσεις σε άλλη γλώσσα), τους ποιητές των πρωτότυπων κανόνων και των διασκευών και θα αποτιμηθεί η αυτοτελής ποιητική/λογοτεχνική αξία των εκ διασκευής κανόνων.

Εκτός από τους εκδεδομένους κανόνες θα παρουσιασθούν και θα σχολιασθούν ανέκδοτοι κανόνες προελθόντες από διασκευή.

Γεωργία Ε. Κολοβού

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Université Paris IV Sorbonne

Τα Ομηρικά σχόλια στα βυζαντινά χειρόγραφα: από το κείμενο στο υπερκείμενο

Τα παρασελίδια σχόλια και τα σχόλια διάστιχης ερμηνείας που συνοδεύουν το Ομηρικό κείμενο στα βυζαντινά χειρόγραφα μπορούν να θεωρηθούν ως «ο προπάτορας» των σύγχρονων υποσημειώσεων και των συνδέσμων του υπερκειμένου και να αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης για μία ευρύτερη έρευνα σε σχέση με τη λειτουργικότητά τους.

Σκοπός του ερευνητικού προγράμματος του Πανεπιστημίου Nanterre, Paris X (*Labex: Les passés dans le présent*) είναι να καταστήσει το corpus των Ομηρικών σχολίων διαθέσιμο στη διεθνή επιστημονική κοινότητα υπό τη μορφή μιας ιστοσελίδας με τα παρακάτω δεδομένα: τα βασικά χειρόγραφα ψηφιοποιημένα, το ελληνικό κείμενο της έκδοσης του Erbse καθώς επίσης τα λεξικογραφικά και βυζαντινά σχόλια που παραλείπονται από αυτήν την έκδοση, τη μετάφραση του corpus των σχολίων στη γαλλική γλώσσα και μια μελέτη της λειτουργικότητάς τους βασισμένη στους σκοπούς της ηλεκτρονικής έκδοσης και στους συνδέσμους του υπερκειμένου.

Ψηφιακό εργαλείο για την υλοποίηση του προγράμματος αποτελεί το XML TEI.

Αθηνά Κονταλή

Διδάκτωρ Θεολογίας

Μεταδιδακτορική Συνεργάτις - Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νείλος Κεραμεύς (1380-1388) και τα προνόμια του οικουμενικού θρόνου

Ο Θεσσαλονικεύς λόγιος και διαπρεπής ιεράρχης Νείλος Κεραμεύς διετέλεσε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατά τα έτη 1380-1388. Αγωνίστηκε για την τήρηση και εφαρμογή των ιερών Κανόνων της Εκκλησίας και για την κατάπαυση της διαμάχης μεταξύ Ιωάννη Ε΄ και Ανδρόνικου Δ΄. Ο Ανδρόνικος, με τη βοήθεια των Γενουατών και των Τούρκων, σφετερίστηκε τον θρόνο και αναγορεύθηκε αυτοκράτορας (1376-1379), φυλακίζοντας τον πατέρα και τον αδελφό του. Ο Νείλος προσπάθησε να συμφιλιώσει τον Ιωάννη Ε΄ με τον Ανδρόνικο, καθώς η πολιτική δράση του τελευταίου είχε τραγικές συνέπειες για την ήδη παραπαίουσα αυτοκρατορία.

Το 1382 ο Νείλος, σε απαντητική πατριαρχική επιστολή του (βλ. F. Miklosich-I. Müller, *Acta et Diplomata*, 11, 42-45) προς την έγγραφη αναφορά του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Β΄ (Γλαβά) (1379-1393) σχετικά με τα πατριαρχικά προνόμια, αναλύει, τεκμηριώνει και παραθέτει στην ιστορικοκανονική του βάση το ζήτημα των προνομίων του Οικουμενικού Θρόνου, σύμφωνα με τους 9ο και 17ο Κανόνες της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Ο Νείλος ανασκευάζει με τον τρόπο αυτό τις εσφαλμένες τοποθετήσεις και ερμηνείες του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και του ζητεί να εξετάσει το θέμα στη σωστή του διάσταση προκειμένου να αποφευχθεί το σκάνδαλο της προστριβής μεταξύ πατριάρχου και μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, επιχειρώντας να διασφαλίσει με τον τρόπο αυτό την κανονική τάξη και την ειρήνευση της Εκκλησίας.

Αρχιμ. Βασίλειος Κορώσης

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι “βάνουσοι” τεχνίτες στη *Διοίκηση Ιλλυρικού* κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Επιμέρους στοιχεία για τους βιοτέχνες και τη βιοτεχνική παραγωγή

Ο κλάδος της Βυζαντινής Αρχαιολογίας, τις τελευταίες δεκαετίες, στρέφεται όλο και περισσότερο στη μελέτη των υλικών αντικειμένων, δομών και εγκαταστάσεων του καθημερινού βίου της Βυζαντινής εποχής (κεραμική, γλυπτική, μεταλλοτεχνία, αγροτική παραγωγή, οικίες, οικοσκευή, χώροι κατοίκησης και εργασίας κ.ά.), αλλά και της προέλευσής τους ή των συνθηκών συγκρότησής τους (κυρίως όσον αφορά στην κεραμική και στη γλυπτική). Συνεπακόλουθα, προκύπτει, μεταξύ άλλων, η ανάγκη ανακατεύθυνσης της έρευνας στην εξέταση και κατανόηση της λειτουργίας των εργαστηρίων και της δραστηριότητας των τεχνιτών της πρωτοβυζαντινής περιόδου ως παραγωγικού συνόλου. Στην προσπάθεια προσέγγισης των πρωτοβυζαντινών βιοτεχνών και των χώρων εργασίας τους, μελετάται η παρουσία των « *βαναύσων*» τεχνιτών –εκείνων των οποίων βασικό μέρος/μέρη του επαγγέλματος ήταν η εργασία σε κλίβανο ή κάμινο (βαῦνος / βαυνός / βαύνη = κλίβανος / καμίσι)– και πιο συγκεκριμένα των μεταλλουργών, των υαλουργών, των κεραμέων και των ασβεστοποιών στη *Διοίκηση Ιλλυρικού*. Το σκοπούμενο είναι να μελετηθούν οι πρακτικές και οι εγκαταστάσεις των τεχνιτών σε μια ενιαία διοικητική περιφέρεια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και να παρουσιαστούν στοιχεία και ερμηνείες για τον βίο, την εργασία, τις τεχνικές, τις αμφίδρομες επιρροές και τη χωροθέτηση των εργαστηρίων των χειροτεχνών, με εργαλείο τα αρχαιολογικά τεκμήρια και τις πηγές.

Φλώρα Κρητικού

Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής Μουσικολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η καταλογογράφηση συλλογών μουσικών χειρογράφων: σκοπός, μεθοδολογία, αποτελέσματα

Η μελέτη και η καταγραφή των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μουσικών χειρογράφων μιας οποιασδήποτε Συλλογής δεν είναι μια στείρα αρχειακή καταγραφή, αλλά αντίθετα προβάλλει τη σχέση της Ψαλτικής Τέχνης με την κοινωνία, την τέχνη και τον πολιτισμό, αναδεικνύει την καλλιτεχνική, εκδοτική, εκπαιδευτική και εν γένει πολιτιστική παραγωγή της σε επίπεδο έντεχνου γραπτού μουσικού πολιτισμού και προωθεί τη διάδοση του σχετικού υλικού στο επιστημονικό κοινό. Το έργο της καταλογογράφησης έχει καθοριστική σημασία για κάθε πτυχή της επιστήμης της Βυζαντινής Μουσικολογίας, καθώς ουσιαστικά ο ίδιος ο κλάδος βασίζεται σ' αυτήν την έρευνα και στη μέσω αυτής γνώση των πηγών. Στην ανακοίνωση θα γίνει αναφορά στον σκοπό της καταγραφής και καταλογογράφησης μεγάλων μοναστηριακών Συλλογών μουσικών χειρογράφων, καθώς και στο σχέδιο και στη μεθοδολογία που ακολουθείται. Παράλληλα, θα παρουσιασθούν τα αποτελέσματα των τελευταίων ερευνών σε σχέση με τον αριθμό, τα είδη, τους γραφείς και γενικότερα τα νέα στοιχεία τα οποία προκύπτουν από τις ήδη καταλογογραφημένες Συλλογές στο πλαίσιο των σχετικών ερευνητικών προγραμμάτων.

Μαρία Κωνσταντινίδου

Λέκτορας Βυζαντινής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Το εξηγητικό έργο του Ιωάννη Χρυσοστόμου και η διπλή χειρόγραφη παράδοσή του

Οι έξι Ομιλίες του Ιωάννη Χρυσοστόμου *εἰς τὴν πρὸς Τίτον Ἐπιστολή* και οι τρεις *εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολή* σώζονται (μεταξύ άλλων) σε μια ομάδα χειρογράφων που παραδίδουν μια αναθεωρημένη εκδοχή των Ομιλιών. Πρόκειται για ένα κείμενο ελαφρώς εκτενέστερο, με σαφείς προσπάθειες «βελτίωσης» των ομιλιών και εναρμόνισης των βιβλικών παραθεμάτων με το βυζαντινό κείμενο της Καινῆς Διαθήκης. Παρόμοια χαρακτηριστικά παρουσιάζει και η διπλή χειρόγραφη παράδοση των 55 χρυσοστομικῶν Ομιλιῶν *εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* και των 82 ομιλιῶν *εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*. Παρά, ὅμως, τὴν εκτενή μελέτη τῆς χειρόγραφης παράδοσης και τὴ δημοσίευση ἀρθρῶν που περιγράφουν αυτές τις ιδιαιτερότητές της, οι αντίστοιχες κριτικές εκδόσεις δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ.

Παρά τὴν ἔλλειψη σύγχρονων εκδόσεων των περισσότερων Ομιλιῶν του Χρυσοστόμου, η εργασία αυτή επιχειρεῖ να συνδέσει μεταξύ τους τα παραπάνω δεδομένα και να επιχειρηματολογήσει υπέρ μιας συστηματικῆς αναθεωρητικῆς προσπάθειας, η οποία αφορά σε ὄλο το εξηγητικό ἔργο του Χρυσοστόμου και μπορεί να χρονολογηθεῖ με σχετική ασφάλεια στον δέκατο αἰῶνα.

Μαρία Λιακάκη

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

**Δεσπότης Ιωάννης, σεβαστοκράτωρ Κωνσταντίνος, οι Παλαιολόγοι.
Ο ρόλος τους στην εδραίωση της κυριαρχίας του Μιχαήλ Η΄ (1258-1274)**

Καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας ανόδου του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου στον θρόνο της Νικαίας το 1259, αλλά και των πρώτων δύσκολων χρόνων της διακυβέρνησής του, πριν και μετά την παλινόρθωση το 1261, όταν έπρεπε να αντιμετωπίσει τους συνασπισμένους εχθρούς του Βυζαντίου και να αγωνιστεί για την ανάκτηση των χαμένων βυζαντινών εδαφών, καθοριστικής σημασίας υπήρξε η συμπαράσταση των δύο αδελφών του, Ιωάννη και Κωνσταντίνου.

Αφοσιωμένοι στον αγώνα του αυτοκράτορα, πρωταγωνίστησαν στην κρίσιμη μάχη της Πελαγονίας το 1259 και τιμήθηκαν με υψηλούς τίτλους, ενώ συνέχισαν τα επόμενα χρόνια τη στρατιωτική δράση τους στην Ήπειρο, στη Μακεδονία, στη Θεσσαλία, στην Πελοπόννησο και στη Μ. Ασία, κερδίζοντας αναγνώριση και τιμές.

Στην παρούσα μελέτη θα γίνει προσπάθεια να φωτιστεί η δράση των δύο Παλαιολόγων, με σκοπό να καταδειχθεί με ποιον τρόπο και μέχρι σε ποιον βαθμό αυτή συνέβαλε στην εδραίωση της κυριαρχίας του Μιχαήλ Η΄. Καθώς ενεργούσαν πάντα με εντολή του αυτοκράτορα αδελφού τους, η μελέτη της δικής τους πορείας δείχνει ταυτόχρονα και τις επιλογές του ιδίου του Μιχαήλ, τους στόχους του, καθώς και τον τρόπο διακυβέρνησής του τα πρώτα εκείνα χρόνια της βασιλείας του, που υπήρξαν καθοριστικά τόσο για την ανόρθωση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας όσο και για την εδραίωση της νέας δυναστείας.

Η επιτυχημένη πορεία των δύο αδελφών υπήρξε παράλληλη, όπως και το άδοξο τέλος τους, το οποίο δημιουργεί ερωτηματικά. Έγγραφα, επιγραφές, προσωπογραφίες και άλλες πηγές, μαρτυρούν την παρουσία του Ιωάννη και του Κωνσταντίνου στους τόπους που έδρασαν και άσκησαν εξουσία, και αποκαλύπτουν τη σχέση τους με τα γεγονότα, τον αυτοκράτορα και την τοπική κοινωνία, συμπληρώνοντας την εικόνα της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου.

Δημήτρης Λιάκος

Διδάκτωρ Αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Η συλλογή των παναγιαρίων της μονής Βατοπεδίου (14ος - 19ος αι.)

Στη μονή Βατοπεδίου φυλάσσεται μία μεγάλη ομάδα παναγιαρίων που χρονολογούνται από τον 14ο μέχρι τον 19ο αι. Το υλικό και η τεχνική κατασκευής τους ποικίλλουν. Πρόκειται για έργα φιλοτεχνημένα σε ξύλο, μέταλλο (ασήμι επιχρυσωμένο ή χαλκό επικασσιτερωμένο), κόκκαλο, γυαλί κ.ά. και με ποικίλες τεχνικές (ανάγλυφη, εγχάρακτη, γραπτή κ.λπ.). Εκπροσωπούν τους δύο περισσότερο διαδεδομένους τύπους παναγιαρίων, είτε τον απλό (ένα κυκλικό εικονίδιο) είτε τον σύνθετο (δύο εικονίδια, τα οποία συγκροτούν ένα δίπτυχο, ανεξαρτήτως εάν συνδέονται ή όχι με στροφέα).

Στην πρώιμη ομάδα παναγιαρίων (14ος - 17ος αι.) κυριαρχούν έργα φιλοτεχνημένα με την ανάγλυφη και εγχάρακτη τεχνική σε όλα σχεδόν τα προαναφερθέντα υλικά. Τα νεότερα παναγιαρία (18ος - 19ος αι.), κατά κύριο λόγο ξύλινα και μετάλλινα, φέρουν γραπτό και ανάγλυφο διάκοσμο αντίστοιχα. Τα θέματά τους, όπως η Θεοτόκος Βλαχερνίτισσα, η Φιλοξενία του Αβραάμ κ.ά., είναι τυπικά της εικονογραφίας αυτών των λειτουργικών αντικειμένων.

Τα εξεταζόμενα έργα από τη μονή Βατοπεδίου έρχονται να προστεθούν στη μικρή σχετικά ομάδα των γνωστών παναγιαρίων που απόκεινται σε μονές του Αγίου Όρους. Από την επανεξέταση ορισμένων δημοσιευμένων και τη μελέτη των μέχρι τώρα άγνωστων έργων προκύπτουν νέα στοιχεία γύρω από τις τεχνικές κατασκευής, τη χρονολόγηση και την προέλευσή τους από διάφορα εργαστήρια της Βαλκανικής, της Ρωσίας και του Αγίου Όρους, ενώ οι επιγραφές τους, όπου υπάρχουν, αποκαλύπτουν τα ονόματα των παραγγελιοδοτών.

Ιωάννης Λιάκος

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας
Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Βελλά

Γεώργιος Μοσχιανός δομέστικος Θεσσαλονίκης (ΙΕ΄ αιώνας, αρχές): το μελοποιητικό του έργο

Η παλαιολόγειος περίοδος αποτελεί, όπως είναι γνωστό, το χρονικό διάστημα εκείνο κατά το οποίο οι τέχνες και τα γράμματα έφτασαν στο απόγειο και στην πλήρη ακμή τους. Η Ψαλτική Τέχνη ακολουθώντας την ανοδική αυτή πορεία ανέδειξε μια σειρά σπουδαίων μελουργών που προέρχονταν από την συμβασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Η ανώνυμη ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης μαζί με τους επώνυμους μελοποιούς της μάς παρέδωσαν ένα πλήθος συνθέσεων σε όλα τα είδη της μελοποιίας καταγράφοντας την ασματική πράξη της πόλεως.

Σκοπός της παρούσης εισηγήσεως είναι η παρουσίαση ενός ακόμα μουσικού του ιε΄ αιώνα, του Γεωργίου Μοσχιανού, που μετά τις τελευταίες έρευνες στις διάφορες πηγές προκύπτει η καταγωγή του από την Θεσσαλονίκη. Προστίθεται επομένως κι αυτός στη χορεία των Θεσσαλονικέων μελοποιών. Ταυτόχρονα θα παρουσιάσουμε την εργογραφία του, που ανθολογείται σε πολλούς μουσικούς κώδικες.

Βασιλική Λιάκου-Κροππ

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Universität Hamburg

Άγνωστα χειρόγραφα του δημόδου Νομοκάνονα του Μανουήλ Μαλαξού

Ο δημόδης Νομοκάνονας του Ναυπλιώτη λόγιου και γραφέα χειρογράφων του 16ου αι. Μανουήλ Μαλαξού έχει αποτελέσει ένα από τα πιο συχνά αντιγραμμένα και χρησιμοποιημένα χειρόγραφα από το 2ο μισό του 16ου μέχρι και τον 19ο αι. Η πολλαπλή αναπαραγωγή και διασπορά του Νομοκάνονα ξεκίνησε από τον ίδιο τον Μαλαξό επί θητείας του ως νοταρίου της Μητρόπολης Θηβών και επί αρχιερατείας του Μητροπολίτη Ιωάσαφ, καθώς μέσα σε διάστημα περίπου ενός έτους (1562-1563) έγραψε αρκετούς κώδικες, συλλογές ιερών κανόνων, τους οποίους είχε «μεταφέρει» στη δημόδη χρησιμοποιώντας ως αντίβολο συλλογή αντίστοιχων κανόνων σε λόγια γλώσσα¹, η οποία είχε συνταχθεί και αντιγραφεί ένα χρόνο νωρίτερα (1561) από τον ίδιο και συνεργάτες του, επίσης στη Θήβα.

Ο Μαλαξός έχει τιτλοφορήσει τη συλλογή «Νόμιμον». Των κανόνων προτάσσεται ευρετήριο και επεξηγηματικό του έργου προοίμιο, στο οποίο αιτιολογείται η ανάγκη για τη μεταφορά σε «φράσιν κοινήν» και «εις λέξιν απλήν» των κανόνων, εφόσον επρόκειτο για χρηστικά βιβλία με καθοριστική λειτουργία στην καθημερινή απόδοση δικαίου για τον ελληνισμό και την ιεροσύνη μετά την Άλωση. Τα προοίμια, αν και παρουσιάζουν μικρές διαφορές σε λέξεις ή φράσεις που δεν αλλοιώνουν το νόημά τους, κλείνουν με βιβλιογραφικό σημείωμα με την ίδια ημερομηνία (1562 - 5η Μαρτίου 1563).

Τα ήδη γνωστά χειρόγραφα στον ελλαδικό χώρο, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς τον αριθμό και το είδος των περιεχομένων κανόνων, όπως συμβαίνει και με τα πλείστα απόγραφα του *Νομίμου* στους αιώνες που ακολούθησαν, είναι τα εξής:

- 1) Άνδρος, Καϊρείος Βιβλιοθήκη, αρ. 1².
- 2) Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, αρ. 2372³.
- 3) Κύπρος, Μονή Κύκκου, αρ. 10⁴.
- 4) Γενικά Αρχεία του Κράτους, αρ. 172⁵.

Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε άλλα τέσσερα χειρόγραφα, τρία σε βιβλιοθήκες της Αθήνας, ένα στην Εύβοια, ενώ η έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη.

---

1. Τα χειρόγραφα που παραδίδουν την λόγια εκδοχή των κανόνων είναι πολύ λιγότερα από τα δημόδη. Ο ίδιος ο Μαλαξός έχει αντιγράψει ένα από αυτά, τον Vat. Ott. gr. 97., ενώ σε χειρόγραφο της Ακαδημίας Αθηνών, το αρ. 4 (olim Κολυβά, αρ. 8), αντιγραμμένο κατά τον G. De Gregorio από συνεργάτη του, το χέρι του Μαλαξού διακρίνεται στα περιθώρια.

2. Αγ. Τσελίκας-Δ. Γκλαβά, Ένας νέος αυτόγραφος κώδικας του Νομοκάνονα του Μανουήλ Μαλαξού (Καϊρείου Βιβλιοθήκης αρ. 1), [Πρακτικά του Α΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου. Τα περί Άνδρου, Άνδρος, 5-9 Σεπτεμβρίου 1991], *Ανδριακά Χρονικά* 21, Άνδρος 1993, σ. 257-258.

3. Λ. Πολίτης, *Κατάλογος χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, αρ. 1857-2500*, σ. 371-372.

4. Κ. Π. Κύρρης, Αναλυτικός κατάλογος των κωδίκων της ιεράς Μονής Κύκκου, *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου*, 7 (1973-1975), σ. 307.

5. Κ. Μαμώνη, Νέα στοιχεία για τον Νομοκάνονα «εις λέξιν απλήν» του Μανουήλ Μαλαξού, *Μνημοσύνη*, 10 (1985-1987), σ. 195.

Αλέξανδρος Λιαρμακόπουλος

Διδάκτωρ Νομικής ΕΚΠΑ

Διδάσκων ΠΔ 407/80

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Βυζαντινή υμνογραφία και μοναχικοί θεσμοί

Υπό το όνομα του περιώνυμου βυζαντινού υμνογράφου Ρωμανού του Μελωδού σώζεται ένα κοντάκιο επιγραφόμενο «*Εις μοναχούς*» (αρ. 53, SC 283.410-452), στο οποίο απευθύνονται νουθεσίες και συμβουλές σε μοναχούς –ίσως κάποιας μονής της Κωνσταντινούπολης. Μέσα από την προσεκτική εξέταση των στίχων του κοντακίου αποκαλύπτονται πολλές πτυχές του μοναχικού πολιτεύματος και αντανακλώνται τα μοναχικά θέσμια και η διαμόρφωσή τους μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού. Η εξέταση γίνεται με παράλληλη σύγκριση των θεσμών, όπως αποτυπώνονται στο κοντάκιο και όπως ρυθμίζονται στα κείμενα της ιουστινιάνειας νομοθεσίας (κυρίως στις *Νεαρές*).

Στο κοντάκιο υπάρχουν πάμπολλες αναφορές στον μοναχικό θεσμό της ακτημοσύνης. Ο μοναχός προ της αποκάρσεως διαθέτει την περιουσία και εισέρχεται στην μονή της μετανοίας του ακτήμων και με ανικανότητα κτήσεως περιουσίας. Ο θεσμός της μοναχικής ακτημοσύνης, που εξελίχθηκε σταδιακά μέχρι την αποτύπωσή του σε μοναστικούς κανόνες, προβλέπεται και σε διατάξεις της ιουστινιάνειας νομοθεσίας. Το ίδιο συμβαίνει και με την επαγγελία της εγκράτειας αλλά και με την ισόβια εγκαταβίωση στην μονή, όπου στο κοντάκιο αναφέρεται και περίπτωση παράβασης αυτής της υποχρέωσης.

Επίσης, στους στίχους του Ρωμανού διαφαίνονται και άλλες πτυχές του μοναστικού πολιτεύματος, όπως η διοικητική οργάνωση του κοινοβίου με τον ηγούμενο ως κεφαλή και τα μέλη της αδελφότητας ως σώμα, που περιγράφεται και στις *Νεαρές* του Ιουστινιανού. Ακόμη, αναφέρονται εκτενώς θέματα σχετικά με την αποταγή, την δίαιτα των μοναχών, μερικά μοναχικά αδικήματα καθώς και νύξεις για κάποιες ποινές.

Αν και το θέμα της μοναστικής οργάνωσης έχει επαρκώς μελετηθεί, ωστόσο η παράλληλη εξέταση του πολιτειακού και κανονικού περί του θέματος δικαίου με την βυζαντινή υμνογραφία φωτίζει μεν ενδιαφέρουσες πτυχές και πολύτιμα στοιχεία για τα μοναχικά θέσμια, αναδεικνύει δε και την γενικότερη πρόκληση μελέτης αυτού του ανεξάντλητου ποιητικού εκκλησιαστικού θησαυρού σε σχέση με την νομική και κανονική φιλολογία του Βυζαντίου.

Σέβη Μαζερά

Διδάκτωρ Βυζαντινής Μουσικολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Θεόδωρος Μανουγράς (ΙΓ΄ τέλη – ΙΔ΄ αρχές): το μελοποιητικό του έργο

Η αυτονομία της Τέχνης της Μελοποιίας είναι αναντίρρητα η μεγάλη κατάκτηση των βυζαντινών μελουργών του ΙΔ΄ αιώνα και ορίζεται κυρίως μέσα από την επιβολή στους παραδεδομένους χειρόγραφους μουσικούς κώδικες των επώνυμων συνθέσεων και άρα του προσωπικού ύφους των μελουργών, σε αντιδιαστολή με την καταγραφή των παλαιότερων συνθέσεων που φέρουν πλέον χαρακτηρισμούς όπως «παλαιόν», «αρχαίον». Πρόκειται για μία μεταρρύθμιση της ασματικής παράδοσης, η οποία χαρακτηρίστηκε κυρίως από την επικράτηση του κοσμικού τύπου σε βάρος του μοναστικού λιτότερου λειτουργικού άσματος.

Τους μελουργούς και ποιητές του καλοφωνικού μέλους αυτής της εποχής καταγράφει η χειρόγραφη παράδοση του ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνων. Στις *Παπαδικές* και τα *Μαθηματάρια* καταγράφεται μία πλειάδα ονομάτων μελουργών «παλαιότερων» των οποίων τις καλοφωνικές συνθέσεις «καλλωπίζουν» οι μεγάλοι μελουργοί του α΄ μισού του ΙΔ΄ αιώνα: Ιωάννης Γλυκός, ο μαθητής του Ιωάννης Κουκουζέλης, ο Ξένος Κορώνης και άλλοι.

Η παλαιότερη χρονολογικά καταγραφή έργου του Θεόδωρου Μανουγρά χρονολογείται στα τέλη του ΙΓ΄ αιώνα. Πρόκειται για έναν «εκ των παλαιότερων» ιδιαίτερα δραστήριο μελοποιητικά μελουργό, του οποίου οι συνθέσεις είναι ήδη επιβεβλημένες στην προ του Ιωάννου Κουκουζέλη λαμπρή εποχή της Καλοφωνίας. Τα μέλη του καλλωπίζονται από τους γνωστότερους μελουργούς του ΙΔ΄ - ΙΕ΄ αιώνα και από τον ίδιο τον Ιωάννη Κουκουζέλη, ενώ αρκετά από αυτά έφτασαν έως τις ημέρες μας και έχουν εξηγηθεί στη Νέα Μέθοδο αναλυτικής σημειογραφίας.

Χρήστος Γ. Μακρυπούλιας

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Επιστημονικός συνεργάτης

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Η εισαγωγή λιθοβόλων νέου τύπου στον βυζαντινό στρατό της πρώιμης περιόδου: προβλήματα χρονολόγησης

Η μετάβαση από τον 6ο στον 7ο αι. και η είσοδος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στη μέση περίοδο της ιστορίας της σημαδεύθηκαν από σημαντικές αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία του κράτους, τη στρατιωτική οργάνωση, την οικονομία, την κοινωνία και τον πολιτισμό. Στο πεδίο της πολεμικής τεχνολογίας, η αλλαγή που έλαβε χώρα ήταν η εγκατάλειψη των παλαιού τύπου λιθοβόλων μηχανών που βρίσκονταν σε χρήση από την υστερορωμαϊκή περίοδο και η σταδιακή αντικατάστασή τους από έναν νέο τύπο λιθοβόλου, ο οποίος προερχόταν από την Κίνα και του οποίου ο τρόπος κατασκευής και χρήσης διέφερε ριζικά από την τεχνολογία που είχαν κληροδοτήσει στο Βυζάντιο η ελληνιστική και η ελληνορωμαϊκή εποχή. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να εξετάσει κριτικά τις πηγές οι οποίες αναφέρονται στην πρώτη εμφάνιση των λιθοβόλων αυτών στην Ανατολική Μεσόγειο (η σημαντικότερη από τις οποίες είναι τα λεγόμενα *θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, η αξιοπιστία των οποίων αμφισβητείται από ορισμένους ιστορικούς) και να αναλύσει τα προβλήματα χρονολόγησης της εισαγωγής του νέου τύπου στον βυζαντινό στρατό, προβλήματα τα οποία προέρχονται κυρίως από την αδυναμία των σύγχρονων ερευνητών να ερμηνεύσουν με ακρίβεια την ορολογία που σχετίζεται με τις νέες αυτές πολεμικές μηχανές.

Χρήστος Μαλατράς

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Συνεργάτης Ακαδημίας Αθηνών &
Boğaziçi University

Το ψηφιακό *TAKTIKON*: ένα νέο εργαλείο για τη μελέτη των *θεματικών* θεσμών. Το παράδειγμα του θέματος Οψικίου

Στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΡΙΣΤΕΙΑ II υπό την επιστημονική εποπτεία της Όλγας Καραγιώργου, συγκεντρώθηκε το υλικό σχετικά με την διοίκηση τριών από τα πρώτα θέματα της Μ. Ασίας, του Οψικίου, των Ανατολικών και των Κιβυρραιωτών με σκοπό να δημιουργηθεί μία ψηφιακή βάση δεδομένων (το *TAKTIKON*). Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού, τουλάχιστον κατά 80%, προέρχεται από μία μόνο πηγή: τα μολυβδόβουλλα των εν λόγω αξιωματούχων. Η ψηφιακή βάση περιλαμβάνει καταλόγους με τους αξιωματούχους που υπηρέτησαν στα θέματα αυτά ανά διοικητική θέση και τομέα, πληροφορίες για την θεματική τους σταδιοδρομία, αλλά και αναλυτικές πληροφορίες για τις σφραγίδες των εν λόγω αξιωματούχων.

Η επικέντρωση της έρευνας σε ένα τόσο συγκεκριμένο υλικό επέτρεψε την κατάρτιση χρονολογικών καταλόγων, συχνά αρκετά λεπτομερών, την παρατήρηση νέων ενδιαφερόντων στοιχείων για τη θεματική διοίκηση, ενώ υπήρξε και επικουρική για τη σιγιλλογραφία καθόσον χάρη στην κατάρτιση αυτών των καταλόγων, κατέστη δυνατόν να χρονολογηθούν ακριβώς ορισμένα μολυβδόβουλλα, τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να χρησιμεύσουν ως εργαλεία για τη χρονολόγηση άλλων παρόμοιων και συγχρόνων μολυβδοβούλλων.

Στην περίπτωση του θέματος Οψικίου, για παράδειγμα, συγκεντρώθηκαν περί τα 210 μολυβδόβουλλα τα οποία ανήκουν σε 121 πρόσωπα, εκ των οποίων μόνο στα 23 δεν έγινε δυνατή η ταύτιση με κάποιο από τα μολυβδόβουλλα. Κατά την αναζήτηση του υλικού αυτού στις συλλογές ανά τον κόσμο, βρέθηκαν 47 ανέκδοτες σφραγίδες, εμπλουτίζοντας τόσο το υλικό των ιστορικών τεκμηρίων όσο και τους καταλόγους. Χάρη στην επικέντρωση στο υλικό αυτό έγινε δυνατόν να ταυτιστούν σφραγίδες ανωνύμων (όπου δεν είχε σωθεί το όνομα του κατόχου) με άλλες των οποίων οι κάτοχοι είναι γνωστοί. Επιπλέον με την κατάρτιση στατιστικών στοιχείων έγιναν φανερά ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία για το θέμα, όπως η εμφάνιση και ο αντίκτυπος των πολιτικών αξιωματούχων στη διοίκηση, η σημασία του θέματος ανά χρονολογική περίοδο, η μείωση της στρατιωτικής του αξίας κτλ.

Δήμητρα Μαστοράκη

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Université Paris I Panthéon-Sorbonne

Η μορφή του Ισκαριώτη ως παραβατικό αρχέτυπο στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία

Στη διάρκεια αυτής της ανακοίνωσης θα επιχειρηθεί, σε συνδυασμό με την εξέταση των γραπτών πηγών, η προσέγγιση ορισμένων απεικονίσεων του Ιούδα του Ισκαριώτη που μαρτυρούν άμεσα ή έμμεσα τη συμβολική διάσταση που λαμβάνει η μορφή του σε ορισμένες παραστάσεις υπερβαίνοντας τον ιστορικό χαρακτήρα του προσώπου και αναδεικνύοντάς το σε αρχέτυπο κάθε ηθικού παραπτώματος. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί κανείς στις μικρογραφίες ορισμένων μεσοβυζαντινών ψαλτηρίων, στις οποίες η μορφή του, αποσπασμένη από κάθε είδους διηγηματικό πλαίσιο, απεικονίζεται σε συσχέτισμό με τον ψαλμό 36 (35) ο οποίος αναφέρεται στους ηθικά παράνομους.

Η ένταξη του Ισκαριώτη σ' ένα ευρύτερο σύνολο αρνητικά φορτισμένων μορφών μεταξύ των οποίων κατέχει σημαντική θέση διαφαίνεται στην απεικόνιση της αυτοκτονίας του στο fol. 204r του ψαλτηρίου Vat. gr. 1927 [ψαλμός 109 (108)] του πρώτου μισού του 12ου αιώνα. Ο ακούσιος, εξ ατυχήματος, απαγχονισμός του υιού του Δαβίδ Αββεσαλώμ αντιπαραβάλλεται με το δικό του απαγχονισμό προαναγγέλλοντάς τον ταυτόχρονα, σύμφωνα με την τυπολογική θεολογική ερμηνεία που συνδέει άρρηκτα την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη. Αν και η συγκεκριμένη εικονογραφική επιλογή δεν θα έχει συνέχεια στη βυζαντινή ζωγραφική, εντούτοις ο συσχέτισμός του Ισκαριώτη με επικατάρατες μορφές της Βίβλου δεν είναι άγνωστος στις γραπτές πηγές.

Ακολουθως, θα είχε ενδιαφέρον να εξεταστεί η σχέση του Ισκαριώτη με τους Εβραίους, όπως αυτή μαρτυρείται από τις γραπτές πηγές και κυρίως, αν και με ποιο τρόπο αυτή βρίσκει αντίκτυπο στη βυζαντινή τέχνη. Μια περαιτέρω πτυχή του θέματος είναι η αναγωγή του προδότη μαθητή σε πρότυπο κάθε εσωτερικού εχθρού της Εκκλησίας και πιο συγκεκριμένα των αιρετικών, όπως αυτή υποδηλώνεται σε δύο παραστάσεις της κολάσεως απομακρυσμένες στο χώρο και το χρόνο (Karşi kilise, Καππαδοκία, 1212 και στο παλαιό καθολικό της μονής Kremikönzi Βουλγαρίας, τέλος 15ου αιώνα).

Αναμφίβολα, η συμβολική αναγωγή του Ιούδα σε παραβατικό αρχέτυπο βρίσκει την κορύφωσή της στον άμεσο συσχέτισμό του με τον ίδιο τον Διάβολο, όπως αυτός επιχειρείται στις γραπτές πηγές και δηλώνεται ή υποδηλώνεται στην εικονογραφία. Η μορφή του Ισκαριώτη συνιστά το κατεξοχήν παράδειγμα προς αποφυγήν στην εκκλησιαστική διδασκαλία, το οποίο όμως τελικά φαίνεται να συνεισφέρει, μέσω της απεικόνισης του ζοφερού του τέλους, στην προαγωγή των χριστιανικών ιδεωδών.

Μαρία Ματθαίου

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γη και κρατική πολιτική τον 14ο αι.

Το βυζαντινό κράτος, την εποχή των Παλαιολόγων, διήλθε αλλεπάλληλες περιόδους οικονομικής δυσπραγίας. Η γη και η πρωτογενής παραγωγή αποτελούσαν βασική πηγή προσόδων για αντιμετώπιση της οικονομικής αυτής πραγματικότητας. Πρόσοδοι από την αύξηση της φορολογίας αλλά και ανάπτυξη από επενδύσεις στην πρωτογενή παραγωγή· φορολογικά και άλλα προνόμια που φαινομενικά έχουν πρόθεση να ευνοήσουν την άρχουσα τάξη και τα μεγάλα μοναστήρια, αλλά και να παροτρύνουν τους δωρεοδόχους να αξιοποιήσουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, να συστήσουν οργανωμένες πλουτοπαραγωγικές μονάδες, να προβούν σε εκχερσώσεις με γνώμονα την αύξηση της καλλιεργούμενης γης, να αξιοποιήσουν τους βοσκοτόπους, παραχωρώντας κρατικές προσόδους για μερική έστω χρηματοδότηση των έργων αυτών και εξασφαλίζοντας εργατικά χέρια για να την καταστήσουν εφικτή συνοψίζουν σε γενικές γραμμές τις βασικές συνιστώσες της δημοσιονομικής πολιτικής των Παλαιολόγων.

Εκ πρώτης όψεως τα δημοσιονομικά μέτρα διασφάλιζαν τα συμφέροντα των αριστοκρατών και των μεγάλων μοναστηριών. Ωστόσο, γνώμονας της πολιτικής των Παλαιολόγων τον 14ου αι. δεν ήταν ίσως η εκδήλωση εύνοιας σε συγκεκριμένες ομάδες, αλλά η προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και η ανάπτυξη των διαθέσιμων πόρων, χωρίς όμως το κράτος να απεμπολεί τον κυρίαρχο του ρόλο. Η δημοσιονομική πολιτική, αν όχι γενικότερα η πολιτική, των Παλαιολόγων έχει στο παρελθόν επικριθεί. Φαίνεται, όμως, πως τελικά τα μειονεκτήματά της δεν ήταν περισσότερα από τα προτερήματά της. Ήταν ένα σύστημα μετασχηματισμένο και ευέλικτο, που προσπαθούσε να προσαρμοστεί και να αντεπεξέλθει αφενός στον μεσογειακό οικονομικό ανταγωνισμό και αφετέρου στις εχθρικές επιβουλές που απειλούσαν την εδαφική κυριαρχία του.

Κυριάκος Μαυρουδής

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Δύο ιδιαίτερα εικονογραφικά χαρακτηριστικά της παράστασης της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον ναό της Παναγίας του Άρακος στην Κύπρο

Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας του Άρακος στα Λαγουδερά της Κύπρου (1192) είναι ένα από τα σημαντικότερα σύνολα μνημειακής τέχνης του τέλους του 12ου αιώνα. Από τις πιο ενδιαφέρουσες παραστάσεις ως προς την εικονογραφία είναι εκείνη της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον νότιο τοίχο, η οποία ενσωματώνει δύο ιδιαίτερες εικονογραφικές λεπτομέρειες.

Η πρώτη είναι η σταυροφόρος ράβδος που κρατά ο Πέτρος, πράγμα που συνιστά παρέκκλιση σε σκηνή Κοιμήσεως, αφού στις πλείστες περιπτώσεις ο απόστολος εικονογραφείται κρατώντας θυμιατό. Η ράβδος στην κυπριακή τοιχογραφία αποκτά ορισμένους συμβολισμούς. Ο πρώτος είναι η έξαρση του προσώπου του αποστόλου στο γεγονός του επίγειου τέλους της Θεομήτορος και ο τελετουργικός ρόλος του σε αυτό με βάση τις σχετικές διηγήσεις. Ο δεύτερος, πιθανότατα βαθύτερος, συμβολισμός αφορά τους πνευματικούς δεσμούς της μεγαλονήσου με το Πατριαρχείο Αντιοχείας, του οποίου ιδρυτής και πρώτος επίσκοπος φέρεται ο Πέτρος, σύμφωνα με ορισμένους εκκλησιαστικούς συγγραφείς (π.χ. άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος) και χρονογράφους (π.χ. Ιωάννης Μαλάλας). Η δεύτερη ιδιαίτερη εικονογραφική λεπτομέρεια στην τοιχογραφία του κυπριακού ναού είναι η παρουσία του ιεράρχη πίσω από την κλίνη, ο οποίος υψώνει θυμιατό. Ως πιθανότερη ταύτιση του επισκόπου προτείνεται αυτή με τον άγιο Ιάκωβο τον Αδελφόθεο, του οποίου η παρουσία στο συμβάν της θεομητορικής Κοιμήσεως μνημονεύεται στα σχετικά κείμενα. Στην ταύτιση αυτή οδηγούμαστε από την σύγκριση με απεικονίσεις του Αδελφοθέου, περίπου σύγχρονες με τον διάκοσμο του ναού των Λαγουδερών, αλλά και από το πολυσταύριο φαιλόνιο που ενδύεται, ενδεικτικό, αυτήν την εποχή, κατόχων πατριαρχικών θρόνων.

Στον ναό της Παναγίας του Άρακος είναι εμφανής η προσπάθεια έξαρσης των δύο αυτών μορφών και ουσιαστικά, μέσω αυτών, των πατριαρχείων Αντιοχείας και Ιεροσολύμων. Η μνεία των πνευματικών σχέσεων της Κύπρου με τα δύο πρεσβυγενή πατριαρχεία, έτσι όπως εκδηλώνεται στην τοιχογραφία του κυπριακού μνημείου, αποκτούσε προφανώς ιδιαίτερη σημασία εκείνη την περίοδο, κατά την οποία η μεγαλόνησος βρισκόταν υπό δυτική κατοχή και υφίστατο πλέον τις συνέπειες της ετερόδοξης κατάκτησης.

Θεοφάνης Μελίδης

Υποψήφιος διδάκτωρ Φιλοσοφίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στοιχεία κλασικής σκέψης στο έργο του Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη

Η ιστορία μάς έχει δείξει ότι η επανανακάλυψη της αρχαίας ελληνικής σκέψης απετέλεσε ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της θεσμικής και πολιτισμικής αναγέννησης της ανθρώπινης σκέψης, συντελώντας αποφασιστικά στην έξοδο της από το πνευματικά οριοθετημένο περιβάλλον του μεσαίωνα και μέσω του ορθού λόγου και του διαφωτισμού στην μετάβαση της στη σύγχρονη εποχή.

Στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η αρχαία ελληνική σκέψη και η μελέτη της ποτέ δεν εξαλείφθηκε εντελώς κατά την διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας της σε αντίθεση με ότι συνέβη στην Δυτική Ευρώπη. Εν τούτοις παρατηρούμε ότι κατά την διάρκεια των ύστερων βυζαντινών χρόνων και κυρίως από τα μέσα του 11ου αιώνα και την ενασχόληση του Μιχαήλ Ψελλού με τα έργα του Αριστοτέλη, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η μελέτη αυτή από τους λογίους της αυτοκρατορίας αρχίζει σταδιακά να διαφοροποιείται και να αποκτά χαρακτηριστικά που θα οδηγήσουν κατά τον 15ο αιώνα σε ένα είδος ριζοσπαστικής ρήξης με το θεοκρατικό-χριστιανικό παρελθόν, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της οποίας αποτελεί ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός και το έργο του.

Τον 13ο αιώνα στα εδάφη της αυτοκρατορίας της Νίκαιας, γινόμαστε μάρτυρες μίας πνευματικής και πολιτισμικής αναγέννησης που απέρρευε τόσο από την ευνοϊκή για την καλλιέργεια των γραμμάτων και της σκέψης πολιτική των αυτοκρατόρων, όσο και από το γενικότερο πνευματικό κλίμα της περιόδου.

Ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, αυτοκράτορας της Νίκαιας(1254-1258), υπήρξε γνήσιο πνευματικό τέκνο της περιόδου αυτής. Το γεγονός της μαθητείας δίπλα στον «δάσκαλο των φιλοσόφων» Νικηφόρο Βλεμμύδη του παρείχε την βασική πνευματική ύλη για την απόκτηση της βαθιάς γνώσης της κλασικής σκέψης και της αρχαιογνωσίας που απορρέει τόσο από τις φιλοσοφικές πραγματείες, όσο και από τις επιστολές που συνέγραψε και διασώθηκαν ως τις μέρες μας.

Στην ανακοίνωση μας αυτή, αντλούμε μέσω της έρευνας τόσο από την πραγματεία του Θεοδώρου Β΄ «*Της φυσικής κοινωνίας λόγοι έξι*», όσο και από τις επιστολές του αυτοκράτορα, τα στοιχεία εκείνα της κλασικής σκέψης που συνετέλεσαν περισσότερο στη διαμόρφωση της τελικής φυσιογνωμίας του έργου του, που κατά την γνώμη μας αποστασιοποιήθηκε έως ένα βαθμό από την παραδοσιακή βυζαντινή αντίληψη.

Κωνσταντίνος Μουστάκας

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η συμβολή των παλαιότερων οθωμανικών απογραφών στη μελέτη της υστεροβυζαντινής εποχής

Σε αντίθεση με το βυζαντινό κράτος, του οποίου ο μεγαλύτερος όγκος αρχειακών τεκμηρίων δεν σώζεται, η κρατική συνέχεια του οθωμανικού κράτους μέχρι τον 20ό αιώνα συνέβαλε στη διατήρηση ενός μεγάλου όγκου αρχειακών τεκμηρίων, μεταξύ των οποίων και φορολογικές απογραφές συνταγμένες ανά επαρχία και καταχωρισμένες σε ειδικά κατάστιχα. Τα κατάστιχα αυτά, που τα περισσότερα παραμένουν ανέκδοτα και καθόλου ή μερικώς μελετημένα, καλύπτουν την περίοδο από τον 15ο έως και τον 17ο αιώνα, και αρκετά από αυτά αφορούν περιοχές του υστεροβυζαντινού χώρου. Τα παλαιότερα από αυτά τα κατάστιχα, που χρονολογούνται στον 15ο αιώνα, και ιδίως τα πιο κοντινά στον χρόνο της κατάκτησης αυτών των περιοχών, μπορούν να προσφέρουν πολύτιμη συμβολή για την αποκατάσταση σημαντικών όψεων του ιστορικού βίου των περιοχών αυτών κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή, σε τομείς για τους οποίους οι μαρτυρίες άλλων πηγών είναι ελάχιστες και αποσπασματικές, όπως η οικιστική και τοπογραφία, η δημογραφία και η οικονομία.

Στην παρούσα θα παρουσιαστούν τα παλαιότερα γνωστά κατάστιχα, που αναφέρονται σε περιοχές του υστεροβυζαντινού χώρου, είτε δημοσιευμένα είτε αδημοσίευτα, θα επισκοπηθεί η κατάσταση της έρευνας επ' αυτών, και θα εκτεθούν μερικά ενδεικτικά παραδείγματα από τη δυνατότητα συμβολής τους στην αποκατάσταση των ιστορικών δεδομένων της υστεροβυζαντινής εποχής.

Δημήτριος Μπαλαγιώργος

Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Νέα στοιχεία και ειδήσεις που προκύπτουν από την καταλογογράφηση των μουσικών χειρογράφων της Συλλογής του Παναγίου Τάφου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης των Ιεροσολύμων

Στη Συλλογή του Παναγίου Τάφου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης των Ιεροσολύμων θησαυρίζονται 153 χειρόγραφοι κώδικες εκκλησιαστικής μουσικής. Μέχρι σήμερα, ελάχιστες πληροφορίες γνωρίζουμε για τα μουσικά αυτά χειρόγραφα, ακόμη λιγότερες δε για το περιεχόμενο αυτών. Η γενομένη αναλυτική καταλογογράφηση, επεξεργασία και μελέτη του υλικού αυτών μας αποκάλυψε υλικό μεγάλης πολιτισμικής αξίας. Στην υπό τον τίτλο «Νέα στοιχεία και ειδήσεις που προκύπτουν από την καταλογογράφηση των μουσικών χειρογράφων της Συλλογής του Παναγίου Τάφου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης των Ιεροσολύμων» ανακοίνωσή μου, θα παρουσιασθούν οι νέες μαρτυρίες που κομίζουν αυτά για την επιστήμη της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

Χρήστος Π. Μπαλόγλου

Διδάκτωρ Οικονομικών Επιστημών
Universität Frankfurt am Main

Παιδεία και Οικονομία κατά τον Βησσαρίωνα

Το ενδιαφέρον του Βησσαρίωνος για την κοινωνική και οικονομική ανασύνταξη του Δεσποτάτου του Μυστρά υπήρξε συνεχές και αμείωτο. Τούτο μαρτυρούν οι προσωπικές σχέσεις του τόσο με τους Παλαιολόγους, κυρίως με τον συνομήλικό του Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, όσο και το αμέριστο ενδιαφέρον του για την τύχη των τέκνων του Θωμά Παλαιολόγου, τα οποία ευρέθησαν μετά την κατάληψη του Δεσποτάτου του Μυστρά στην υπερορία.

Στο εκτενές υπόμνημα, το οποίο συντάσσει το 1444 και απευθύνει στον δεσπότη Κωνσταντίνο Παλαιολόγο διατυπώνει προτάσεις φορολογικής και νομισματικής πολιτικής. Πέραν τούτων, όμως, και εδώ αναδεικνύεται η πρωτοτυπία του Βησσαρίωνος, συνδέει την τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση και αρτία εξειδίκευση των νέων με την παραγωγή. Νέοι παραγωγικοί κλάδοι, αξιοποιούντες τους παραγωγικούς πόρους του Δεσποτάτου, θα μπορούσαν να εισαχθούν, με την παράλληλη, κατάλληλη εκπαίδευση των νέων, η οποία υπό τις συνθήκες, που τελούσε το Δεσποτάτο, μόνον στην προηγμένη Ιταλία θα μπορούσα να γίνει.

Σαφείς οδηγίες παιδαγωγικού χαρακτήρος υποβάλλει ο Βησσαρίων στον παιδαγωγό των πριγκίπων, τέκνων του Θωμά, τα οποία έχουν αφιχθεί στην Ακρονα. Στις νουθεσίες αυτές περιέχει οικονομικές, πολιτικές και ηθικές οδηγίες προς τους νεαρούς πρίγκιπες, στις οποίες αναδεικνύεται με πολύ μεγάλη σαφήνεια η διαφορά ανάμεσα στα τελείως ανατολίτικα ήθη και έθιμα των Νεοελλήνων και σ' εκείνα των Δυτικών.

Πέτρος Μπούρας-Βαλλιανάτος

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής
King's College London

Ιατρική θεωρία και πρακτική κατά την πρώιμη παλαιολόγεια περίοδο: η περίπτωση του ακτουαρίου Ιωάννη Ζαχαρία

Η παρούσα ομιλία έχει σκοπό να αναδείξει τη συμβολή του ακτουαρίου Ιωάννη Ζαχαρία (π. 1275 – π. 1330) στην ανάπτυξη της ιατρικής σκέψης και πρακτικής στο Βυζάντιο. Παρότι η ιατρική κατά τη βυζαντινή εποχή έχει θεωρηθεί από πολλούς μελετητές ως στατική και χωρίς καμία ιδιαίτερη προσφορά, ο Ιωάννης συνεισέφερε πρωτότυπες θεωρίες στα πεδία της ουροσκοπίας και της φαρμακολογίας. Για παράδειγμα, στη μακρά πραγματεία του *Περί Ούρων* εισήγαγε καινοτόμες μεθόδους διάγνωσης και πρόγνωσης διάφορων ασθενειών. Η πιο σημαντική του συμβολή υπήρξε η εισαγωγή μίας βαθμονομημένης αμίδας μέσω της οποίας εξηγούσε διάφορα ουροσκοπικά ευρήματα. Η συγκεκριμένη αμίδα γρήγορα διαδόθηκε στη Δύση μέσω των αναγεννησιακών λατινικών μεταφράσεων του έργου του και αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας και συζήτησης από διάφορους Ευρωπαίους ιατρούς κατά τη διάρκεια του 15ου και 16ου αιώνας.

Επιπρόσθετα, οι αναλυτικές περιγραφές που μας δίνει ο Ιωάννης σχετικά με τους ασθενείς του μας βοηθά να προσεγγίσουμε την ιατρική πρακτική κατά τη διάρκεια της Παλαιολόγειας περιόδου. Εκτός από την ουροσκοπία, ο Ιωάννης επέδειξε έντονο ενδιαφέρον για τη σύνθεση νέων δραστικών φαρμάκων. Πιο συγκεκριμένα, αφιέρωσε δύο λόγους (V, VI) του έργου του *Ιατρική Επιτομή* στην αναφορά των πιο σημαντικών φαρμάκων της εποχής του. Εν αντιθέσει με δεσπόζουσες απόψεις σύγχρονων ιστορικών, ο Ιωάννης δείχνει ότι είναι ανοιχτός σε επιδράσεις από την αραβική και λατινική φαρμακολογία. Εισάγει πλειάδα νέων φαρμακευτικών δρογών προερχομένων από την Ασία και την Αφρική, καθώς και φαρμακευτικά σκευάσματα, τα οποία έχουν ως βάση τη ζάχαρη.

Επιλογικά, η ομιλία επισημαίνει τη σπουδαιότητα της μελέτης τεχνικών κειμένων για την κατανόηση της κοινωνίας και του πολιτισμού της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

Ελεονώρα Ναξίδου

Επίκουρη Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
της Νοτιοανατολικής Ευρώπης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η ιδιότυπη διαδρομή του αυτοκεφάλου της αρχιεπισκοπής της Αχρίδας

Σκοπός της εισήγησης είναι να επαναπροσεγγίσει με ιστορικούς όρους το ζήτημα του αυτοκέφαλου, δηλαδή της διοικητικής θέσης που κατείχε η αρχιεπισκοπή της Αχρίδας (αρχές του 11ου αιώνα - 1767) στην εκκλησιαστική ιεραρχία, εστιάζοντας στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, ώστε να αναδείξει μια ιδιότυπη διαδρομή της χριστιανικής Εκκλησίας της Ανατολής και πιο συγκεκριμένα του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης στην πορεία τους από την οικουμενικότητα προς την «αποκέντρωση». Το περιεχόμενο αυτής της ιδιοτυπίας διερευνάται σε σχέση με το σε τι συνίστατο η «κανονικότητα» στην εκκλησιαστική οργάνωση μέχρις ότου εμφανιστεί στο προσκήνιο η αρχιεπισκοπή της Αχρίδας ως προς τις εξής παραμέτρους: πώς διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε ο θεσμός του αυτοκεφάλου, πώς συσχετίστηκε με τον τίτλο του αρχιεπισκόπου, αλλά και ποιος είχε την ευθύνη για τη χορήγησή του.

Ανδρομάχη Νάστου

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εγκατοίκηση στη Βυζαντινή Χαλκιδική. Η περίπτωση της Χερσονήσου της Κασσάνδρειας

Στην παρούσα ανακοίνωση θα γίνει μια ευσύνοπτη παρουσίαση της οικιστικής οργάνωσης της χερσονήσου της Κασσάνδρειας, κατά την βυζαντινή περίοδο, σύμφωνα με τις διαθέσιμες γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Το φαινόμενο της μεταβολής των οικιστικών θέσεων και η εγκυρότητα της προσπάθειας διαβάθμισης των οικιστικών μοτίβων βάσει δομών και λειτουργιών σε αστικά και αγροτικά, δεσπόζει τα τελευταία χρόνια στη συζήτηση για την οικιστική οργάνωση των επαρχιών του βυζαντινού κράτους, ενώ είναι πλέον αποδεκτό, ότι κοινός παρονομαστής στη διαδικασία εξέλιξης των οικισμών είναι η διαφορετικότητα, ως συνάρτηση γεωγραφικών, κοινωνικών και ιστορικών παραγόντων.

Στο επίκεντρο της προβληματικής για την Κασσάνδρεια θα βρεθεί ο ομώνυμος οικισμός στον ισθμό της Χερσονήσου, μέσω του οποίου θα επιχειρήσουμε να ακολουθήσουμε τα στάδια μεταβολής ενός κεντρικού οικισμού της βυζαντινής επαρχίας. Το θεμελιώδες ζήτημα του μετασχηματισμού εκ βάρων ή της επιβίωσης της Κασσάνδρειας μετά τον 6ο αιώνα παρουσιάζεται μέσα από την αντιδιαστολή των πηγών, που υποδεικνύουν την οργάνωση της χερσονήσου γύρω από μια κεντρική θέση με αστικές λειτουργίες και της ένδειας των αρχαιολογικών ευρημάτων, που δεν επιτρέπουν καν τον εντοπισμό της.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, μια προκαταρκτική καταγραφή των υπολοίπων γνωστών θέσεων της χερσονήσου, υποδεικνύει την ύπαρξη μικρών οικιστικών συγκεντρώσεων, που θέτουν εν αμφιβόλω την απλουστευτική διάκριση ανάμεσα σε αστικό και αγροτικό περιβάλλον και αναδεικνύουν μια πιο σύνθετη πραγματικότητα, που συγκροτείται από έναν μεγάλο αριθμό ενδιάμεσων οικιστικών βαθμίδων. Οι θέσεις αυτές μελετώνται ως εγκαταστάσεις αλλά και ως παραγωγικές μονάδες, ενώ η παρουσίαση συμπληρώνεται από μια επισκόπηση της κοινωνικής τους διάστασης και της σχέσης τους με τους εκπροσώπους της αριστοκρατίας της Θεσσαλονίκης και των αθωνικών καθιδρυμάτων.

Βασική επιδίωξη είναι η ερμηνεία των μοτίβων κατοίκησης μιας φτωχής επαρχίας του βυζαντινού κράτους να συμβάλει στην κατανόηση της διαδικασίας μεταβολής των οικισμών στην οικιστική οργάνωση των νότιων Βαλκανίων.

Ηλίας Χ. Νέσσερης

Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Επιστημονικός Συνεργάτης

Österreichische Akademie der Wissenschaften

Δύο άγνωστες πραγματείες του Νικολάου Μουζάλωνος

Ο Νικόλαος Μουζάλων, γνωστός για την βραχεία θητεία του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου (c. 1110) αλλά και για την σύντομη επίσης θητεία του ως πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως αρκετά έτη αργότερα (1147-1151), υπήρξε διακεκριμένος ρήτωρ, διδάσκαλος και θεολόγος της Κομνηνικής περιόδου. Από την γραφίδα του σώζονται ρητορικοί λόγοι, ένας μικρός αριθμός σχεδών, το ποίημα της παραιτήσεώς του καθώς και μία *σειρά* (*catena*) στον προφήτη Ησαΐα. Στα σωζόμενα αυτά έργα του Μουζάλωνος πρέπει να προστεθούν δύο έως τώρα λανθάνουσες φιλοσοφικού περιεχομένου πραγματείες του λογίου, η πρώτη εκ των οποίων ασχολείται με το ζήτημα της τριμερούς διαιρέσεως της ψυχής και η δεύτερη συνακόλουθα με τις πέντε δυνάμεις της. Η παρούσα ανακοίνωση πραγματεύεται το ζήτημα της πατρότητας των προαναφερθέντων έργων, τα οποία αποδεικνύουμε με ισχυρά επιχειρήματα ότι ανήκουν στον Μουζάλωνα, πτυχές της χειρόγραφης παραδόσεώς τους καθώς και το περιεχόμενο, τις πηγές, το ύφος και το γλωσσικό τους επίπεδο.

Ευάγγελος Νικολάου

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Από τον Αλέξιο Α΄ στον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό. Εξελίξεις στη βυζαντινή πολεμική τακτική στο πεδίο της μάχης

Από τα τέλη του 11ου αιώνα μέχρι και το πρώτο μισό του 12ου το Βυζάντιο μάχεται ακατάπαυστα τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, καθώς οι εχθροί που το περιβάλλουν δημιουργούν γύρω του ένα θανάσιμο κλοιό. Από τη Δύση εφορμούν οι Νορμανδοί, η τακτική των οποίων θέτει νέα δεδομένα στον τρόπο διεξαγωγής των συγκρούσεων, από τη Βαλκανική και τη Μικρά Ασία οι Πετσενέγγοι, Κουμάνοι, Μαγυάροι και Σελτζούκοι Τούρκοι, φέρνοντας τη δική τους στρατιωτική παράδοση, βασισμένη στη χρήση ευέλικτων στρατιωτικών μονάδων. Η διάλυση των αυτοκρατορικών στρατευμάτων στο Δυρράχιο (1081) και τη Θράκη (1087) και η απώλεια του μεγαλύτερου μέρους της Μικράς Ασίας, αποκαλύπτουν αφενός τις αδυναμίες των βυζαντινών στρατών εκστρατείας αφετέρου φανερώνουν την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της βυζαντινής τακτικής στο πεδίο της μάχης.

Από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081-1118) ξεκινά μια προσπάθεια αναδιάρθρωσης του βυζαντινού στρατεύματος και προσαρμογής στη στρατιωτική φιλοσοφία του αντιπάλου. Κατά το χρονικό διάστημα 1082-1090 ο Αλέξιος καταφεύγει κυρίως σε τεχνάσματα για να επικρατήσει. Ενέδρες, νυχτερινές επιθέσεις, προσποητές οπισθοχωρήσεις, πυκνοί ακροβολισμοί, κ.ά., διαγράφουν μια τακτική, που διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από την μέχρι τότε συνηθισμένη δράση του στρατού στο πεδίο της μάχης. Ακόμα και μετά τη μάχη του Λεβονίου σπανίζουν οι ευρείας κλίμακας συγκρούσεις, καθώς ο Αλέξιος κινείται έξυπνα χρησιμοποιώντας την τακτική του ενός εναντίον του άλλου και αντίστροφα.

Με την έλευση του Ιωάννη Β΄ (1118-1142) στο θρόνο, ο βυζαντινός στρατός περνά στην αντεπίθεση. Ξεδιπλώνει την υπέρτερη τακτική του εναντίον των Μαγυάρων συνδυάζοντας χερσαίες και ναυτικές δυνάμεις, κατατροπώνει τους Πετσενέγγους σε κατά μέτωπο επίθεση και επιχειρεί στα δύσβατα εδάφη της Μ. Αρμενίας και της Συρίας. Το ιππικό αναδεικνύεται σε σημαντικότερο στοιχείο του στρατού, ο οποίος πλαισιώνεται και από μηχανήματα εκτόξευσης βλημάτων. Αναμφίβολα, η χρήση των τεχνασμάτων, δεν παύει, ωστόσο αυτά δεν αποτελούν τη βασική τακτική.

Η ανακοίνωση αποσκοπεί στο να παρουσιάσει μέσα από μια πληθώρα παραδειγμάτων την εξελικτική πορεία του βυζαντινού στρατού, ο οποίος σε επίπεδο τακτικής, σε διάστημα εξήντα ετών περνά από τα τεχνάσματα και τις επιχειρήσεις μικρής κλίμακας σε ευρύτερες συγκρούσεις, που αναδεικνύουν τη μαχητικότητα, το φρόνημα και την ετοιμότητά του. Ένα στρατό που δεν αποζητά τα αντίμετρα αλλά τον ίδιο τον αντίπαλο στο πεδίο της μάχης.

Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου

Καθηγήτρια Μεσαιωνικής Ιστορίας της Δύσεως
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχέσεις των Αραγωνίων και των Ανδεγαυών μέσα από έγγραφα του Αρχείου του Αραγωνικού Στέμματος

Η ανακοίνωση εντάσσεται σε ευρύτερη μελέτη που αφορά την μεσογειακή πολιτική των Αραγωνίων ηγεμόνων κατά τον 14ο και 15ο αιώνα μέσα από ανέκδοτα έγγραφα του Αρχείου του Αραγωνικού Στέμματος στη Βαρκελώνη. Το Αρχείο ιδρύθηκε το 1318 από τον Ιάκωβο Β΄ και μέχρι το 1770 στεγαζόταν στο Palacio Real της Βαρκελώνης. Από το 2006 το Αρχείο στεγάζεται στο νέο κτίριο (Almogavars 77) και τα έγγραφα βρίσκονται σε διαδικασία ψηφιοποίησης υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού.

Στόχος της έρευνας είναι να επισημάνει πληροφορίες σχετικές με τη φιλόδοξη εξωτερική πολιτική των Αραγωνίων ηγεμόνων στη Μεσόγειο και τις σχέσεις τους με τις δυνάμεις της εποχής (Βενετούς, Γενουάτες, Βυζαντινούς, Λουζινιάν, Ανδεγαυούς). Η παρούσα ανακοίνωση επικεντρώνεται στις σχέσεις του Ιακώβου Β΄ της Αραγωνίας με τους Ανδεγαυούς βασιλείς Κάρολο Β΄ και Ροβέρτο της Νεάπολης, όπως και στις διεκδικήσεις τους στη Ρωμανία. Συγκεκριμένα εξετάζονται οι λόγοι για την ειρήνη της Junquera (1293) και της Caltabellota (1302), όπως και τα σχέδια για την ανταλλαγή του πριγκιπάτου της Αχαΐας με τη Σικελία το 1312. Από την άλλη, η κατάκτηση του βουργουνδικού δουκάτου των Αθηνών από τους Αλμογάβαρους το 1311 και η καταλανική επέκταση στο δουκάτο των Νέων Πατρών το 1318, αλλά και οι αποτυχημένες προσπάθειες των Βουργουνδών να ανακτήσουν το δουκάτο, παρά την εύνοια του Πάπα και των Ανδεγαυών πριγκίπων της Αχαΐας, αποτελούν ενδεικτικό στοιχείο της αυξανόμενης πολιτικής και οικονομικής δύναμης των Αραγωνίων και των Καταλανών τον 14ο αιώνα.

Σοφία Ξενοφώντος

Λέκτορας Κλασικής Φιλολογίας
University of Glasgow

Η πρόσληψη του Πλουτάρχου στην παλαιολόγια περίοδο

Η παρούσα ανακοίνωση έχει ως στόχο να αναδείξει τις βαθύτερες διαστάσεις της αναβίωσης του Πλουτάρχου στην παλαιολόγια περίοδο. Συγκεκριμένα, η ανάλυση του 71ου δοκιμίου των *Σημειώσεων Γνωμικών* του Θεόδωρου Μετοχίτη (1270-1332) θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη δημιουργική ενασχόληση του Βυζαντινού λόγιου με τη μορφή και τα έργα του Πλουτάρχου. Επιπρόσθετα, η σκιαγράφηση του Πλουτάρχου ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής. Για παράδειγμα, αρκετές ενδείξεις υποδηλώνουν ότι ο Μετοχίτης ενσωματώνει στη δημόσια εικόνα του στοιχεία από τον Πλούταρχο προκειμένου να απαντήσει στους κατηγορούς του, ανάμεσα στους οποίους εξέχουσα θέση κατείχε ο Νικηφόρος Χούμνος (περ. 1250/55-1327). Επίσης, στην προσπάθειά του να προβληθεί ως πνευματικός καθοδηγητής του Νικηφόρου Γρηγορά, ο Μετοχίτης οικειοποιείται έντεχνα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της Πλουταρχικής σκέψης και φιλοσοφίας. Το 71ο δοκίμιο δεν είναι μόνο μια λογοτεχνική βιογραφία του Πλουτάρχου, αλλά κυρίως ένα είδος δημόσιας απολογίας του Μετοχίτη *pro domo sua*.

Κωνσταντίνος Παΐδας

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ζητήματα πολιτικής σκέψης στο ιστορικό έργο του (Ιωσήφ) Γενεσίου *Περὶ βασιλειῶν*

Το ιστορικό έργο *Περὶ βασιλειῶν* του (Ιωσήφ) Γενεσίου κατέχει ιδιαίτερη θέση στη χορεία των κειμένων που διαμόρφωσαν και προέβαλαν τη φιλομακεδονική προπαγάνδα, η οποία αποσκοπούσε στην αμαύρωση της εικόνας του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' και στην εξιδανίκευση του ιδρυτή της μακεδονικής δυναστείας Βασιλείου Α'. Στο πλαίσιο της εισήγησης θα αναζητηθεί και θα αναλυθεί το θεωρητικό ηγεμονικό πρότυπο που αναδύεται από την αφήγηση του *Περὶ βασιλειῶν*, ενώ θα διερευνηθούν και οι κύριοι άξονες που διέπουν την πολιτική σκέψη του αφηγητή του εν λόγω έργου. Η ανίχνευση του ηγεμονικού προτύπου και η ανάδειξη της πολιτικής σκέψης, όπως αυτά προβάλλονται σε κάθε βιβλίο των *Βασιλειῶν* και στο σύνολο του έργου, δύνανται να αποβούν ιδιαιτέρως σημαντικά βοηθήματα αφενός για την κατανόηση της μεθόδου, με την οποία ο Γενέσιος αξιοποιεί τις πηγές του, και αφετέρου για την αποτίμησή του ως ιστορικού και ως πολιτικού στοχαστή τόσο από τους συγχρόνους του όσο και από τους αποδέκτες της αφήγησής του σήμερα.

Μελίνα Παϊσίδου

Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μεσοβυζαντινή Θεσσαλονίκη, μνημειακά κατάλοιπα και αρχειακές μαρτυρίες. Αποτελέσματα και συμπεράσματα ερευνητικού προγράμματος

Το πρόγραμμα με θέμα «Η τεκμηρίωση της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης. Μνημειακά κατάλοιπα και αρχειακές πληροφορίες», εκπονήθηκε από την υπογράφουσα και ερευνητική ομάδα αποτελούμενη από το λέκτορα Αναστάσιο Τάντση και τις μεταπτυχιακές φοιτήτριες του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γεωργία Γραϊκού, Δήμητρα Μαρινέλλη, Μαρία Τριχιά και χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή Ερευνών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Στόχος του προγράμματος είναι: α) η αποδελτίωση και η ένταξη σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων όλων των θέσεων της πόλης που τεκμηριώνουν μεσοβυζαντινή φάση, και β) η εικονική ανασύσταση του πολεοδομικού ιστού της μεσοβυζαντινής πόλης μέσω ψηφιακού χάρτη με επισκέψιμα μνημεία, λείψανα διατηρημένα σε υπόγεια, σε κατάχωση ή μνημεία εξαφανισθέντα.

Η βάση δεδομένων αποτελείται από 240 ηλεκτρονικές καρτέλες καταγραφής που αντιστοιχούν σε ισάριθμες αρχαιολογικές θέσεις της περιόδου από τον 9ο έως τις αρχές του 13ου αιώνα και από εννέα ψηφιακούς χάρτες που αντιστοιχούν σε αυτές τις θέσεις κατά κατηγορία (π.χ. γειτονίες, εκκλησιαστικά κτήρια, κοσμικά κτήρια –οικίες, βιοτεχνικοί χώροι– εργαστήρια, υδρευτικά έργα κλπ.).

Το υλικό αντλείται από τα ανασκαφικά δεδομένα και τις εν γένει αρχαιολογικές εργασίες, από τις μαρτυρίες των περιηγητών, τη νεώτερη ιστοριογραφία και τις ιστορικές πηγές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο υλικό που προέρχεται από τις ανασκαφές του ΜΕΤΡΟ της Θεσσαλονίκης και από τις μεγάλης έκτασης σωστικές ανασκαφές σε οικόπεδα της πόλης ή σε έργα συνδεδεμένα με μεγάλα προγράμματα. Κάθε πληροφορία καταχωρείται στην καρτέλα, που περιλαμβάνει διαφορετικά πεδία ανάπτυξης και ανάλυσης, ενώ υπάρχει και ειδικό πεδίο σχολιασμού, όπου αναγράφεται η εκτίμηση και η προσέγγιση της ερευνητικής ομάδας.

Με την ομαδοποίηση των μνημείων και την ταξινόμηση των πληροφοριών επισημαίνονται τα σημεία εκείνα που χαρακτηρίζουν την ανάπτυξη της μεσοβυζαντινής Θεσσαλονίκης, στην οποία διαπιστώνεται η αλλαγή του μοντέλου ανάπτυξης της βυζαντινής πόλης μετά από μία μακρά μεταβατική φάση από τον κόσμο της ύστερης αρχαιότητας στον κόσμο του μεσαίωνα, με τα παρακάτω βασικά γνωρίσματα: πυκνοδομημένος αστικός ιστός σε δυναμική ανάπτυξη με τάσεις να καταληφθεί όλος ο διαθέσιμος χώρος.

Στρατής Παπαϊωάννου

Αναπληρωτής Καθηγητής Ελληνικών Σπουδών
Brown University

Ιωάννης Σικελιώτης: Μια επανεξέταση της εργο-βιογραφίας του

Ο Ιωάννης Σικελιώτης (περ. 1000) είναι, μαζί με τον Ιωάννη Γεωμέτρη, ίσως μια από τις πιο σημαντικές μορφές στη Βυζαντινή λόγια παράδοση στις δεκαετίες που ακολούθησαν τον λεγόμενο «πρώτο Βυζαντινό ουμανισμό». Σε αυτή την ανακοίνωση, θα παρουσιαστούν τέσσερα «νέα» κείμενα του Σικελιώτη που μας επιτρέπουν να επανεξετάσουμε τη βιογραφία ενός διανοούμενου/δασκάλου καθώς και την ιστορία της ρητορικής σκέψης στο Βυζάντιο της μέσης περιόδου.

π. Νεκτάριος Πάρης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
&

Συμεών Κανάκης

Υποψήφιος διδάκτωρ Μουσικολογίας
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Η αποτύπωση σε χαλκογραφία του α΄ τροπαρίου της ε΄ ωδής
του «Μετά τὸν πυρπολισμὸν» Παρακλητικού Κανόνος
προς την Παναγίαν του Κύκκου

Στην χιλιόχρονη ζωή της η Ιερά, Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου υπέστη τέσσερις πυρπολισμούς: το 1365, το 1541, το 1751 και το 1813.

Μετά τον τρίτον πυρπολισμὸν, επισυμβάντα τον Νοέμβριο του 1751 επί Οικονόμου Παρθενίου, ο τότε διδάσκαλος της Μονής Εφραίμ ο Αθηναίος, συνέθεσε ευχαριστήριο Παρακλητικό Κανόνα προς την Παναγία του Κύκκου με τίτλο «Κανὼν μετὰ τὸν πυρπολισμὸν», ο οποίος αναφέρεται στην θαυματουργή εικόνα της Παναγίας και γράφεται κατά την οικοδόμηση του καθολικού της Μονής.

Η εξεταζόμενη χαλκογραφία αποτυπώνει την κατά το έτος 1755 εμφάνιση της πάνυ ωραίας, υπερλάμπρου και περιβεβλημένης τον Ήλιον Θεοτόκου στον αναοικοδομηθέντα ναό της Μονής, αλλά και το σχετικό τροπάριο του *Μετὰ τὸν Πυρπολισμὸν Κανόνος*.

Νάσα Παταπίου

Ιστορικός- Ερευνήτρια

Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου

Η βυζαντινή ονομασία της χερσονήσου Καρπασίας

Η αρχαία πόλη Καρπασία της Κύπρου, στα βορειοανατολικά της ομώνυμης χερσονήσου, είχε καταστραφεί από τις αραβικές επιδρομές. Σήμερα σώζονται μόνο τα ερείπια τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής των αρχών του Ε΄ αιώνα. Όσοι κάτοικοι της πόλης επέζησαν δημιούργησαν στην ενδοχώρα έναν οικισμό. Ο οικισμός αυτός αναφέρεται στις μεσαιωνικές πηγές ως Καρπάσι (το), και στα φραγκικά έγγραφα ως *le casal du Carpas*, το ίδιο και στα βενετικά: *casal del Carpasso*. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο το όνομα του οικισμού για πρώτη φορά απαντά ως *Ριζοκάρπασο (Risocarpaso)*, όνομα που φέρει ως σήμερα η κωμόπολη, η οποία κατέχεται από το 1974, από τους Τούρκους εισβολείς.

Το όνομα *Carpas* ή *Carpasso* κατά τη φραγκοκρατία και βενετοκρατία έφερε όχι μόνο ο εν λόγω οικισμός, αλλά και όλη η χερσόνησος, η οποία μέχρι σήμερα καλείται Καρπασία. Η βυζαντινή ονομασία όμως της χερσονήσου, όπως μας αποκάλυψε αρχαιακό υλικό, δεν ήταν Καρπασία, αλλά *Ακρωτική*. Στο χρονικό του Λεοντίου Μαχαιρά απαντά σε τέσσερις περιπτώσεις το τοπωνύμιο *Ακρωτική*, αλλά ο αναγνώστης δεν μπορεί με βεβαιότητα να προσδιορίσει επακριβώς ποιο μέρος της Καρπασίας υπονοείται, αφού το όνομα αυτό της χερσονήσου χάθηκε με την πάροδο των αιώνων. Ανάλογα με τα συμφραζόμενα του χρονικού, το τοπωνύμιο *Ακρωτική* άλλοτε φαίνεται να βρίσκεται κοντά στον Άγιο Ανδρόνικο Καρπασίας, άλλοτε στο αγκυροβόλιο Χελώνες μεταξύ Ριζοκαρπάσου και Αποστόλου Ανδρέα κι άλλοτε αόριστα στα βόρεια της Αμμοχώστου.

Μέχρι τώρα γνωρίζαμε ότι το τοπωνύμιο *Ακρωτική* απαντά αποκλειστικά και μόνον στον Λεόντιο Μαχαιρά. Πρόσφατα όμως ανακαλύψαμε ότι αναφέρεται και σε κείμενο του 16ου αι. στην ελληνική γλώσσα της εποχής στην Κύπρο, στο οποίο περιέχονται οι Διατάξεις του διαμερίσματος Καρπασίας και το οποίο εντοπίσαμε στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Η ανακάλυψη κειμένου με τους ίδιους αυτούς Κανονισμούς στην ιταλική γλώσσα υπήρξε το κλειδί για την αδιαμφισβήτητη ταύτιση του τοπωνυμίου *Ακρωτική* με ολόκληρη τη χερσόνησο Καρπασίας. Στο ιταλικό κείμενο σημειώνεται: « *Volendo il...honorando balio del Carpasso*», ενώ στο ελληνικό σημειώνεται: « *Θέλοντας... ο έντιμος εμπαλής της Ακρωτικής*», καθιστώντας σαφές ότι τουλάχιστον μέχρι τον 16ο αι. έτσι αποκαλούσαν τη χερσόνησο οι Έλληνες της Κύπρου. Το κείμενο αυτό στην ελληνική γλώσσα της εποχής κατατάσσεται, αναντίλεκτα, ανάμεσα στα μνημεία της κυπριακής διαλέκτου.

Δέσποινα Πετρουγάκη-Καλαϊτζαντωνάκη

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Parisinus gr. 1197: στα ίχνη μιας περιπλάνησης...

Ο *Parisinus gr. 1197* χρονολογείται στον 12ο αιώνα και πρόκειται για ένα *μηνολόγιο* (περιόδου Απριλίου έως και Αυγούστου). Από τη μελέτη του κώδικα προέκυψε μια εκτενής περιγραφή του, αλλά και μια σειρά ερωτημάτων. Κάποια από αυτά αποτελούν αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης, στόχος της οποίας είναι:

- να παρουσιάσει ίχνη της διαδρομής αυτού του κώδικα μέσα στον χρόνο,
- να επιχειρήσει μια πρώτη εκτίμηση για το περιβάλλον δημιουργίας του και
- να παρουσιάσει το σύνολο των χειρογράφων μαζί με τα οποία ο *Parisinus gr. 1197* αποτέλεσε τον πρώτο πυρήνα ελληνικών αγιολογικών έργων στη βασιλική βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Στοιχεία, όπως οι διαφορετικοί αριθμοί καταχώρησης που φέρει ο κώδικας, οι πίνακες περιεχομένων του σε ελληνική και λατινική, ένα κτητορικό σημείωμα του 1516, τα υδατόσημα, η βιβλιοδεσία του, καθώς και βιβλιογραφικές πληροφορίες (σχετικά με την ένταξη του κώδικα σε μια ομάδα χειρογράφων, κτήμα ενός λόγιου φιλελληνικού περιβάλλοντος, που τα δώρισε εν συνεχεία στη βασιλική βιβλιοθήκη της Γαλλίας), αποτελούν στοιχεία που διαφωτίζουν κάπως τη διαδρομή του κώδικα, κυρίως από το 1516 και εξής.

Ο κάτοχός του όμως, πριν το 1516, και ο χώρος παραγωγής του διερευνάται υπό το πρίσμα της παρουσίας σε αυτόν έργων προερχόμενων από τη μονή των Στουδίου της Κωνσταντινούπολης. Πιο συγκεκριμένα, δύο ομιλίες (BHG 929, BHG 842) και ο βίος του Θεοδώρου Στουδίτη για τον Πλάτωνα Σακκουδίου (BHG 1553), πνευματικό πατέρα και θείο του, η λατρεία του οποίου δεν εντάχθηκε παρά μόνο στο Στουδιτικό εορτολόγιο, αποτελεί σαφή ένδειξη σχέσης του κώδικα με την ομώνυμη μονή ή με μονή που εφάρμοζε το τυπικό των Στουδίου. Δεδομένης μάλιστα της σχέσης μονών της κάτω Ιταλίας με τη μονή αυτή, εικάζεται ότι ο κώδικας προέρχεται από αυτό το περιβάλλον.

Τέλος, ο τίτλος *BIOI ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ Β* στη δερμάτινη επένδυση του εξωτερικού ξύλινου περιβλήματος του κώδικα προϋποθέτει την ύπαρξη και άλλων κωδίκων με ανάλογο περιεχόμενο. Το σύνολο αυτών των έργων, μαζί με τα οποία ο *Parisinus gr. 1197* εντοπίζεται στη βασιλική βιβλιοθήκη του Fontainebleau, αποτελεί τον πυρήνα της ελληνικής αγιολογικής συλλογής, που διαθέτει σήμερα η BnF.

Ελένη Προκοπίου

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Αρχαιολογική Λειτουργός Α΄

Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου

Νέα στοιχεία για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του 7ου αιώνα στην Κύπρο από την νεότερη αρχαιολογική έρευνα

Η παλαιοχριστιανική δρομική ξυλόστεγη ελληνιστική βασιλική αποτελούσε μέχρι πρόσφατα τον κυρίαρχο ναοδομικό τύπο σε όλη την επικράτεια της νήσου από τον 4ο έως και τον 7ο ή τις αρχές του 8ου αιώνα. Η νεότερη έρευνα έχει ανατρέψει αυτή την εντύπωση και έχει αρχίσει σιγά σιγά να αναδεικνύει μία μεγάλη ποικιλία ναοδομικών τύπων, που συμβάλλουν στην αναθεώρηση της εντύπωσης αυτής, βάσει της οποίας η Κύπρος εμφανιζόταν σαν μία μάλλον συντηρητική Επαρχία της αυτοκρατορίας.

Οι ανανεώσεις της Βασιλικής του Αγίου Τύχωνος στην Αμαθούντα μέσα στα τέλη του 6ου και μέσα στον 7ο αιώνα, το εντυπωσιακό μαρτύριο-βασιλική με εγκάρσιο κλίτος στα Καταλύματα των Πλακωτών Ακρωτηρίου και το συνδεδεμένο με αυτό συγκρότημα, η σύνθεση των δύο βασικών κατασκευαστικών μορφών της Ελληνιστικής και της Ανατολίζουσας τάσης, οι νέες οικοδομικές τεχνικές, αλλά και οι παραλλαγές τρουλλαίων τρίκλιτων ναών, με σταυροειδή πυρήνα, όπως ο Άγιος Αθανάσιος ο Πεντασχοινίτης, η αρχική φάση του Αγίου Αθανασίου και Κυρίλλου στα Μεννόγυια, και του Αγίου Δημητρίου στο Δάλι, και ίσως και της Παναγίας του Κάμπου στη Χοιροκοιτία, επιτρέπουν μία άλλη πλέον προσέγγιση της συμμετοχής της νήσου στις μεταϊουστινιάνειες αρχιτεκτονικές μεταρρυθμίσεις.

Ευθύμιος Ρίζος

Διδάκτωρ Βυζαντινών Σπουδών
Επιστημονικός Συνεργάτης
University of Oxford

The Cult of Saints: ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την εμφάνιση και πρώιμη εξέλιξη της λατρείας των αγίων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιαστεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα που ξεκίνησε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το 2014 με πενταετή χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC). Ο ομιλητής συμμετέχει ως μέλος δεκαμελούς ερευνητικής ομάδας, και ως υπεύθυνος για την επεξεργασία των ελληνικών πηγών. Στόχος του προγράμματος είναι η δημιουργία ενός εργαλείου έρευνας υπό τη μορφή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, η οποία θα διατεθεί δωρεάν στο κοινό μετά την ολοκλήρωσή της. Η βάση αυτή φιλοδοξεί να περιλάβει όλα τα τεκμήρια που αφορούν στην εμφάνιση και εξέλιξη των πρακτικών και αντιλήψεων που πλαισιώνουν τη λατρεία των αγίων στο χριστιανικό κόσμο από τα πρωϊμότερα στάδιά της μέχρι το τέλος του 7ου αιώνα μ.Χ. Μέσω αυτής της βάσης, η ομάδα μας αποσκοπεί στο να δώσει μία πανοραμική εικόνα για ένα κεντρικό φαινόμενο στην εξέλιξη της χριστιανικής θρησκείας, από τα πρώτα στάδια της εμφάνισής του μέχρι την τελική του ωρίμανση.

Στόχος μας είναι να περιληφθεί στη βάση μας ένα ευρύ φάσμα πηγών και τεκμηρίων που θα περιλαμβάνουν όχι μόνο την αγιολογική γραμματεία, αλλά και πληροφορίες από μη αγιολογικά και μη εκκλησιαστικά κείμενα της περιόδου, καθώς επίσης και επιγραφικά, παπυρολογικά, εικονογραφικά και αρχαιολογικά έγγραφα και τεκμήρια. Βασικός νεωτερισμός του προγράμματος είναι η ευρεία γεωγραφική και γλωσσική του προσέγγιση, καθώς φιλοδοξεί να περιλάβει όχι μόνο ελληνικές και λατινικές πηγές, αλλά επίσης και συριακές, κοπτικές, αρμενικές και γεωργιανές, που αποτελούν ένα σημαντικό corpus, συχνά ελάχιστα προσβάσιμο σε μη ειδικούς. Οι πηγές αυτές θα διατεθούν είτε υπό μορφή περίληψης με βασική βιβλιογραφία, είτε υπό μορφή πλήρους κειμένου με αγγλική μετάφραση σε περιπτώσεις καίριων χωρίων. Η βάση δεδομένων έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να επιτρέπει στο χρήστη την αναζήτηση με πολλαπλά κριτήρια αναζήτησης, που αφορούν σε:

- κατηγορίες τεκμηρίων (κείμενα, αγιολογικά, πατερικά, λειτουργικά, ιστορικά κλπ. – επιγραφές – εικονογραφικά – αρχαιολογικά κλπ.)
- χρονολογική ένταξη της πηγής και του περιγραφόμενου γεγονότος
- γεωγραφική προέλευση της πηγής και γεωγραφική τοποθέτηση του περιγραφόμενου γεγονότος
- κατηγορίες πρακτικών και αντιλήψεων λατρείας (λειτουργικές και μη λειτουργικές πράξεις λατρείας, αναθηματικές πρακτικές, τόποι λατρείας, θαύματα, λείψανα, λατρεία εικόνων κλπ.)

Κάθε ηλεκτρονικό δελτίο, θα περιλαμβάνει μια σύντομη ανάλυση της καταλογογραφούμενης πηγής καθώς και βασική βιβλιογραφία.

Στη συνάντηση θα γίνει μια εισαγωγή στη βάση και το σχεδιασμό της, προς ενημέρωση των Ελλήνων Βυζαντινολόγων συναδέλφων.

Βασίλειος Σαλτερής

Διδάκτωρ Μουσικολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το Στιχηράριο από την εμφάνιση της μέσης πλήρους σημειογραφίας έως την αναθεώρηση του Ιωάννη Κουκουζέλη: παρατηρήσεις στην εξέλιξη του τύπου κατά τον ΙΓ΄ και τον πρώιμο ΙΔ΄ αιώνα

Το Στιχηράριο αποτελεί έναν από τους αρχαιότερους αλλά και τους σημαντικότερους τύπους κωδίκων βυζαντινής μουσικής. Σε πλήρη μορφή περιέχει τα στιχηρά ιδιόμελα των εορτών του εκκλησιαστικού έτους, ταξινομημένα κατά τέσσερις μεγάλες ενότητες, δηλαδή Μηνολόγιο, Τριώδιο, Πεντηκοστάριο και Οκτώηχο.

Η ιστορία του Στιχηραρίου είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την γένεση και την εξέλιξη της βυζαντινής μουσικής σημειογραφίας. Κατά την πρώιμη περίοδο, η οποία διαρκεί μέχρι το τέλος του ΙΒ΄ αιώνας, συνυπάρχουν δύο τύποι μουσικής γραφής, ο Αγιορειτικός και ο Αγιοπολιτικός. Η επόμενη περίοδος εγκαινιάζεται το έτος 1177, οπότε παραδίδεται το στιχηράριο Σινά 1218, το αρχαιότερο χρονολογημένο δείγμα της λεγομένης μέσης πλήρους σημειογραφίας. Η νέα αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από πλήρη σαφήνεια και σταθερότητα της μουσικής σημειογραφίας.

Παρά ταύτα, ο τύπος του Στιχηραρίου εξακολουθεί να εξελίσσεται, τόσο ως προς το περιεχόμενο, όσο και ως προς το μουσικό ύφος. Οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις αφορούν κυρίως στο εσωτερικό της ενότητας της Οκτωήχου, η οποία εμπλουτίζεται με νέο υλικό, καθώς και του Τριωδίου. Παρατηρείται μία μετατόπιση από την αρχή της ταξινομήσεως των στιχηρών βάσει κριτηρίων είδους προς μία μάλλον λειτουργική λογική.

Οι εσωτερικές αυτές μεταβολές συναρτώνται και με κάποιες γενικότερες εξελίξεις, οι οποίες αφορούν πλέον στο ίδιο το μέλος του Στιχηραρίου. Το κυριότερο ορόσημο συνίσταται εν προκειμένω στην τεκμαιρόμενη αναθεώρηση του Στιχηραρίου από τον μεγάλο βυζαντινό μαϊστορα Ιωάννη Κουκουζέλη, του οποίου πάντως δεν έχει εντοπισθεί έως τούδε κάποιο αυτόγραφο στιχηράριο. Εν τούτοις, ο κώδικας της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος 884 του έτους 1340-41, στον οποίο το όνομα του μελουργού μνημονεύεται ρητώς, θεωρείται εύλογα ότι απηχεί ακριβώς αυτόν τον κλάδο της παραδόσεως.

Η προκειμένη ανακοίνωση βασίζεται στην μελέτη δείγματος χρονολογημένων στιχηραρίων, τα οποία απόκεινται στις σημαντικότερες βιβλιοθήκες της Ελλάδος και του εξωτερικού. Η περίοδος αναφοράς οροθετείται από τον κώδικα Σινά 1218, αφ΄ ενός, και τον Ε.Β.Ε. 884, αφ΄ ετέρου, εκτείνεται δηλαδή μεταξύ των ετών 1177 και 1341. Οι χειρόγραφες πηγές εξετάζονται από την άποψη της συγκροτήσεως του περιεχομένου αλλά και του μουσικού ύφους, υπό το πρίσμα μιας πλήρους τυπολογίας, η οποία επεξηγείται αναλυτικά στο πλαίσιο της ανακοινώσεως.

Σπύρος Σκλαβενίτης

Διδάκτωρ Ιστορίας
Γενικά Αρχεία του Κράτους
Αρχεία Ν. Πρέβεζας

Η υμνογραφία για τον Άγιο Σπυρίδωνα

Η ανακοίνωση θα κινηθεί σε τρεις άξονες: α) στην παρουσίαση ανέκδοτων βυζαντινών κανόνων για τον Άγιο Σπυρίδωνα, β) στην σύγκριση μεταξύ της βυζαντινής και μεταβυζαντινής υμνογραφικής παραγωγής για τον Άγιο με στόχο την ανάδειξη συγκλίσεων ή διαφοροποιήσεων μεταξύ τους, τέλος, γ) στην προσέγγιση της νοηματοδότησης της εορτής και της προσωπικότητας του Αγίου από υμνογραφικά κείμενα διαφορετικών εποχών.

Δημήτρης Σκρέκας

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας

Μεταδιδακτορικός ερευνητής

University of Oxford & Universiteit Gent

Egerton MS 2339: ένας λησμονημένος κώδικας του *Ωρολογίου* του Θηκαρά στη Βρετανική Βιβλιοθήκη

Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζεται ο χειρόγραφος κώδικας της Βρετανικής Βιβλιοθήκης Egerton MS 2339 που χρονολογείται στον 16ο αιώνα και παραδίδει μεταξύ των άλλων και το *Ωρολόγιον* του Θηκαρά. Ο συγγραφέας και, κυρίως, συμπλητής του εν λόγω έργου ακμάζει στην Κωνσταντινούπολη τον 14ο αιώνα. Πιθανότατα υπήρξε μοναχός εκεί και από το διακόνημά του, που παραπέμπει στην κατασκευή θηκών, έλαβε το προσωνύμιο «Θηκαράς». Ενώ το κείμενο του *Ωρολογίου* του Θηκαρά μάς είναι γνωστό και από άλλα χειρόγραφα, εν τούτοις το συγκεκριμένο χειρόγραφο που απόκειται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη παρέμενε άγνωστο μέχρι πολύ πρόσφατα, αφού απουσίαζε παντελώς έστω και στοιχειώδης αναφορά του σε όλες τις σχετικές περιγραφές χειρογράφων της Βρετανικής Βιβλιοθήκης. Η ανακάλυψή του υπήρξε καρπός συστηματικής ενασχόλησης του γράφοντος με την ελληνική συλλογή των χειρογράφων κωδίκων της εν λόγω Βιβλιοθήκης στο πλαίσιο ανάλογου τριετούς προγράμματος ψηφιοποίησης και περιγραφής των κωδίκων της.

Αυτό που καθιστά τον Egerton MS 2339 σημαντικό είναι τα βιβλιακά επιγράμματα που τον συνοδεύουν. Τέσσερα από αυτά μας είναι ήδη γνωστά και από την πρόσφατη έκδοση (2008) της Ι. Μ. Παντοκράτορος Αγίου Όρους υπό τον τίτλο *Θηκαράς*, ενώ τρία παραμένουν ανέκδοτα. Το τελευταίο από αυτά πιθανότατα αποκαλύπτει και το όνομα του γραφέα, ο οποίος συνδέεται ή και ταυτίζεται με διάσημο λόγιο του 16ου αιώνα. Με τη μελέτη και ανάδειξη του κώδικα αυτού και του περιεχομένου του, συμπεριλαμβανομένων και των προαναφερθέντων επιγραμμάτων, φωτίζεται καλύτερα μια ακόμη πτυχή της πολυσχιδούς προσωπικότητάς του.

Σταυρούλα Σολωμού

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αξιώματα και τίτλοι σε διαθήκες της παλαιολόγειας περιόδου

Στην ανακοίνωση αυτή θα μελετηθούν τα αξιώματα και οι τίτλοι σε διαθήκες της παλαιολόγειας περιόδου. Συγκεκριμένα θα ερευνηθούν: α) η Διαθήκη του Θεοδώρου Κεραμέως, β) η Διαθήκη του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αρσενίου, γ) οι Διαθήκες του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, δ) Διαθήκη Θεοδώρου Σαραντηνού 1326, ε) η Διαθήκη του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, οι Διαθήκες του Χαρίτωνος, ζ) η διαθήκη του Γεωργίου Γουδέλη. Οι ανωτέρω διαθήκες έχουν επιλεγεί, καθώς εκτείνονται χρονικά σε όλο το εύρος της παλαιολόγειας περιόδου, άρα είναι δυνατό να συμβάλουν στην εποπτεία του θέματος καθόλη την παλαιολόγεια περίοδο.

Σκοπός της μελέτης είναι να εντοπιστούν τα αξιώματα και οι τίτλοι που παραδίδονται στις εν λόγω διαθήκες, καθώς και τα καθήκοντα που απέρρεαν από αυτά. Τα ευρήματα από τις διαθήκες θα συσχετιστούν με τον κατάλογο των αξιωμάτων του Ψευδο-Κωδινού, προκειμένου μέσω της σύγκρισης να καταστεί πληρέστερα κατανοητό το περιεχόμενο των αξιωμάτων και των τίτλων. Οι διαθήκες, λόγω του επίκαιρου του χαρακτήρα τους, δύνανται να συμβάλουν στη μελέτη των αξιωμάτων της παλαιολόγειας περιόδου, καταδεικνύοντας τις αλλαγές που αφορούν σε αυτά (ενεργά ή άνευ υπηρεσίας αξιώματα, ιεραρχική κατάταξη) κατά τη διάρκεια της ύστερης βυζαντινής εποχής. Ακολούθως, μέσω της συγκριτικής μελέτης των εν λόγω διαθηκών, θα αξιολογηθούν τα ευρήματα περί των αξιωμάτων και τίτλων ποσοτικά και ποιοτικά. Τα πορίσματα της παρούσας ανακοίνωσης θα συσχετισθούν με το ευρύτερο νομικό πλαίσιο της παλαιολόγειας περιόδου αποδεικνύοντας ότι στην κατηγορία των νομικών κειμένων οι διαθήκες συνιστούν το είδος εκείνο, το οποίο μπορεί να φωτίσει πτυχές της πολιτικής, της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης του βυζαντινού κράτους, καθώς και τον ρόλο των προσώπων που ασκούσαν τις υπηρεσίες αυτές. Επιπλέον, θα ερευνηθεί και ο βαθμός αυτοκρατορικής επέμβασης κατά την εκτέλεση της διαθήκης. Τέλος, μέσω της μελέτης των αξιωμάτων και των τίτλων σε διαθήκες θα καταδειχθεί η πολυπλοκότητα του δικτύου των σχέσεων μεταξύ της αυτοκρατορικής οικογένειας και των αξιωματούχων και τιτλούχων που είχε στην υπηρεσία της.

Δημοσθένης Σπανουδάκης

Υποψήφιος διδάκτωρ Μουσικολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το μέλος *Χριστὸς ἀνέστη* του Χρυσάφη του Νέου:
ιστορική εξέλιξη του μέλους και πολύπλευρη ανάλυση.
Ανάδειξη βασικών στοιχείων της Βυζαντινής Μελοποιίας

Ο Χρυσάφης ο Νέος ήταν κορυφαίος Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας (ακμή περ. 1650-1685+) και μελοποίησε, μεταξύ άλλων, ένα θεμελιώδες κείμενο για την ορθόδοξη πίστη, το *Χριστὸς ἀνέστη*. Στην Βυζαντινή Μουσική το μέλος υπηρετεί τον λόγο και γι' αυτό οι μελοποιητικές επιλογές του μελουργού μελετώνται ποικιλοτρόπως με σκοπό να φωτιστούν διάφορες πτυχές του Βυζαντινού μέλους.

Η μελέτη βασίζεται σε δύο άξονες έρευνας:

α) Σύντομη μελέτη της ιστορικής εξέλιξης του μέλους μέσα από χειρόγραφα από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα. Με την ιστορική προσέγγιση θα διερευνηθεί εάν το μέλος είναι δημιούργημα αποκλειστικώς του Χρυσάφη του νέου ή μεταφέρει και στοιχεία παλαιότερων μελοποιήσεων, για παράδειγμα του Μανουήλ Χρυσάφη ή και γενικότερα της εποχής της Καλοφωνίας (13ος-15ος αι.).

β) Πολύπλευρη ανάλυση μέσα από την οποία αναδεικνύονται ειδικά στοιχεία του συγκεκριμένου μέλους αλλά και στοιχεία που χαρακτηρίζουν γενικότερα την Βυζαντινή Μελοποιία. Ενδεικτικά, στην ανάλυση προσεγγίζονται: η βασική και εσωτερική δομή του μέλους, τα σημεία μελωδικής κορύφωσης και η τεχνική προετοιμασίας αυτών, η μελισματικότητα, η σχέση κειμένου και μέλους, οι συχνότερα εμφανιζόμενοι φθόγγοι, η έννοια της χρυσής τομής κ.ά.

Τα συμπεράσματα της διμερούς έρευνας είναι συνδυαστικά και αποκαλύπτουν πως στην Βυζαντινή Μουσική το μέλος υπηρετεί πράγματι τον λόγο αλλά μάλλον με περισσότερους από όσους τρόπους έχουν επισημανθεί μέχρι σήμερα. Μερικοί τρόποι είναι άμεσα αντιληπτοί, ενώ άλλοι εξίσου σημαντικοί, επιδρούν περισσότερο στο αντιληπτικό υπόβαθρο του ψάλτη και του ακροατή.

Ιωάννα Σπηλιοπούλου

Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαιολογίας και Ιστορίας του Πολιτισμού
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Η μαρτυρία του Ειρηναίου Θειρσίου (Friedrich Thiersch) για τα χριστιανικά μνημεία του ελλαδικού χώρου μέσα από τις ανέκδοτες επιστολές προς τη σύζυγό του (1831-32)

Ο ξακουστός Γερμανός Κλασικός Φιλολόγος και φιλέλληνας Φρειδερίκος ή Ειρηναίος Θείρσιος (1785-1860) ήλθε τον Σεπτέμβριο του 1831 στην Ελλάδα ως απεσταλμένος του βασιλιά της Βαυαρίας, Λουδοβίκου Α', έχοντας ως κύρια αποστολή του να προλειάνει το έδαφος για την άνοδο του Όθωνα στον ελληνικό βασιλικό θρόνο. Κατά τη διάρκεια μίας πολύμηνης παραμονής του στη χώρα (Σεπτέμβριος 1831 – Σεπτέμβριος 1832), επισκέφτηκε πολλά μέρη της Πελοποννήσου (Ναυπλία, Άργος, Μυκήνες, Τίρυνς, Νεμέα, Τριπολιτσά, Στυμφαλία, Κόρινθος, Μυστράς) και του νησιωτικού χώρου (Υδρα, Αίγινα, Σύρος, Σάμος, Πάτμος, Νάξος, Πάρος, Ζάκυνθος), διενεργώντας μάλιστα και κάποιες μικροανασκαφές.

Μέσα από τις επιστολές προς τη σύζυγό του Αμαλία, μία σημαντική ιστορική πηγή για την κρίσιμη περίοδο των πολιτικών διενέξεων που μεσολάβησαν από τη δολοφονία του Καποδίστρια έως την άφιξη του Όθωνα, προκύπτουν μεταξύ άλλων και πολύτιμες αρχαιολογικές πληροφορίες για πολλά από τα μέρη που επισκέφτηκε, που φωτίζουν εν μέρει άγνωστες πτυχές της ιστορίας της ελληνικής αρχαιολογίας. Ενδιαφέρον προκαλεί το κατάδηλο ενδιαφέρον του Θειρσίου και για τα χριστιανικά μνημεία των τόπων που επισκεπτόταν, για πολλά εκ των οποίων μάς παρέχει επίσης πολύτιμες πληροφορίες, καίτοι Κλασικός Φιλολόγος. Ο τρόπος αναφοράς του σε αυτά, αλλά και στους απλούς ανθρώπους της υπαίθρου, που παντού τον καλωσόριζαν θερμά, προσφέροντάς του φιλοξενία, υποδηλώνουν την πεποίθησή του για τη διαχρονία του ελληνικού πολιτισμού, όπως θα θέλαμε να δείξουμε.

Τα πρωτότυπα κείμενα των επιστολών πρόκειται να δημοσιευθούν προσεχώς με υπομνηματισμό σε μία δίγλωσση ελληνογερμανική έκδοση από τους H.M. Kirchner, H.R. Goette και I. Σπηλιοπούλου.

Αγγελική Στρατή

Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων

Νέα στοιχεία από τη ζωγραφική του Ονουφρίου στο ναό των Αγίων Αποστόλων Ελεούσης στην Καστοριά

Ο μονόχωρος ξυλόστεγος ναός των Αγίων Αποστόλων, κτισμένος στη βόρεια πλευρά της χερσονήσου της πόλης της Καστοριάς στην ενορία Ελεούσης, είναι αφιερωμένος στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Οικοδομήθηκε τον 16ο αιώνα και τοιχογραφήθηκε από τον ονομαστό ζωγράφο Ονούφριο στα 1547 σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που βρίσκεται στο μέσο του βόρειου τοίχου. Το εικονογραφικό πρόγραμμα ακολουθεί το καθιερωμένο των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών, με ορισμένες ιδιαιτερότητες που οφείλονται στην ευρύτατη παιδεία, καλλιτεχνική δεινότητα και ανώτερη ευφυΐα του ζωγράφου. Υπάρχουν επιλεκτικά σκηνές από τον λειτουργικό κύκλο, το Δωδεκάορτο αλλά και μεμονωμένες μορφές αγίων, μαρτύρων και ιεραρχών. Εντυπωσιακή είναι η παράσταση της Αγίας Τριάδας στο αέτωμα του δυτικού τοίχου που εμπεριέχει υψηλά συμβολικά και θεολογικά νοήματα.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης του ναού που ολοκληρώθηκαν το 2014 αποκαλύφθηκαν παραστάσεις τοιχογραφιών που ήταν άγνωστες έως τότε, καθώς καλύπτονταν με ασβεστοεπιχρίσματα, όπως στο ιερό βήμα ο προφήτης Ιωνάς με το θαλάσσιο κήτος, η μνήμη θανάτου, ο καταδικασμένος στην πυρά Άρειος από το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας, στον νότιο τοίχο τμήματα της μορφής και του θρόνου του αποστόλου Παύλου, όπως και αντίστοιχα του Χριστού από την παράσταση των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, η ιδιόμορφη και ίσως μοναδική παράσταση με την επιγραφή ΠΙCΤΗ και τα κάτω τμήματα έξι μορφών αγίων και ιεραρχών. Στον δυτικό τοίχο αποκαλύφθηκαν επίσης τα κάτω τμήματα μορφών τεσσάρων αγίων δίπλα από τους αρχαγγέλους, δεξιά και αριστερά της εισόδου. Ήλθαν στο φως επίσης μορφές και ολοκληρώθηκαν σύνολα παραστάσεων στην ανώτερη ζώνη στο ιερό και στον βόρειο τοίχο που καλύπτονταν με οπλισμούς αλλά και επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης από προγενέστερες επεμβάσεις στη στέγη του ναού, όπως του Αγίου Μανδηλίου, αντίστοιχα τμήματα της Ανάληψης και της Γέννησης, προτομές προφητών καθώς και λεπτομέρειες που ολοκληρώνουν τις σκηνές της Βαϊοφόρου, του Μυστικού Δείπνου, της Σταύρωσης, του Επιταφίου Θρήνου και του Λίθου.

Συμπερασματικά τα νέα ευρήματα που προέκυψαν, μετά την ολοκλήρωση της συντήρησης στον ναό των Αγίων Αποστόλων, συμβάλλουν αποτελεσματικά στην προβολή και ανάδειξη τόσο του ίδιου του μνημείου, όσο και της λαμπρής ζωγραφικής του, που αποτελεί, μέχρι τώρα, και το πλέον ολοκληρωμένο και καλλιτεχνικά ανώτερο και ώριμο έργο του Ονουφρίου.

Δημοσθένης Στρατηγόπουλος

Λέκτορας Βυζαντινής Φιλολογίας

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Σχεδογραφικά κείμενα προερχόμενα από τη Θεσσαλονίκη

Ενώ ο γεωγραφικός εντοπισμός των διαφόρων κειμένων που περιλαμβάνονται στις χειρόγραφες σχεδογραφικές συλλογές είναι δύσκολος, και κάποιες φορές ακατόρθωτος, υπάρχει μια ομάδα τέτοιων κειμένων που η προέλευσή τους είναι εύκολο να προσδιοριστεί. Πρόκειται για μια ομάδα σχεδών που έχουν ως θέμα τα θαύματα του αγίου Δημητρίου, ένα εγκώμιο στον ίδιο άγιο και ένα ποίημα 18 στίχων στην αγία Θεοδώρα, τα οποία είναι φανερό ότι γράφτηκαν για να χρησιμοποιηθούν για διδασκαλία στη Θεσσαλονίκη.

Μια άλλη ομάδα σχεδογραφικών κειμένων που μάλλον σχετίζονται με τη Θεσσαλονίκη είναι και τα ιαμβικά θεοτοκία. Φαίνεται ότι τα τελευταία γνώρισαν ευρεία διάδοση στη Θεσσαλονίκη, καθώς τρεις συγγραφείς που συνδέονται με την πόλη φέρονται ως συντάκτες τους: ο Ιωάννης Πεδιάσιμος, ο Σταφιδάκης και ο Συμεών Θεσσαλονίκης. Υπάρχουν και κάποια ιαμβικά θεοτοκία που κυκλοφορούν ανώνυμα. Πάντως και η πρώτη ομάδα κειμένων που παραδίδεται από τρία χειρόγραφα, τον κώδικα *Vaticanus gr. 2226*, *Vaticanus gr. 2299* και Μ. Μπενάκη 75 (TA 152) προέρχεται από τη γραφίδα του Ιωάννη Πεδιάσιμου. Αυτό μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι και τα άλλα σχέδη που παρεμβάλλονται και δεν αναφέρονται σε αγίους της Θεσσαλονίκης είναι έργα του ίδιου συγγραφέα.

Τέλος, είναι πιθανό και τα αναφερόμενα χειρόγραφα ή τα πρότυπα από τα οποία αντιγράφηκαν να προέρχονται από τη Θεσσαλονίκη.

Έλλη Τζαβέλλα

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια

Universiteit Leiden

Πρινιατικός Πύργος, ένα λιμάνι της ανατολικής Κρήτης.

Οι μαρτυρίες των αμφορέων της μεταβατικής περιόδου (7ος-9ος αι.):
μια πρώτη προσέγγιση

Η ανασκαφή στον Πρινιατικό Πύργο (Καλό Χωριό, νομός Λασιθίου) από το Ιρλανδικό Ινστιτούτο Ελληνικών Σπουδών (2006-2010) έφερε στο φως εγκατάσταση της βυζαντινής περιόδου. Η θέση βρίσκεται σε μικρή χερσόνησο που προβάλλει στο μυχό του κόλπου του Μιραμπέλλου, στη βόρεια ακτή της ανατολικής Κρήτης. Από τα κτίσματα των εγκαταστάσεων έχει αναγνωριστεί τμήμα της κάτοψης αψιδωτού κτιρίου (μάλλον βασιλικής), τμήμα νεκροταφείου, καθώς και τμήματα μικρών κτισμάτων. Μία πρώτη προσέγγιση της κεραμικής και των νομισμάτων έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η εγκατάσταση αυτή χρησιμοποιήθηκε σε δύο διακριτές χρονικές φάσεις της μεταβατικής βυζαντινής περιόδου (7ος-9ος αι.).

Κατά την ανασκαφή του αψιδωτού κτιρίου (βασιλικής) βρέθηκε αργυρό νόμισμα του Λέοντος Γ΄ και Κωνσταντίνου Ε΄ (720-741), καθώς και μολύβδινο δισκοπότηρο. Επιπλέον, εντός της εγκατάστασης βρέθηκε μολυβδόβουλο στρατιωτικού αξιωματούχου του 8ου αι. Τα παραπάνω ευρήματα, σε συνδυασμό με το δεδομένο ότι ο Λέων Γ΄ φρόντισε την παράκτια άμυνα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, μαρτυρούν την εξέχουσα σημασία της θέσης, και πιθανόν την παρουσία στρατού.

Η ανακοίνωση παρουσιάζει τα πρώτα αποτελέσματα της μελέτης των βυζαντινών αμφορέων που βρέθηκαν στην ανασκαφή. Στόχος της μελέτης των αμφορέων είναι να συντελέσει στη χρονική τοποθέτηση της χρήσης των κτισμάτων αυτών, καθώς και να οδηγήσει σε συμπεράσματα σχετικά με την προέλευση των αμφορέων και τους εμπορικούς δρόμους της περιόδου. Ο κόλπος του Μιραμπέλλου έχει πρόσφατα αναγνωριστεί ως τόπος παραγωγής κεραμικής, πιθανόν και κατά τη διάρκεια της βυζαντινής μεταβατικής περιόδου. Η μελέτη στοχεύει επίσης στη συζήτηση του ρόλου και της λειτουργίας της βυζαντινής εγκατάστασης του Πρινιατικού Πύργου κατά τη μεταβατική περίοδο.

Μαρία Τζιάτζη

Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Το ποίημα του Μιχαήλ Χωνιάτη «Εἷς ὄν κατώκει βραχύτατον οἰκίσκον»

Το αυτοβιογραφικό ποίημα του Μιχαήλ Χωνιάτη «Εἷς ὄν κατώκει βραχύτατον οἰκίσκον ὃ προρρηθῆς ἀγιώτατος Ἀθηνῶν», που αποτελείται από 27 δακτυλικούς εξαμέτρους, εκδόθηκε για πρώτη φορά μαζί με άλλα τέσσερα ποιήματά του από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο το 1904 στο επίμετρο της μετάφρασης από τον ίδιο του έργου του Φερδινάνδου Γρηγορόβιου, *Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας*, ενώ για δεύτερη φορά μαζί με άλλα δύο ποιήματα του Χωνιάτη από τον Konstantin Horna το 1905 στο έργο του *Analekten zur byzantinischen Literatur*, και τις δυο φορές από το μοναδικό χειρόγραφο που το παραδίδει, τον κώδικα Vat. Ottob. Gr. 59 του 13^{ου} αιώνα. Ο κώδικας αυτός είναι ο σημαντικότερος για την ποίηση του Μιχαήλ Χωνιάτη, καθώς παραδίδει 12 (τα τρία μάλιστα ως *codex unicus*) από τα 15 γνωστά ποιήματα του Μιχαήλ Χωνιάτη και συχνά την ορθή γραφή· δυστυχώς, όμως, παρουσιάζει σε αρκετά σημεία φθορές, φυσικές ή μηχανικές. Κατά την αυτοψία κατάφερα να διαβάσω ολόκληρο τον δεύτερο στίχο του ποιήματος, του οποίου τις δύο τελευταίες λέξεις δεν μπόρεσαν να διαβάσουν οι προηγούμενοι εκδότες, επειδή, όπως σημειώνουν, ήταν αμυδρές στο χειρόγραφο. Εκτός, όμως, από την κριτική αποκατάσταση του κειμένου, με απώτερο σκοπό την κριτική έκδοσή του στο πλαίσιο μιας συνολικής κριτικής έκδοσης όλων των ποιημάτων του Μιχαήλ Χωνιάτη που ετοιμάζω, προχώρησα στην αναζήτηση των πηγών (με την οποία δεν ασχολήθηκαν διεξοδικά οι προηγούμενοι εκδότες), καθώς και στον φιλολογικό σχολιασμό του κειμένου διαπιστώνοντας ομοιότητες, λεκτικές και περιεχομένου, με στίχους του ποιήματος «Θεανώ» του ίδιου ποιητή, αλλά και με ποιήματα αυτοβιογραφικού χαρακτήρα του Θεοδώρου Προδρόμου. Επίσης, διερευνώ ζητήματα χρονολόγησης, τόπου δημιουργίας, γλώσσας κ.λπ.

Το συγκεκριμένο ποίημα παρουσιάζει και λαογραφικό ενδιαφέρον, καθώς σ' αυτό περιγράφονται το μαγειρείο, τα εργαλεία και μαγειρικά σκεύη, οι δυο τραπεζαρίες και η αποθήκη τροφίμων του σπιτιού του ποιητή. Ο ποιητής εκμεταλλεύεται τις περιγραφές αυτές, για να ασκήσει αυτοκριτική πάνω στο θέμα της γαστριμαργίας, αλλά και για να εμπνευστεί ρητορικά παιχνίδια και πρωτότυπους στοχασμούς, όπως συνηθίζει σε όλα του τα ποιήματα.

Τέλος, στους εξαμέτρους του ποιητή, και σ' αυτό και στα υπόλοιπα ποιήματα με το ίδιο μέτρο, διαπιστώνεται μια ιδιόζουσα μετρική μορφή, η οποία δεν έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο έρευνας και στην οποία θα αναφερθώ, αν το επιτρέψει ο χρόνος. Γενικά, ο Μιχαήλ Χωνιάτης συχνά παραμελεί τους παλιούς μετρικούς κανόνες, ενώ νεότερα μετρικά φαινόμενα, τα οποία γνωρίζουμε από άλλους βυζαντινούς ποιητές, απαντούν σ' αυτόν με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα.

Raimondo Tocci

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Παρασελίδια σχόλια σε χειρόγραφα βυζαντινών ιστοριογραφικών κειμένων: η περίπτωση του αθωνικού κώδικα, Διονυσίου 224

Στον κώδικα της Μονής Διονυσίου 224 συμπεριλαμβάνεται στα φύλλα 543v-607v ένα χρονογραφικό συμπλήμα, το οποίο καλύπτει το χρονικό διάστημα από Αδάμ έως την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Συμπλητής του κειμένου αυτού ήταν ο μετέπειτα ηγούμενος της Μονής, Κλήμης (16ος αι.).

Η παρουσίαση του ιστορικού γίνεσθαι στον αθωνικό κώδικα γίνεται σχηματικά ως εξής:

1. φφ. 543v-595r περιγραφή των γεγονότων από Αδάμ έως το 1118
2. φφ. 595r-607v περιγραφή των γεγονότων από το 1118 έως το 1261
3. φφ. 607v κατάλογος αυτοκρατόρων από τον Μιχαήλ Η΄ έως τον Κωνσταντίνο ΙΑ΄.

Η στενή σχέση του συμπλήματος με τη *Σύνοψη χρονική* του Θεοδώρου Σκουταριώτη για τις περιγραφές των γεγονότων που αφορούν στο χρονικό διάστημα από Αδάμ έως το 1261 είναι δεδομένη. Η εξιστόρηση των γεγονότων από το 1118 έως το 1261 (φφ. 595r-607v) αποτελεί μια επιτομή του Κλήμεντος, η οποία βασίζεται αποκλειστικά στη *Σύνοψη χρονική* του Θεοδώρου· αντιθέτως, η εξιστόρηση των χρόνων από Αδάμ έως το 1118 φανερώνει στενή συγγένεια με τρεις γνωστές χρονογραφίες, από τη μία με την προαναφερθείσα *Σύνοψη χρονική* του Θεοδώρου, από την άλλη με τη *Βίβλο χρονική* του Μιχαήλ Γλυκά και την *Επιτομή ιστοριών* του Ιωάννη Ζωναρά, ενώ η σχέση των τριών αυτών κειμένων με ένα χαμένο σήμερα χρονογραφικό κείμενο του 12ου αιώνα, από το οποίο εν μέρει πηγάζουν οι τρεις εν λόγω χρονογραφίες, δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί.

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν και θα συζητηθούν επιλεκτικά σύντομες περιγραφές ιστορικών γεγονότων, οι οποίες (αντι-)γράφηκαν από τον ηγούμενο Κλήμεντα στην ώρα του αθωνικού χειρογράφου και εμπλουτίζουν τα λεγόμενα του τρέχοντος κειμένου. Στόχος της ανάλυσης είναι αφενός να διαλευκανθεί η σχέση του συμπλήματος του ηγούμενου με τις χρονογραφίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, συμπεριλαμβανομένης της χαμένης πηγής του 12ου αιώνα, κι αφετέρου στο πλαίσιο αυτό να προσδιοριστεί ακριβέστερα η συμβολή του Κλήμεντος ως συμπληρητή βυζαντινών χρονικών αλλά και ως αναγνώστη του μεσαιωνικού βιβλίου.

Θεοχάρης Τσάμπουρας

Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Μεταδιδακτορικός επιστημονικός συνεργάτης
Princeton University

Στα ίχνη μιας καλλιτεχνικής αναβίωσης: η επιστροφή στα πρότυπα της Μακεδονικής Σχολής στη ζωγραφική του 16ου αιώνα και ο ρόλος της Αρχιεπισκοπής Αχρίδων

Ένα αξιόλογο ρεύμα καλλιτεχνικής έκφρασης, το οποίο παραμένει ανεξερεύνητο από τη μέχρι τώρα έρευνα, σημειώνεται παράλληλα με τις κυρίαρχες τάσεις της μεταβυζαντινής ζωγραφικής του 16ου αιώνα. Το ρεύμα αυτό κάνει την εμφάνισή του σε μνημεία της τρίτης δεκαετίας του 16ου αιώνα, κλιμακώνεται γύρω στο 1570 και φαίνεται να επηρεάζει ορισμένους δημιουργούς έως και τα μέσα του 17ου αιώνα. Η ζωγραφική αυτή τάση περιορίζεται εντός της επικράτειας της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας και το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η συνειδητή αναφορά σε καλλιτεχνικά παραδείγματα της λεγόμενης Μακεδονικής σχολής ζωγραφικής, ιδιαίτερα με τον τρόπο που αυτή εκδηλώθηκε στην ευρύτερη περιοχή της Αχρίδας.

Το καλλιτεχνικό αυτό ρεύμα, χαρακτηριστικά του οποίου εντοπίζονται τόσο σε τοιχογραφικά σύνολα όσο και φορητές εικόνες, εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια της λεγόμενης σχολής της Αχρίδας του 15ου αιώνα και λιγότερο ως εξέλιξη του λεγόμενου καστοριανού εργαστηρίου. Παρουσιάζει δε ένα σύνολο κοινών τεχνοτροπικών και εικονογραφικών χαρακτηριστικών, που συγκλίνουν σε μία οργανωμένη αναφορά σε καλλιτεχνικά παραδείγματα του παρελθόντος, η οποία εκπορεύεται από το περιβάλλον της αρχιεπισκοπής Αχρίδας.

Η δυναμική της καλλιτεχνικής αυτής πρότασης, η οποία δίχως αμφιβολία εντάσσεται σε μια γενικότερη εικαστική διατύπωση των πολιτικών και ιδεολογικών προτεραιοτήτων της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, εμφανίζεται μειωμένη ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αιώνα. Η αδυναμία μετεξέλιξης του ρεύματος σε μια ισχυρή καλλιτεχνική τάση, που θα μπορούσε να υιοθετηθεί και σε άλλες περιοχές των Βαλκανίων, συνδέεται αφενός με τον αυξανόμενο πολιτικοοικονομικό απομονωτισμό της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, αφετέρου με τη σαρωτική εξάπλωση παράλληλων ρευμάτων της μεταβυζαντινής ζωγραφικής στη Βαλκανική χερσόνησο. Από την άλλη, τα δρώντα υποκείμενα της καλλιτεχνικής αναβίωσης –ζωγράφοι και παραγγελιοδότες της περιοχής της Μακεδονίας και της Πελαγονίας– διέθεταν περιορισμένες καλλιτεχνικές δεξιότητες και αναφορές, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να ενσωματώσουν στο ζωγραφικό έργο το απαιτούμενο καινοτόμο φορτίο που θα απαιτούσε μια πρωτότυπη καλλιτεχνική δημιουργία, προκρίνοντας με τον τρόπο αυτό τη λύση μιας καλλιτεχνικής αναβίωσης.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιάσει συνοπτικά τα χαρακτηριστικά αυτού του ζωγραφικού ρεύματος του 16ου αιώνα και να αναλύσει τόσο τα αίτια όσο και τις πολιτικοοικονομικές και ιδεολογικές προεκτάσεις μιας καλλιτεχνικής αναβίωσης μέσα στο περιβάλλον της Αρχιεπισκοπής Αχρίδων.

Γεώργιος Τσιαπλής

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ένυλες θύρες-άυλες πύλες: η συμβολική αξία της εισόδου του ναού στα αγιολογικά και ρητορικά κείμενα (4ος-9ος αι.)

Ο πρώτος συγγραφέας που υπογράμμισε την καλλιτεχνική και συμβολική αξία της εισόδου του χριστιανικού ναού ήταν ο Ευσέβιος, στον λόγο που εκφώνησε με αφορμή την ευκαιρία της ανοικοδόμησης της βασιλικής της Τύρου (315) από τον επίσκοπο Παυλίνο. Μετά την ανέγερση των πρώτων σπουδαίων λατρευτικών κέντρων, όπως για παράδειγμα της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα (325-326), αναπτύχθηκε ένας έντονος προβληματισμός, όπως άλλωστε αποτυπώνεται σε ομιλίες του Κυρίλλου Ιεροσολύμων και του Ιωάννη Χρυσοστόμου, σχετικά με το ποιοι θα μπορούσαν να εισέρχονται ή όχι στον ναό. Το Λειμωνάριο του Ιωάννη Μόσχου καταγράφει τις αποτυχημένες απόπειρες, μετά από την επέμβαση της Θεοτόκου, ενός αμαρτωλού στρατιωτικού διοικητή και κάποιας αιρετικής γυναίκας να εισέλθουν στον ναό της Αναστάσεως.

Στις συλλογές θαυμάτων της ύστερης αρχαιότητας πλήθος επώνυμων και ανώνυμων ανθρώπων (ειδωλολάτρες, αιρετικοί, αμαρτωλοί) αδιαφορούν για τις όποιες απαγορεύσεις και καταφεύγουν στον τάφο του αγίου αναζητώντας απεγνωσμένα τη θεραπεία στο πρόβλημα υγείας που αντιμετώπιζαν. Οι ανοιχτές θύρες της εκκλησίας ήταν ένα μήνυμα προς όσους υπέφεραν από κάποια αρρώστια να επισκεφτούν τον τάφο του Αρτεμίου και να θεραπευτούν. Η τυχόν ωστόσο βεβήλωση της εισόδου επέφερε την τιμωρία: όταν κάποιος Αλεξανδρινός ηθοποιός, που κοιμόταν στη διάρκεια της νύχτας εντός του ναού, τόλμησε να ουρήσει στην είσοδο, τιμωρήθηκε από τον Αρτέμιο.

Στις δύο ομιλίες που συνέταξε ο πατριάρχης Γερμανός Α΄ (8ος αι.) με αφορμή τον εορτασμό των Εισοδίων της Θεοτόκου οι θύρες του ναού μετατρέπονται σε βασικό λογοτεχνικό μοτίβο, αφού συμμετέχουν ενεργά στην υποδοχή της Μητέρας του Θεού. Σκοπός λοιπόν της εργασίας μας είναι να μια πρώτη καταγραφή των αντιλήψεων του μεσαιωνικού βυζαντινού ανθρώπου σχετικά με την συμβολική αξία των πυλών του ναού.

Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Ταυτότητες και ιδεολογίες στην περίοδο της Εικονομαχίας ή η πολιτική διάσταση της εικόνας

Στις ιδεολογικές-θεολογικές αντιπαραθέσεις για το ζήτημα της εικόνας που καταγράφονται στα κείμενα του 8ου και 9ου αιώνα εντοπίζονται απόψεις των υπερασπιστών και των πολεμίων των εικόνων που αναδεικνύουν θέματα ταυτότητας και οριοθετούν τις ιδεολογικές αρχές των δύο αντιμαχόμενων πλευρών.

Είναι ενδιαφέρον ότι κατά τη διάρκεια των ερίδων αυτών, κυρίως κατά τη δεύτερη φάση της Εικονομαχίας, τα έργα τέχνης και ιδιαίτερα οι εικόνες χρησιμοποιήθηκαν από επιφανείς εκκλησιαστικούς κύκλους (πατριάρχης Νικηφόρος και Θεόδωρος Στουδίτης) για την άσκηση πολιτικής πίεσης προς την πολιτική εξουσία και ιδίως τον αυτοκράτορα για την υπεράσπιση της ύπαρξης και της λατρευτικής χρήσης των εικόνων στη ζωή της βυζαντινής κοινωνίας. Στην κατεύθυνση αυτή οι μαρτυρίες των φιλολογικών πηγών και των εικαστικών τεκμηρίων της περιόδου αυτής παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τον ρόλο των εικόνων και την πολιτική τους διάσταση.

Μαρία Τωμαδάκη

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας

Επιστημονική συνεργάτις

Universiteit Gent

Βυζαντινά «βιβλιακά επιγράμματα» αφιερωμένα σε κείμενα και συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας

Τα λεγόμενα «βιβλιακά επιγράμματα» συνοδεύουν πλήθος κειμένων στα Βυζαντινά χειρόγραφα και παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την πρόσληψη και τη διάδοσή τους κατά τη Βυζαντινή περίοδο. Έπειτα από μια σύντομη παρουσίαση της σχετικής ηλεκτρονικής βάσης του Πανεπιστημίου Γάνδης (Database of Byzantine Book Epigrams), η ανακοίνωσή μου θα επικεντρωθεί στα «βιβλιακά επιγράμματα» που αναφέρονται σε κείμενα και συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας (για παράδειγμα, επιγράμματα αφιερωμένα στον Όμηρο, τον Λυκόφρονα και τον Πλάτωνα). Συγκεκριμένα, θα εξεταστούν οι λογοτεχνικοί τους τύποι, τα κυριότερα υφολογικά τους μέσα, καθώς και η σχέση που έχουν με τα κείμενα που συνοδεύουν. Ένα ακόμα θέμα εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι και ο τρόπος που αυτά τα επιγράμματα παρουσιάζουν τους αρχαίους συγγραφείς, άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά.

Σωτήρης Φωτακίδης

Αρχαιολόγος

Υποψήφιος διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η αρχιτεκτονική γλυπτική της μεσοβυζαντινής Αθήνας: μια πρώτη προσέγγιση

Η ανακοίνωση έχει σκοπό να παρουσιάσει τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής με θέμα: «Τα αρχιτεκτονικά γλυπτά από τη μεσοβυζαντινή Αθήνα», που εκπονείται στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή αποσκοπεί στην διεξαγωγή πρωτότυπης επιστημονικής έρευνας, η οποία προκύπτει από τον συνδυασμό της μελέτης αθηναϊκών αρχιτεκτονικών γλυπτών και γραπτών πηγών. Τα συμπεράσματα αφορούν την εξελικτική πορεία της μορφής και του διακόσμου των έργων της μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής γλυπτικής (μέσα 9ου - 12ος αι.), καθώς και τη λειτουργία των εργαστηρίων μαρμαρογλυπτικής της Αθήνας της ίδιας περιόδου.

Η πορεία της έρευνας περιλαμβάνει πέντε στάδια: Α) Καταγραφή των προς μελέτη αρχιτεκτονικών γλυπτών. Ο κατάλογος αποτελεί τον πυρήνα της διατριβής, με αναλυτικά λήμματα. Β) Ταξινόμηση όλου του παραπάνω υλικού σε κοινές ομάδες και σε σύνολα με βάση τους διακοσμητικούς τύπους. Γ) Έρευνα στα Αρχεία της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών της Αθήνας, ώστε από την εξέταση των ανασκαφικών δεδομένων της περιοχής, να εντοπιστεί η ακριβής προέλευση του μεσοβυζαντινού αρχιτεκτονικού συνόλου της Αρχαίας Αγοράς. Δ) Μελέτη των γραπτών πηγών: προσπάθεια ερμηνείας των βυζαντινών κειμένων που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με την τοπογραφία, την αρχιτεκτονική ή την γενική εικόνα της πόλεως των Αθηνών και της ευρύτερης περιοχής κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο. Ε) Έρευνα για τα αττικά εργαστήρια μαρμαρογλυπτικής.

Η διατριβή μελετά το σύνολο των μεσοβυζαντινών αρχιτεκτονικών γλυπτών από τον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς στην Αθήνα, μία δεύτερη ομάδα γλυπτών της ίδιας εποχής που φυλάσσεται στον αρχαιολογικό χώρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού και, τέλος, αρχιτεκτονικά γλυπτά από τις συλλογές του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου στην Αθήνα, με προέλευση επίσης την αθηναϊκή Αγορά.

Πρόκειται για περιθυρώματα, υπέρθυρα, κιονίσκους, κιονόκρανα, επιθήματα, θωράκια, κ.ά. Τα κύρια υλικά κατασκευής του συνόλου των αρχιτεκτονικών γλυπτών που θα εξετάσουμε είναι το πεντελικό (λευκό) μάρμαρο και το υμήττειο (τεφρογάλαζο).

Στόχος μας είναι, με το πέρας της έρευνας, να αποκτήσουμε μια εικόνα, όσο το δυνατόν πληρέστερη, για την κατεργασία των μαρμάρινων όγκων και την διακίνησή τους, τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν τα εργαστήρια, τις τεχνικές επεξεργασίας των αναγλύφων και τον διάκοσμό τους, την ακτίνα δράσης των εμπορικών συναλλαγών των αθηναϊκών εργαστηρίων και όποιες επιπλέον διαπιστώσεις προκύψουν.

Κατερίνα Χαμηλάκη

Αρχαιολόγος

Υποψήφια διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Όψεις του αγροτικού βίου στην Ταναγραϊκή της Ύστερης Αρχαιότητας

Στην πλούσια αγροτικά και εύφορη ενδοχώρα της Ταναγραϊκής, όπου καλλιεργούνταν μεταξύ άλλων η ελιά και το αμπέλι, έχουν εντοπιστεί από την ανασκαφική έρευνα και συστηματική επιφανειακή έρευνα αγροικίες και μικροί πυρήνες οικισμών της Ύστερης Αρχαιότητας, καθώς και μικρές εγκαταστάσεις παραγωγής κεραμικών αγγείων. Οι οικισμοί βρίσκονται στην περιφέρεια του αστικού κέντρου της Αρχαίας Τανάγρας και με δυνατότητα πρόσβασης σε λιμάνια όπως το Δήλιον, όπου καταγράφεται σημαντική εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα στην Ύστερη Αρχαιότητα.

Σημαντικός για την μελέτη της αγροτικής ζωής στην περιοχή είναι ο οχυρωμένος, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της επιφανειακής έρευνας, οικισμός του 6ου-7ου αιώνα μ.Χ. στην θέση Καστρί Κλειδίου κοντά στις όχθες του Ασωπού. Ο οικισμός προφανώς σχετίζεται με την εκμετάλλευση των γύρω εύφορων εκτάσεων και αποτελεί δείγμα περιφερειακού της Τανάγρας οικισμού. Η μελέτη του υλικού της σωστικής ανασκαφής στην θέση αυτή, αποτελεί την βάση για την παρούσα ανακοίνωση. Θα γίνει προκαταρκτική παρουσίαση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που αφορούν σε τμήματα συγκροτημάτων που καταστράφηκαν αφήνοντας αρκετά μεγάλο αριθμό ευρημάτων *in situ*. Τα ευρήματα αποτελούν ένα χαρακτηριστικό κλειστό σύνολο κεραμικής και μικροευρημάτων του 6^{ου} κυρίως μ.Χ. αιώνα και περιλαμβάνουν αποθηκευτικά αγγεία, μαγειρικά, μικρότερη ποσότητα επιτραπέζιων και φωτιστικών αγγείων, μεγάλο αριθμό κυψελών και ικανό αριθμό πίθων. Η μελέτη της κεραμικής, που βρίσκεται σε εξέλιξη, αποκαλύπτει ένα ενδιαφέρον σύνολο οικοσκευής ενός αγροτικού οικισμού με στόχο την αυτάρκεια αλλά και εμπορικές επαφές με τα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου. Η επιλογή της κατοίκησης σε λόφο, σε οχυρή θέση, πιθανόν σχετίζεται με την ακμάζουσα αλλά και παραγμένη περίοδο του 6^{ου} αιώνα. Ο χαρακτήρας του οικισμού θα εξεταστεί στο πλαίσιο των μετασηματισμών στην κατοίκηση στην ύπαιθρο και τα αστικά κέντρα, στην ηπειρωτική Ελλάδα, τον 6^ο και 7^ο αιώνα μ.Χ.

Γεώργιος Χαριζάνης

Λέκτορας Βυζαντινής Ιστορίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Το αλάτι, οι αλυκές και οι αλυκάριοι της Θεσσαλονίκης στα τελευταία βυζαντινά χρόνια

Το αλάτι αποτελούσε σημαντικό είδος διατροφής και συντήρησης τροφίμων, το οποίο μαζί με άλλα είδη υπαγόταν στα λεγόμενα *κεκωλυμένα* προϊόντα, σε αυτά δηλαδή που το Βυζάντιο απαγόρευε την εξαγωγή τους. Βέβαια η παραπάνω νομοθεσία κατά καιρούς παραβιαζόταν και δεν εφαρμοζόταν πάντοτε πλήρως.

Αλάτι παραγόταν σε διάφορες περιοχές της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στο χώρο της Μακεδονίας υπήρχαν αλυκές στη Χαλκιδική, στις εκβολές του ποταμού Στρυμόνα και στη Θεσσαλονίκη. Για ύπαρξη αλυκής στην περιοχή της Θεσσαλονίκης γίνεται λόγος ήδη από τον 7ο αι., όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ το 688/689 (σε εκστρατεία του εναντίον των Βουλγάρων και Σλάβων) έφθασε στην πόλη και δώρισε στο ναό του Αγίου Δημητρίου την αλυκή της Θεσσαλονίκης και τα έσοδά της.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να εντοπίσει –κατά το δυνατόν– την ακριβή θέση της αλυκής ή των αλυκών στην περιοχή της Θεσσαλονίκης και να μελετήσει τη συντεχνία των *αλυκαρίων*, την οποία, όπως φαίνεται από σχετικά αγιορειτικά έγγραφα, την αποτελούσαν στο α΄ μισό του 15ου αι. δύο ομάδες με επικεφαλής αντίστοιχα έναν *πρωταλυκάριο*.

Ελισάβετ Χατζηαντωνίου

Λέκτορας Βυζαντινής Ιστορίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Συμβολή στη διοικητική προσωπογραφία της παλαιολόγιας Θεσσαλονίκης. Η περίπτωση του σεβαστού Θεόδωρου Παζουδίνου (1274)

Στο αρχείο της μονής Χιλανδαρίου του Αγίου Όρους σώζεται έγγραφο παράδοσης που συνέταξε ο σεβαστός Θεόδωρος Παζουδίνος τον Αύγουστο του 1274 (*Actes de Chilandar*, εκδ. Μ. Živojinović / V. Kravari / C. Giros, [Archives de l' Athos XX] Paris 1998, τ. Ι, αρ. 9). Το έγγραφο αφορά σε γαίες της μονής που είχε σφετεριστεί η μονή της Μεγίστης Λαύρας, καθώς και σε ένα εγκαταλελειμμένο μετόχιον που είχε οικειοποιηθεί η μονή Ξηροποτάμου. Ο Παζουδίνος ανέλαβε να κρίνει τις δικαστικές διενέξεις, έχοντας λάβει σχετικό αυτοκρατορικό *ορισμό* από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Αυτός με τη σειρά του ανέθεσε τη διερεύνηση των υποθέσεων σε εκπρόσωπό του, τον *ηγαπημένον* του *κυρ* Δημήτριο Γουλή. Τέλος, αποκατέστησε τη μονή Χιλανδαρίου ως *δεσπότη* των διαφιλονικούμενων γαιών και του *μετοχίου* και συνέταξε έγγραφο *παράδοσης*, το οποίο υπέγραψε χωρίς όμως να δηλώσει το αξίωμά του. Τα έγγραφα που προέκυψαν από αυτή τη δικαστική κρίση καταγράφονται και στο *βρέβιον* της μονής, όπου και πάλι δεν προσδιορίζεται η ιδιότητα του αξιωματούχου.

Με την ανακοίνωσή μας διερευνούμε το ζήτημα της ιδιότητας του Παζουδίνου, ο οποίος δεν μαρτυρείται σε άλλες πηγές. Για τον σκοπό αυτό, λαμβάνουμε υπόψη τον τίτλο και την υπογραφή του αξιωματούχου, τους αναφερόμενους στο έγγραφο αξιωματούχους και άρχοντες της Θεσσαλονίκης και τις πληροφορίες που διαθέτουμε γι' αυτούς από το αρχειακό υλικό των μονών του Αγίου Όρους. Επίσης, εξετάζονται συγκριτικά σωζόμενα έγγραφα και προσωπογραφικά δεδομένα άλλων αξιωματούχων (*κεφαλών, προκαθημένων, δουκών, απογραφών, πρακτόρων, ενόχων των βασιλικών ζευγηλατείων*), που υπηρετούν στην επαρχία της Θεσσαλονίκης κατά το β΄ μισό του 13ου αιώνα. Πληροφορίες αντλούμε και από αφηγηματικές πηγές, όπως τη Χρονική Συγγραφή του Γεωργίου Ακροπολίτη και τον Βίο του οσίου Γερμανού Μαρούλη. Παράλληλα, προβαίνουμε σε ενδιαφέρουσες επισημάνσεις σχετικά με τις αρμοδιότητες και την ιεραρχία των διοικητικών και οικονομικών αξιωματούχων της Θεσσαλονίκης και της περιφέρειάς της, ενώ προκύπτουν και επιπλέον προτάσεις που αφορούν στη διοικητική προσωπογραφία της παλαιολόγιας Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τρίτο του 13ου αιώνα.

Κωνσταντίνος Χρυσόγελος

Διδάκτωρ Βυζαντινής Φιλολογίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Νεολογισμοί στο έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή: η περίπτωση των *Εκφράσεων*

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η καταγραφή και ο επιλεκτικός σχολιασμός των νεολογισμών που εντοπίζονται στις *εκφράσεις* του λογίου του 12ου αιώνα, Κωνσταντίνου Μανασσή. Ως νεολογισμοί νοούνται λέξεις που είτε αποτελούν μορφολογικές παραλλαγές άλλων παλαιότερων και οι οποίες (παραλλαγές) απαντούν αποκλειστικά στο έργο του Μανασσή έως τα τέλη του 12ου αιώνα, είτε εκείνες που, όπως δείχνει η έρευνα, μπορούν να θεωρηθούν ως πρωτότυπα προϊόντα της λεξιπλαστικής φαντασίας του λογίου.

Μία απόπειρα καταγραφής των νεολογισμών που απαντούν στο γνωστότερο έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή, την πολύστιχη *Σύνοψιν Χρονικήν*, έχει πραγματοποιηθεί στο παρελθόν από τον εκδότη της, Οδυσσέα Λαμψίδα, ο οποίος άλλωστε σε σειρά δημοσιευμάτων αποδελτίωσε την πλειονότητα όλων των λέξεων του ποιήματος. Επιδίωξή μου είναι η περαιτέρω καταγραφή των σπάνιων και καινούργιων λέξεων που εντοπίζονται στο *corpus* της λογοτεχνικής παραγωγής του λογίου. Φυσικά, στο πλαίσιο μίας ανακοίνωσης, η καταγραφή αυτή δεν μπορεί να είναι εξαντλητική (εξ ου και ο περιορισμός της έρευνας σε συγκεκριμένα έργα), μπορεί ωστόσο να αποτελέσει το πρώτο βήμα για τον μελλοντικό καταρτισμό ενός καταλόγου της μανασσικής ιδιολέκτου.

Ο επιλεκτικός σχολιασμός λέξεων συνδέεται άμεσα με τον προβληματισμό που αφορά στη σχέση των βυζαντινών συγγραφέων με τα αρχαία πρότυπά τους. Πιο συγκεκριμένα, φιλοδοξώ να δείξω ότι η χρήση από τον Κωνσταντίνο Μανασσή μορφολογικών παραλλαγών ήδη γνωστών από την αρχαία γραμματεία λέξεων, καθώς και η επινόηση νέων, αναδεικνύει τη δημιουργική σχέση του λογίου με την πρότερη ελληνική γραμματεία, καθιστώντας συνεπώς σαφές ότι αυτός βρίσκεται σε γόνιμο διάλογο με τα αρχαία (και πρότερα βυζαντινά) πρότυπά του και αποφεύγει τη δουλική και στεία μίμηση. Αυτονόητα, το συμπέρασμα αυτό μπορεί να δώσει το έναυσμα για παρόμοιες προσεγγίσεις στο έργο άλλων αξιόλογων λογίων του 12ου αιώνα.

Αλέξης Χρυσοστάλης

Διδάκτωρ Ελληνικών Σπουδών

Ερευνητής Institut de recherche et d'histoire des textes/CNRS

και διδάσκων École Pratique des Hautes Études

Ο Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως και η έναρξη της δεύτερης εικονομαχικής περιόδου. Πηγές

Η σταδιακή εκδήλωση εικονομαχικών προθέσεων από τον αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄, που εμφανίζονται αρχικά σαν δημόσιες συμβολικές κινήσεις κατά της προσκύνησης των εικόνων και καταλήγουν σε σαφή εικονομαχική πολιτική –με αποκορύφωμα βεβαίως την σύγκληση εικονομαχικής συνόδου το 815 στην Κωνσταντινούπολη–, αντανακλάται με τρόπο χαρακτηριστικό στις σχέσεις του αυτοκράτορα με τον πατριάρχη Νικηφόρο, έναν από τους σημαντικότερους υπερασπιστές της εικονόφιλης θεολογίας.

Οι ενέργειες των δύο πλευρών, αυτοκράτορα και πατριάρχη, που στοιχειοθετούν την αντιπαράθεσή τους αυτή, τοποθετούνται χρονικά από την άνοιξη του 814 έως την άνοιξη του 815, οπότε ο Νικηφόρος εκδιώκεται από τον θρόνο και εγκαταλείπει την πρωτεύουσα. Αν και οι σχετικές διηγήσεις δεν συμφωνούν πάντοτε απολύτως, τα γεγονότα αυτά μας είναι γνωστά από μια σειρά πηγών, αποκλειστικά εικονοφιλικών, οι οποίες προέρχονται είτε από αυτόπτες μάρτυρες (Θεόδωρος Στουδίτης, μετέπειτα πατριάρχης Μεθόδιος) είτε από πρόσωπα που παρακολούθησαν τις εξελίξεις προφανώς από κοντά (*Scriptor incertus*, Βίος του Νικήτα Μεδικίου από τον Θεοστήρικτο, Βίος του Νικηφόρου από τον Ιγνάτιο διάκονο και Βίος Β του Θεοδώρου Στουδίτου). Σχετική χρονολογική καταγραφή, χωρίς βεβαίως πλήρη ταύτιση απόψεων, έχει ήδη γίνει σε παλαιότερες μελέτες¹.

Στο πλαίσιο της έρευνάς μου σχετικά με τα αντιρρητικά έργα του Νικηφόρου², το σεμινάριο που διηύθυνα στην École Pratique des Hautes Études το ακαδημαϊκό έτος 2014-15 είχε ακριβώς ως θέμα τις προαναφερθείσες πηγές και τις πληροφορίες που παρέχουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο ο πατριάρχης και η εικονοφιλική ομάδα που τον περιστοιχίζε αντέδρασαν στην αυτοκρατορική πολιτική. Τα προσωρινά συμπεράσματα αυτής της έρευνας, που συνεχίζεται κατά το τρέχον ακαδημαϊκό έτος, αποσκοπούν στην διερεύνηση της πιθανότητας ένα σημαντικό μέρος των αντιρρητικών έργων του Νικηφόρου κατά της θεολογίας της πρώτης εικονομαχικής περιόδου να έχουν συγγραφεί κατά την αρχή της δεύτερης περιόδου, όσο ο Νικηφόρος βρισκόταν ακόμα στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, και όχι αρκετά αργότερα, κατά την διάρκεια της εξορίας του, όπως έχει υποστηριχθεί μέχρι τώρα. Το τελευταίο αυτό σημείο αποτελεί το θέμα της προτεινομένης εισήγησης στην συνάντηση Ελλήνων βυζαντινολόγων τον προσεχή Δεκέμβριο.

1. Βλ. την μονογραφία του P. Alexander *The patriarch Nicephorus of Constantinople*, Οξφόρδη, 1958 και το άρθρο της T. Matantséva «La conférence sur la vénération des images en décembre 814», *Revue des Études byzantines*, 56, 1998, σ. 249-260.

2. «La reconstitution d'un vaste traité iconophile par Nicéphore de Constantinople (758-828)», *Semítica et classica*, 2, 2009, σ. 203-215 και *Recherches sur la tradition manuscrite du Contra Eusebium de Nicéphore de Constantinople*, Παρίσι, 2012.